

ЗАВОД ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРНОГ РАЗВИТКА

Маријана Миланков

Богдана Опачић

КУЛТУРА СТАРЕЊА И СТАРИ У КУЛТУРИ

културни живот и потребе у трећем добу

Београд, 2012.

„Свако друштво има своје старе какве заслужује“

Жорж Миноа, антрополог и историчар религије

Захвалница

Аутори рада посебно захвалност дугују редовној професорки Филозофског факултета у пензији др Анђелки Милић и научном саветнику у пензији др Милошу Немањићу на свесрдној стручној помоћи, сарадњи, критикама и сугестијама указаним приликом израде пројекта Такође, овај пројекат не би могао бити квалитетно урађен без помоћи истраживача – сарадника Завода за проучавање културног развитка, Маје Миличевић и Марине Станојковић, анкетара који су у 25 градова у Србији разговарали са испитаницима, Светлане Вукадиновић и Марка Ђурића коју су податке унели у СПСС базу података, и Марије Јанковић, фотографа, која је својим фотографијама допринела промоцији активног старења.

Садржај

Предговор: У хоризонту цивилизације продуженог животног века	5
Увод	8
Култура старења – историјски преглед: од мудраца до терета	11
Активно старење.....	15
Предмет истраживања	16
Циљ истраживања.....	18
Хипотезе.....	19
Методологија истраживања	20
Инструмент.....	21
Узорак.....	24
Резултати истраживања	28
Радни активизам и породичне улоге.....	28
Положај старих и представе о старости	32
Социо –културна интересовања у трећем добу	52
Поимање културе.....	58
Културна рецепција у јавној сфери	60
Музички укуси.....	69
Читалачке навике	74
Културно-уметничко стваралаштво у трећем добу	78
Разлози за непосеђивање културних садржаја	80
Медијске навике у трећем добу	86
Едукације у трећем добу	94
Волонтирање у трећем добу.....	98
Активности удружења пензионера у области културе	103
Програмска понуда за старије поливалентних центара	111
Уместо закључка	122
Поређење са Европом.....	122
Примери добре праксе	139
Препоруке за поспешивање активне старости	144
Кључни налази	149
Литература	161

Предговор: У хоризонту цивилизације продуженог животног века

Одлука коју је 6. септембра 2011. године донела Европска комисија да ову, 2012. годину, прогласи *Европском годином активног старења и међугенерациске солидарности*, само је природан наставак активности међународне заједнице у вези са социјално-демографским процесима који мењају слику људске популације на планети Земљи, што резултира све већим и већим бројем њених житеља који живе све дуже и дуже.

За Европу, као *стари континент*, овај процес је посебно карактеристичан и изразит. Ако је просечан Европљанин 1950/60 имао 30 година, данас има 40 година, а до средине 21. века имаће 50 година. *Евростат* нам саопштава да ће трећина Европљана 2060. бити старија од 65 година. Још прецизније, извештај Европске комисије за статистику наводи да ће становништво ЕУ наставити да стари, па ће тако, уз 29, 5 % старијих од 65 година, број оних који ће доживети 80 година и живети и дуже порастати са 4,6 % на 12,0 %. Овај процес је захватио и мање европске земље, каква је и Србија, са својих 7,120.666 становника – према попису 2011. године и са 1,250.818 становника старијих од 65 година (процена РЗС за 2009. годину), што је, врло извесно, сврстава међу пет земаља са најстаријим становништвом не само у Европи већ и у свету.

Тако да ова одлука Европске комисије, у ствари, одговара на изазове времена и, што је још важније, иницијатива да се обележи десетогодишњица Мадридског међународног плана акције о старењу, који је усвојен у априлу 2002. године. Пред крај 20. века, тачније 1990. године, као што је познато, 1. октобар је проглашен Међународним даном старијих, што је већ 1991. прихватила и наша земља, а проглашење ове, 2012. године, за годину у знаку активног старења и солидарности међу свим генерацијама у целој Европи, треба схватити као израз појачане потребе да се живот савремених друштава, са толико великим бројем старијих и све старијих

житеља, преусмери у изградњу нових односа међу свим становницима, а посебно да се овај велики део укупне популације посматра као њен активни део. У свим акцијама, најважније је постићи да се превазиђу стереотипизирани улоге оних који више званично не припадају активном становништву. У вези са тим, управо треба подсетити да су Уједињене нације још 1999. годину обележиле као међународну годину под геслом *Ка друштву за све генерације*.

У контексту Европске године активног старења и слогана „*Свако има своју улогу у друштву*“, важно је схватити да старије особе нису хомогена група, већ их треба третирати као хетерогену групу са потенцијалима да буду фактори развоја, да могу да допринесу својим знањем, искуством и стручношћу стабилном развоју целе заједнице којој припадају. Светска здравствена организација (СЗО) активно старење дефинише као *процес оптимализације могућности који се односе на здравље, учешће и безбедност у циљу унапређења квалитета живота током старења*. Нагласак на томе да активно старење не значи само физичку активност, већ пуно и континуирано учествовање у животу заједнице битна је димензија ове дефиниције. Из тога произлази да је учествовање у социјалном, економском, културном, духовном и цивилном животу глобалне и локалне заједнице суштински садржај појма активног старења. У вези са тим, у антрополошком, социолошком, културолошком смислу, једна од идеја водилца се односи на рано инвестирање у живот као предуслов за активно старење, што подразумева перманентно образовање и отвореност за све садржаје друштвеног живота, здраве стилове живота, спремност да се помогне другима, да се дружи и слично. У заступању и образлагању идеју о међугенерациској солидарности *истиче се узајамна подршка и сарадња између различитих узрасних група како би се развило друштво у коме људи свих генерација имају своју улогу, а да у складу са њиховим потребама и капацитетом могу на једнаким основама уживати плодове економског и социјалног прогреса друштва*.

Ова Европска година поставља пред актере неколико захтева, међу којима је најважнији да се подстиче социјална инклузија међу старијим члановима друштва, што

подразумева охрабрење да активно учествују у заједници и да имају иницијативу и на локалном, и на регионалном и на националном плану. Постоји, наравно, још низ релевантних ставова, као, на пример, да је једна од стратегија развоја и улагање у обучавање и дугорочно образовање како би се старији радници прилагодили променама радних услова. На крају је дата листа од десет савета велике хуманитарне организације из Велике Британије, АГЕ У. Већина тих савета је добро позната, али један ипак треба издвојити, ма колико и он био присутан у свести људи, а он гласи – *имајте позитиван став према старењу*. Истраживања су показала да људи у познијим годинама, које карактерише позитиван став према том животном добу, дуже живе и да су бољег здравља од песимиста.

Све у свему, основно питање и главни задатак је ко ће све и како одиграти улогу промотера активног старења и носиоца акција о међугенерациској солидарности. То више не могу да буду само установе социјалне и здравствене заштите, то мора да буде, без резерве, цело друштво у свим својим сегментима, у породици, у школи, у суседству, па тако и у сектору културе. Година активног старења и међугенерациске солидарности, када прође, а брзо ће доћи и 31. децембар године коју већ увелико трошимо, морала би да остави видљиве трагове у целом друштвеном систему, у култури сваког конкретног друштва. За Србију је то несумњиво озбиљан задатак с обзиром на све тешкоће у којима се налази, али постизање наведених циљева умањиће, са своје стране, и те тешкоће.

Др Милош Немањић

Увод

Каква је култура старења у Србији? Да ли се стари у нашем друштву осећају дискриминисано и усамљено? Какве су њихове потребе? Да ли је пасивност доминантни образац понашања у трећем добу? И да ли сектор културе може да понуди одговор за квалитетнију и активну старост? Питања су која су покренула истраживачки тим Завода за проучавање културног развитка да реализује посебан пројекат „Културни живот и потребе у трећем добу“ који третира положај популације трећег животног доба у социо-културном контексту.

Удео старих међу европском популацијом наставља да расте, што покреће питања

о будућој улози старијих људи у нашем друштву. Тако је актуелна дебата да ли културна партиципација може помоћи да се задовоље изазови ове демографске промене кроз повећање мотивације за генерације трећег доба да се активно укључе у живот заједнице и волонтерске активности.¹

Ко су ти стари о којима говоримо? Када почиње старост? Или, када се завршава младост? Старост као *друштвена а не биолошка категорија се најчешће поистовећује са* неактивним периодом живота, у коме се човек повлачи и одлази у пензију, дакле након навршених 65 година. Са друге стране, може се рећи да је време када наступа старост релативна ствар, да је ствар виђења појединца. Наиме, истраживање британског Одељења за плате и пензије је показало да млади и стари, мушкарци и жене имају различите перцепције о старости. Према мишљењу Британаца старост почиње у 59. години живота, а младост се завршава у 41. години. Људи

¹ http://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Kultur/Kulturelle_Bildung/50SurveyGermany-SummaryEnd.pdf, приступљено 25.04.2012.

старији од 80 година другачије мисле, јер сматрају да старост почиње у 68. години живота, а да се младост завршава са навршене 52 године².

Како год старост поимали, из године у годину се повећава удео старих на врху старосне пирамиде, што се сматра резултатом треће демографске транзиције (низак наталитет и низак морталитет). Ова демографска транзиција прозвана „age boom“³ води ка успостављању такве структуре становништва у којем доминирају стари, а не млади људи. Светска скупштина још 1982. године закључила да ће 21. век бити век старости. Средином миленијума очекује се да ће у Европи сваки трећи становник бити старији од 65 година. Овај феномен се жаргонски назива „смежурана Европа“. ⁴ Србија прати ове трендове и спада у пет земаља са најстаријим становништвом у Европи. ⁵

Међутим, становништво Србије није све старије због високог животног стандарда, као што је то случај у развијеним земљама. ⁶ Сиромаштво старих је додатан проблем, као и питање пензионих фондова, у ситуацији када се број запослених и пензионера изједначава. У таквој ситуацији стари се сагледавају као терет, сукоб генерација се поштрава и стари бивају додатно социјално непожељни.

Ипак, социјална искљученост и негативно вредновање старости и старих је парадокс савремених друштава. Револуција дуговечности, односно пораст броја старих је цивилизацијски успех, резултат социјалне, а не биолошке еволуције човека. Почетком 20. века, уколико бисте имали 45 година живота, сматрали би вас за старијег човека. Рођени почетком 21. века у просеку, на светском нивоу, ће живети око 66 година, а по прогнозама Уједињених Нација рођени око 2150. године имаће шансу да доживе у просеку око 85 година. Револуција

² http://www.b92.net/zivot/novodoba.php?yyyy=2012&mm=01&dd=13&nav_id=573565, приступљено 25.04.2012.

³ Овај термин се широко користи у медијима и литератури о старењу.

⁴ . Демографска револуција важи за цео свет иако се ова појава првенствено везује за развијене земље услед чињенице да животни стандард утиче на продужење трајања живота. У развијеним земљама расте популација старих у односу на младе, док у земљама у развоју апсолутни број старих је огроман и стално се повећава

⁵ поред Италије, Бугарске, Немачке и Шведске.

⁶ Као разлоге старења популације у Србији, стручњаци наводе низак наталитет и велики одлив младих

дуговечности или сенилна инволуција човечанства довела је и до вредносне промене према старима и старости. За разлику од ранијих епоха, данас се старост негативно валоризује и представља као неизбежна пошаст. Геронтофобична идеологија је парадокс савременог друштва које улаже огромне техничке и медицинске снаге у продужење трајања живота, док на вредносном пољу старост представља непожељно доба. Иако сви тежимо да живимо што дуже, истовремено се од старости гнушамо. На старост се гледа као на предворје смрти, а не као на смислену фазу живота. Тако стари остају маргинализовани и често дискриминисани.

Социо-културна партиципација људи у трећем животном раздобљу је велики изазов и задатак за сектор образовања, културе, науке. Не смемо занемарити чињеницу да говоримо о популацији која обухвата 16,9% становништва, тачније о популацији од 1.233.412 људи у Србији, што је више у односу на узраст до 15 година живота (15,1%).⁷ Дакле, говоримо о групи од преко милион људи које можемо да сматрамо потенцијалним корисницима културних услуга и добра и који са собом носе велики неискоришћени капитал знања и искуства. Такође, треба имати у виду и демографску тенденцију продужења очекиваног трајања живота. У Србији је очекивано трајање живота за жене 76,1 година а за мушкарце 71,1 година.

Међутим, статистика не може у потпуности да одговори на феномен старења становништва, јер како социолози наводе, није поента у дужини живота, већ у квалитету. Ми немамо културу старења и имамо изузетно ниска, мала очекивања од старости, која је у многим сегментима изузетно важна животна фаза⁸ која пружа могућност проналажења нових интересовања и активности за које се није имало времена у доба запослености, подизања породице и других обавеза. Култура односа према старости у једном друштву претпоставља однос у коме се старост не вреднује као предворје смрти, а стари као унапред отписани и непотребни. Култура старења подразумева креирање вредносне климе у којој у старости славимо живот, а не бежимо од смрти. Култура старења подразумева и настојања представника свих

⁷ Републички завод за статистику. 2010. *Становништво, по великим старосним групама и полу*

⁸ <http://www.pravda.rs/2011/09/04/sporije-starimo-od-evrope>, приступљено 25.04.2012.

друштвених сфера, посебно сектора културе који се бави вредностима, да старост третира као смислену и сложену фазу живота, пуну изазова, нових знања и догађаја, у друштву које пружа адекватан сервис старости и препознаје њене потребе. Тако је култура старења и култура учења, перманентног образовања, али и демократска култура која једнако третира све чланове друштва.

У сусрет Европској години активног старења и међугенерациске солидарности настало је и истраживање пред Вама о културним потребама, ставовима и активностима грађана Србије у трећем животном добу.

Култура старења – историјски преглед: од мудраца до терета

Однос према старости одређен је доминантним системом вредности датог друштва, што се може потврдити и кроз историјске периоде. Пут „од мудраца до терета“ најкраће описује пут који је старост као социјална категорија прошла, али овај пут није линеаран, тако да је старост у њему имала својих „успона и падова“. Најдраматичнија промена односа према старости је прелазак са усменог на писано предање. Проналаском писма стар човек више није носилац знања и његов значај опада, јер је до тада он представљао мудрост и искуство.

У првобитним заједницама стари људи су били реткост, те су добијали значај, јер је дуговечност приписивана натприродној заштити и учествовању старог човека у божанском свету. Управо због тога већина врачева је била у поодмаклим годинама, јер је стар човек био посредник између овог и оног света. Зато су неки старци поштовани до обожавања, док су други осуђивани на смрт због сумње да врше лоше утицаје. У вавилонском и персијском друштву старост је сматрана светињом, јер се дуг живот могао остварити само уз помоћ богова. Овај дар богова, али и искуство и мудрост давало је за право старим људима да доносе важне одлуке и да играју битне политичке улоге. Са друге стране, у старом Египту старост је сматрана злом и људи су бесумучно покушавали да нађу лек против старости, лек против болести и несреће.

Јеврејска традиција скида старијим особама ореол светаца и мудраца, јер се сматра да дуг живот није божји благослов, јер и лош човек живи исто онолико као и добар. У античкој Грчкој однос према старима се не мења, а богови са Олимпа не воле старост, јер не старе, вечни су, и сматра се да вечност нема вредност уколико је мора пратити старост, те се највећом срећом сматра вечна младост. Грчки филозофи такође тешко прихватају старост, али примећују да и поред свих невоља које она доноси сви желе да је доживе. Платон заступа став у корист старости, у његовој идеалној држави стари би требало да наређују, а млади да слушају, док Аристотел сматра да старост није јемство ни за мудрост, ни за политичку способност, већ често гомилање грешака у духу који је с годинама огрубео. Космополитски приступ старости показује се за време Римског царства, у коме не постоје предрасуде, па се стари људи препознају као зли, али и као племенити.

Средњи век, „мрачно доба“, суров је према старим лицима, јер су они немоћни и слаби. Тада постоји човек, а међу људима су међусобно измешани сиротиња, удовице, сирочад, стари и болесни, без разликовања старости и пола. Према хришћанској идеологији, стар човек је грешник који треба да се препороди кроз покајања, а старост је у првом реду сматрана казном због првобитног греха. Од 11. века урбани развој и трговина постају нова шанса за старе, јер се са годинама повећава добит, и остарели трговац као господар свог блага има адут за утицај и власт. У касном средњем веку, од 14. до 15. века, долази до појаве епидемије куге која првенствено погађа децу и млађе људе, те се бележи велики пораст старих људи који добијају економску и политичку моћ. У 16. и 17. веку у уметности се развијају ренесанса и хуманизам који се надовезују на грчку антику и јавно исказују одвратност/презир према старим људима. Старост и смрт представљају велику срамоту, јер то двоје иде заједно и једно најављује друго, тако да се лик старог човека види као маска смрти. Од 18. века развија се филантропска и хуманистичка струја у којој се стар човек сматра симболом јединства и трајања породице. Зато је старост сматрана срећним добом, јер је старац ослобођен жестоких страсти, спокојан је и

мудар. Француска и америчка револуција скидају старима супериорни статус. На снази је уверење да стари људи нису у кораку са временом, те они и у сопственој земљи живе као странци, јер влада мишљење да старац треба да мирује у свету који се непрекидно мења и подмлађује. Због свега наведеног Симон де Бовоар долази до закључка да у периодима мира стари имају бенефицирани положај, док у време револуција и промена јача негативан однос према старима.

У 20. веку враћа се антички презир према старости као злу и ружноћи. Економија избацује старе из своје сфере, они постају проглашени за економски неактивне развојем пензионог система, јер губљењем радне улоге они губе углед и моћ. Такође, потрошачко друштво сматра да је смежурана старост неприхватљива и тежи да купи младост. Данас стари постају предмет искоришћавања. Стари постају нова клијентела, све је више клубова за старе, клиника, одмаралишта, боравишта где се старим особама жели што скупље наплатити удобности и нега⁹.

Из наведеног историјског прегледа намеће се питање да ли су стари маргинализовани у друштву? Да ли они припадају мањинској групи, иако чине 15,7% популације у Европи? Маргиналне групе представљају веће делове популације који не партиципирају у свим институционалним деловима друштвеног система, па су због тога искључени из нормалних начина стварања прихода, моћи, утицаја и угледа¹⁰. Гордон Штрајб сматра да стари немају карактеристике групе јер не постоји међусобна солидарност и свест у групној припадности, те старе дефинише као статистички агрегат, а не аутентичну групу. Поред тога, он истиче да је за статус мањинске групе мора постојати током целог живота, а не само дела животног циклуса¹¹. Међутим, не можемо се рађати стари, што не значи да је због тога осећај припадности смањен. Многи стари развијају групни идентитет припадајући многобројним организацијама

9 Миланков, М. (2009). *Појам и манифестације старосне дискриминације*, Дипломски рад. Универзитет у Београду - Филозофски факултет: 46-52

10 Мрђа, С. 2011. *Културни живот и потребе ученика средњих школа у Србији*. Београд: Завод за проучавање културног развитка: 14.

11 Streib, G. 1968. *Are the aged a minority group?*. U: Neugarten, B. ed, *Middle age and aging: a reader in social psychology*. University of Chicago Press:

старијих, у форми политичких партија, друштва пензионера или савета старијих грађана. Због тога је битно нагласити да стари нису хомогена група, а посебно нису хомогена пасивна група људи. Старе би требало сматрати хетерогеном групом која својим потенцијалима може да буде фактор развоја, која може да допринесе својим знањем, искуством и стручношћу стабилном развоју целе заједнице којој припадају.

Када се говори о друштвеном статусу старих, у данашњем друштву, према врсти старосног стратификацијског система, на снази је адолткратија, јер су средње године најмоћније и најпожељније. Са друге стране, стари и млади су у средини, те у погледу прихода старији имају виши ранг од младих, а у сфери спорта и забаве млади имају виши ранг. Стари су данас спуштени на дно лествице, јер се младост у друштву реперезентује као будућност, а старост као прошлост¹².

Симон де Бовоар каже: „Смисао и вредност старости одређени су смислом који људи приписују својој егзистенцији и њиховим свеукупним системом вредности“.¹³ За положај старих не могу се кривити млади, јер је тај положај дубоко одређен вредносним и нормативним системом друштва и појединца у њему, те Жорж Миноа то описује: „Свако друштво има старе људе какве заслужује... Сваки тип друштвено – економског и културног организовања одговоран је за улогу и слику својих старих људи. Свако друштво излучује образац идеалног човека и од тог обрасца зависи слика старости, њено обезвређивање или њено истицање“¹⁴. Управо тако је и ово друштво створило старе људе који „болесни и не могу нормално да функционишу“, ставило их је на маргину друштва јер су „бескорисни“, створило је од њих „терет који увек неком смета“.

12 Миланков, М. 2009. *op.cit.*, 28

13 Де Бовоар, С. 1987. *Старост*. том I, Београдски издавачко-графички завод. Београд: 102

14 Миноа, Ж. 1994. *Историја старости*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Сремски Карловци, Нови Сад: 19

Активно старење

Концепт активног старења имплицира да позне године доносе могућност континуираног учествовања на тржишту рада; активног доприноса у домаћинству, активног учествовања у животу заједнице и активног опуштања уз различите хобије (односно активног и непрекидног учествовања у свим сегментима живота, личном, породичном, друштвеном и професионалном).¹⁵ Светска здравствена организација активно старење дефинише као *процес оптимализације могућности који се односе на здравље, учешће и безбедност у циљу унапређења квалитета живота током старења*. Првенствено, треба имати на уму да активно старење не значи само физичку активност, већ пуно и континуирано учествовање у животу заједнице, што подразумева учествовање у социјалном, економском, културном, духовном и цивилном животу и глобалне и локалне заједнице. Управо ова, Европска година активног старења и међугенерациске солидарности захтева подстицање социјалне инклузије међу старијим члановима друштва и охрабривање да и они активно учествују у заједници на локалном, регионалном и националном нивоу¹⁶.

На питање *Шта је активно старење у литератури наилазимо и на овакве дефиниције*, - *Основе активног старења подразумевају однос према животу, учестало дружење, , здравственој заштити, , континуирано учење, забаву и путовања*. Дакле, концепт перманентног образовања и културних активности спадају у основ концепта и праксе активног старења.

Важност активизма у трећем добу јасно препознају Национална стратегија о старењу 2006-2015 и Стратегија развоја образовања одраслих у Републици Србији¹⁷. Подстицање интеграције старијих лица у друштво и унапређење социјалног,

¹⁵ Такво тумачење усвојено је од стране Светске здравствене организације крајем 20. века указујући на то да има више фактора од здравља, који утичу на процес старења. Такође, такво схватање активног старења помаже при инклузији старих.

¹⁶ Немањић, М. 2012. Предговор

¹⁷ Национална стратегија о старењу 2006 – 2015.2006. Београд

економског, политичког и културног положаја и улоге старијих лица један је од основних циљева стратегије о старењу, док стратегија која третира важност формалног и неформалног образовања одраслих лица указује, између осталог, на важност стварања културе учења, друштвене организације и економије засноване на знању и унапређењу способности и постигнућа одраслих људи. Овај документ јасно препознаје институције културе као једне од носиоца програме образовања и обуке одраслих.

Предмет истраживања

Имајући у виду важност социо-културне интеграције старих и улогу сектора културе у остваривању концепта активног старења, предмет истраживања био је културни живот, положај и активизам старих особа у Србији. Под културним животом смо подразумевали јавну и приватну културну потрошњу, дакле у јавној сфери и у својим домовима, али и шире схваћене културне изборе, као што су едукације и волонтирање. У овом истраживању под старим лицима подразумевала су се лица од 65 и више година живота. Процес старења становништва захватио је и Србију, са 17% старијих од 65 година, што је сврстава међу пет земаља са најстаријим становништвом у Европи.¹⁸

Као што је напоменуто у претходном излагању постоји више дефиниција старости, међутим ми смо се одлучили да предмет истраживања буду лица старија од 65 година, због односа према старости као радно неактивном периоду и одласком у пензију. Према Закону о пензијском и инвалидском осигурању у Србији право на старосну пензију могу остварити: 1) мушкарци са 65 година живота и најмање 15

¹⁸ Вукмировић, Д. (дир.). 2011. *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011 – први резултати*. Билтен. Београд: Републички завод за статистику

година стажа осигурања; 2) мушкарци са 40 година стажа осигурања и најмање 53 године и 8 месеци живота; 3) жене са 60 година живота и најмање 15 година стажа осигурања; 4) жене са 35 година стажа осигурања и најмање 53 године живота; 5) припадници оба пола са 45 година стажа осигурања, без обзира на старост¹⁹. Из приложеног Закона може се видети да је већина особа са 65 година живота у пензији, чиме у друштву могу добити етикету „радно неактивног становништва“. Такође, примећено је да у Србији друштво и институције особе од 65 и више година живота сматрају старим, немоћним и неактивним становништвом, те им пружа адекватну помоћ.²⁰

Истраживање је обухватало више субјеката

- 1) истраживање популације старије од 65 година у 25 градова или окружних центара Србије на репрезентативном узорку од 1430 испитаника. Испитаници су подељени у три старосне групе: од 65 до 74 године живота – „млађи“ стари; од 75 до 84 године живота – „старији“ стари; и од 85 и више година – „стари“ стари. Истраживање је обављено само међу припадницима градске популације, јер су градови препознати као носиоци културних активности.
- 2) истраживање активности у области културе удружења пензионера у градовима Србије
- 3) истраживање програмске понуде поливалентних установа културе (културних центара) посебно намењене старијим лицима

За сваку од ове три истраживачке целине били су урађени посебни упитници за прикупљање података.

¹⁹ <http://www.pio.rs/lat/lat-starosna-penzija.html>, приступљено 26.04.2012.

²⁰ Примера за помоћ особама од 65 и више година у Србији има много, а једни од њих су издавање бесплатних карти за превоз (<http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/174756/Besplatan-prevoz-za-starije-od-65-godina>, приступљено 26.04.2012.) и бесплатна медицинска помагала (<http://www.stomatologija.info/component/content/article/166.html>, приступљено 26.04.2012.)

Циљ истраживања

Истраживање културног живота и потреба у трећем добу започето је са задатком да одговори на неколико питања, при чему је највећи акценат стављен на квалитативну и квантитативну анализу.

Један од основних циљева истраживања јесте анализа положаја старих у Србији. Овде се првенствено мисли на дискриминацију старих која је раширена у свету. За разлику од осталих категорија људи које су дискриминисане, у овом случају се свакоме може десити да доживи статус дискриминисаног²¹. Многе предрасуде и стереотипи о старима су заступљени у друштву, те је, управо, један од циљева овог истраживања утврђивање ставова о старости из угла припадника те групе људи, то јест старих. На другом, али и на подједнако важном месту ово истраживање треба да закључи какво је тренутно стање у културном животу старих и која су њихова интересовања у сектору културе.

Удружења пензионера и домови за стара и немоћна лица би требало да задовоље потребе својих чланова. Управо је због тога истраживање спроведено и у организацијама за одрасла и стара лица (удружењима пензионера) са идејом на указивање важности социокултурне анимације старије популације. Поред тога, стари, као припадници растуће популације у Србији би требало да имају смислен и активан живот у пензионерским данима, насупрот пасивном и друштвено маргинализованом животу, те је циљ истраживања и указивање важности пружања подршке и мотивисања старих лица. У вези са тим, у антрополошком, социолошком и културолошком смислу, једна од идеја водилца се односи на рано инвестирање у живот као предуслов за активно старење, што подразумева перманентно образовање и отвореност за све садржаје друштвеног живота. Ова, 2012. година, као Европска година активног старења и међугенерациске солидарности истиче као најбитнију

21 Миланков, М.2009. op.cit.: 9

ставку *узајамну подршку и сарадњу између различитих узрасних група како би се развило друштво у коме људи свих генерација имају своју улогу, а у складу са њиховим потребама и капацитетима могу на једнаким основама уживати плодове економског и социјалног прогреса друштва*²², на чему је акценат овог истраживања.

Хипотезе

Пре истраживања наметнуло се неколико хипотеза:

- 1) Централна хипотеза истраживања је да *већина особа од 65 и више година не учествује у културном животу на локалном, регионалном или националном нивоу.*
- 2) Учествовање старих у културном животу сведено је на појединачне случајеве, а *најчешћи вид социокултурног живота чине виђања са породицом, разговори са пријатељима и гледање телевизије.*
- 3) *Стари у Србији су дискриминисана од стране државе, здравственог система, породице и друштва у ширем смислу.*
- 4) Старосна дискриминација, као колективни одбрамбени механизам против смрти, пролазности и пропадања обезвређује старе, који и сами прихватају такву улогу и саживљавају се са улогом инфериорних, непожељних и зависних, чиме истовремено долази и до *самодискриминације.*
- 5) У друштву су присутни стеротипи и предрасуде према старима који најчешће старе описују као болесне, заборавне, бескорисне, импотентне, ружне, сиромашне и депресивне²³. Управо ове *предрасуде прихватају и стари, због чега и долази до незаинтересованости за било којим видом социјалног и културног живота.*

22 Немањић, М. 2012. op.cit.

23 Миланков, М. 2009. op.cit.: 53-56

- 6) *Стари спадају у групу људи који ретко посећују догађаје из области културе, те је веома низак степен утицаја културе у свакодневном животу*
- 7) *Стари која живе у дому за старе имају активнији културни живот*
- 8) *Стари нису заинтересовани за савремене правце у култури, већ за традиционална дешавања и концерте народне и класичне музике*
- 9) *Стари искључиво посећују културна дешавања на којима могу срести своју генерацију, а никад догађаје чија публика припада млађој старосној групи*
- 10) *Културна продукција је веома слабо заступљена код старе популације у Србији, због чега мали број старих учествује у неком облику културе или хобија*
- 11) *Културна продукција код корисника домова за стара лица је заступљенија у односу на продукцију старих који не живе у дому*
- 12) *Стариј особе немају информатичку писменост због чега не користе компјутер и интернет*
- 13) *Стари не похађају никакве едукативне курсеве јер сматрају да су престари за то*
- 14) *Културни живот старих, али и њихове културне потребе су се промениле уласком у треће животно доба*
- 15) *У Србији установе и организације у култури нису довољно развила програме на којима би стара лица могла да буду активна јер друштво не подржава у довољној мери укључивање старих у културу*

Методологија истраживања

Истраживање „Културног живота и потреба у трећем добу“ састојало се из две фазе. Прва фаза истраживања чини *методу испитивања*, а друга фаза *методу анализе*.

У оквиру методе испитивања коришћен је облик испитивања анкетом. Наиме, пре самог испитивања направљен је *стандардизовани упитник за старе* чије податке

су прикупљали анкетари у 25 градова у Србији. Испитаници су бирани *методом случајног узорка*. Поред тога, направљен је и *упитник за удружења пензионера* из 25 градова у Србији, који је директорима удружења слат путем поште или електронским путем.

Друга фаза истраживања обухватала је методу анализе која се састојала од анализе садржаја докумената, техником квантитативне анализе и структуралне анализе, техником квалитативне анализе. Акцент анализе стављен је на квантитативну анализу.

Инструмент

Упитник за грађане у трећем животном добу садржао је укупно 206 варијабли, а подаци су прикупљени директо анкетирањем у њиховим домаћинствима или у удружењима пензионера. Упитник је подељен на три целине и 56 питања углавном затвореног типа. Први део инструмента представља стандардну серију питања која се односе на социо-демографске податке испитаника. Испитаницима су постављана питања о годинама живота, стручној спреми, месту становања, врсти пензије коју примају, тренутном радном ангажовању, брачном статусу, здравственом стању и месечним приходима у домаћинству. Други део инструмента односи се на сет питања о самоперцепцији испитаника у трећем животном добу о положају старих и представама о старости. Трећи део инструмента односи се на социокултурну партиципацију и интересовања испитиване популације. У овом сегменту испитаницима су постављена питања о начину провођења слободног времена, културном активизму пре уласка у треће доба, као и о тренутном културном активизму, о хобију, похађању едукативних курса, туристичким путовањима у трећем животном добу, као и интересовањима, која подразумевају омиљене музичке правце, читање књига, гледање ТВ, слушање радија, и коришћене иновационих технологија, у смислу

компјутера и интернета. На крају упитника остављен је простор за евентуални коментар испитаника или анкетара.

Упитник за удружења пензионера садржао је 20 питања о њиховом функционисању и активностима, углавном затвореног типа. Упитник је подељен на седам делова. Први део упитника чинила су питања о основним подацима удружења, а други део питања о пројектима и активностима која организују удружења. Трећи сегмент питања чинила су питања о изворима финансирања, а четврти о просторним капацитетима која поседују удружења. Четврти део упитника су представљала питања о сарадњи са установама културе на локалном, регионалном и националном нивоу, а пети о проблемима и потенцијалним решењима удружења.

Одговори о програмима културних центара намењени старијој популацији добијени су из упитника намењених том типу установа у оквиру истраживања „Културни ресурси округа Србије“ и „Културна политика града Београда“ која су извршена од стране Завода за проучавање културног развитка.

Слика 1: Пар из геронтолошког дома у Сомбору (фото Марија Јанковић)

Узорак

Узорак за истраживање популације трећег доба у оквирима културног активизма дизајниран је да репрезентује градску популацију у Србији, обзиром да су градови стожери културе и имају највећу концентracију како установа и организација у култури тако и културних садржаја и програма. Узорак је урађен као стратификован пропорционални у односу на број становника старијих од 65 година у градским срединама (Табела 1).

Процент реализације узорка је 95,4 одсто, односно анкетирано је укупно 1430 од планираних 1500 старијих од 65 година.

<i>Место</i>	<i>Укупно_65+</i>	<i>%</i>	<i>Величина узорка</i>
Београд	260.914	37,2	558
Бор	7.900	1,1	17
Пирот	12.005	1,7	26
Нови Сад	45.635	6,5	98
Кикинда	9.698	1,4	21
Прокупље	8.574	1,2	18
Чачак	20.247	2,9	43
Јагодина	12.399	1,8	27
Крагујевац	26.142	3,7	56
Краљево	20.911	3,0	45
Крушевац	22.000	3,1	47
Лесковац	25.464	3,6	55
Ниш	38.450	5,5	82
Панчево	18.429	2,6	39
Пожаревац	11.677	1,7	25
Шабац	18.140	2,6	39
Смедерево	15.376	2,2	33
Сомбор	15.894	2,3	34
Сремска	13.241	1,9	28
Суботица	23.032	3,3	49
Ужице	12.915	1,8	28
Ваљево	16.420	2,3	35
Врање	12.308	1,8	26
Зајечар	13.120	1,9	28
Зрењанин	19.887	2,8	43
<i>Укупно</i>	<i>700.778</i>	<i>100,0</i>	<i>1.500</i>

Табела 1: Величина узорка по местима

Опис узорка истраживања

Пол: женски – 56,9 %, мушки – 42,9 %

Старост: од 65 до 74 године живота – 65,5 %, од 75 до 84 године – 30,5 %, 85 и више година – 4,1 %.

Образовање: I и II степен стручне спреме (непотпуна основна школа и основна школа) – 42,7 %, III, IV и V степен стручне спреме (КВ, средња стручна спрема и ВКВ) – 43,2 %, VI, VII1, VII2 и VIII степен стручне спреме (виша стручна спрема, висока стручна спрема – факултет, магистратура – мастер и докторат) – 14,1 %

Занимање којим су се испитаници најдуже бавили у животу: пољопривредник – 4,6 %, домаћица – 10,9 %, незапослен/а – 0,3 %, неквалификовани радник – 16,3 %, квалификовани радник – 23,6 %, висококвалификовани радник – 1,3 %, продавац на пијацама и бувљим пијацама – 0,2 %, продавац у драгсторима, самоуслугама и радњама – 5,7 %, радник у сектору услуга (фризер, педикир, шминкер, пекар...) – 4,1 %, медицински техничар и медицинска сестра – 2,1 %, учитељ/учитељица, наставник/наставница, васпитач/васпитачица – 3,4 %, сектор услуга – физиотерапеут, туризмолог... – 0,1 %, инжењер са вишом школом и правник са вишом школом – 2,0 %, уметник – аматер – 0,3 %, економски техничар, књиговођа – 5,9 %, техничар (геодете, архитектонски, графички, камерман...) – 0,1 %, спортиста – 0,1 %, службеник у општини – 0,9 %, службеник у јавним/државним предузећима – 3,6 %, шеф одсека у установама и пословођа у фабрици – 0,8 %, полицајац – 0,1 %, војно лице – 1,9 %, радник у обезбеђењу – 0,4 %, ватрогасац – 0,2 %, мали привредник (власник кафане, ресторана, кафића) – 0,1 %, мали привредник (власник занатске радње) – 0,1 %, мали привредник (власник малог производног предузећа) – 0,3 %, професор факултета и научник – 0,1 %, судија и адвокат – 0,1 %, уметник и менаџер у култури – 0,3 %, инжењер – 2,0 %, лекар – 0,7 %, новинар – 0,2 %, стручњак из области природних наука – 1,2 %, стручњак из области друштвених наука – 1,3 %, просветни радник у ССС – 0,9 %, руководилац (професионални политичар) – 0,2 %, руководилац (виђи

менаџмент у јавним предузећима) – 0,2 %, руководилац (високи војни и полицијски официр) – 0,1 %, директор – 0,4 %, комерцијалиста – 0,7 %, занатлија – 1,1 %. За 1,2 % испитаника нема података о занимању.

Радни статус: пензионер/пензионерка – 92,8 %, радно активан/а – 6,8 %, нема података – 0,3 %.

Врста пензије коју испитаник прима: старосна – 63,1 %, инвалидска – 15,4 %, породична – 15 %, пензија пољопривредника – 2,6 %, пензија на основу година радног стажа – 0,1 %, нема података – 3,8 %.

Просечна месечна примања домаћинства: до 15.000 динара – 8,6 %, од 15.000 до 25.000 динара – 19,9 %, од 25.000 до 35.000 динара – 20,9 %, од 35.000 до 45.000 динара – 17,2 %, од 45.000 до 55.000 динара – 12,6 %, од 55.000 до 70.000 динара – 9,2 %, више од 70.000 динара – 8,7 %, без примања – 0,1 %.

Тренутни брачни статус: ожењен/удата – 44,3 %, ванбрачна заједница – 2,2 %, разведен/а – 7,2 %, удовац/а – 41%, неожењен/неудата – 3,1 %.

Место становања: градић од 10.000 до 50.000 становника – 23 %, град од 50.000 до 100.000 становника – 29,3 %, град преко 100.000 становника – 13,7 %, Београд – 34 %.

Резултати истраживања

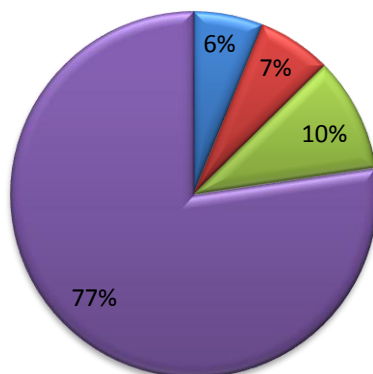
Радни активизам и породичне улоге

Међу испитаним старим лицима од 65 и више година живота 92,8 % има статус пензионера/пензионерке, који, такође, могу бити радно активни. Данас су стари физички много способнији него што су били у ранијим вековима, те Симон де Бовоар сматра да вештине међу здравим радницима у 60 – тим и 70 – тим годинама нису смањене²⁴. Међутим, у друштву влада мишљење да стари људи не треба да раде, већ треба да уживају у својим пензионерским данима, јер и нису довољно способни. Са друге стране, месечна примања пензионера су веома ниска, те су неки од њих и принуђени да раде. Међутим, у нашем друштву је доминантан образац пасивног а не активног старења – 77% нема радно ангажовање и експлицитно не жели да у „старо доба“ има ту врсту активности, док 13% има неку врсту радног ангажовања, што не мора бити класичан облик запослења и пуно радно време, већ било какве активности који су у вези са занимањем испитаника пре пензионисања. Ипак, потребно је нагласити да се у овом истраживању под радним ангажовањем нису подразумевали рад у кући (спремање куће, кување ручка, сређивање баште, рад у њиви) и рад у породици (чување унучади) (Графикон 1). Ови резултати наводе на закључак да је култура старења у друштву, култура пасивног провођења времена.

24 Миланков, М. 2009. оп. cit.: 69

Радно ангажовање у трећем добу

- Да, редовно
- Да, повремено
- Не, али бих желао/ла
- Не и не желим под старе дане да радим

Графикон 1

Истраживање је показало да нема значајних родних разлика у односу на радно ангажовање у трећем добу. Ипак да се приметити да су мушкарци нешто активнији по овом питању од жена. Од 813 испитаних припадница женског пола 6,0 % се изјаснило да је редовно радно ангажовано, 5,8% да је повремено радно ангажовано, 10,2% је изјавило да није радно ангажовано, али да би волели уколико би се указала прилика и 77,6% је рекло да није радно активно, јер не жели да „под старе дане ради“. Од 614 старе особе мушког пола, 6,2 % је редовно радно ангажовано, 7,3% је повремено радно активно, 9,6 % није радно ангажовано, али би радо радило, када би постојала

прилика, док 75,9% сматра да не треба радити у старости, те и сами нису радно ангажовани.

Према годинама старости примећује се да су највише радно активни (редовно и повремено) „млађи“ стари, са 15,2%, док су „старији“ стари радно активни 7,6%, а „стари“ стари 6,9%. Жељу за радним ангажовањем, али не и прилику има 12,7% „млађих“ старих, 4,6 % „старијих“ старих и 6,9 % „старих“ старих. И у корелацији са годинама живота примећује се да стара лица не желе да раде „под старе дане“. Наиме, резултати су показали да 71,6 % „млађих“ старих, 86,9% „старијих“ старих и 86,2% „старих“ старих нема вољу за радом у трећем животном добу.

Старији грађани живе у различитим домаћинствима. У овом узорку највећи проценат испитаника живи у породичној заједници, 44, 1%, док 23, 8 % живе сами. Процењује се да око 11.000 старијих живе у државним или приватним домовима за стара лица, што представља око 1% ове популације. Како би постојала релевантна база за истраживања културног активизма оних који живе у дому, као група за поређење са онима који живе у породици, направљен је подузорок од 8 % испитаника који живе у дому за старе. Управо се са овим подацима слажу и резултати који показују да је 57,9 % старих свакодневно са својом породицом, док 12,1 % време са породицом проведе скоро сваки дан, а 17,3 % се викендима виђа са породицом. Мањи је проценат испитаника који се ретко/ређе виђају са члановима своје најуже породице. Наиме, 5,7 % испитаних се са породицом виђа за време годишњих одмора, 1,8 % ређе од једном годишње, а 3,1 % не проводи време са породицом.

По питању ангажовања у оквирима свог занимања пре одласка у пензију, показало се да они који живе у породичном окружењу су значајније радно активнији (12%) у односу на вршњаке који живе у домовима за стара лица (6%).

Стари су и даље, посебно у земљама где институционални системи заштите старих нису развијени, првенствено ослоњени на породицу. У Србији скоро две трећине домаћинстава у свом саставу има стару особу, или се брине о старој особи,

ван свог домаћинства²⁵. Ово истраживање је потврдило тезу о доминантном обрасцу породичног а не друштвеног старању о старима у Србији. Показало да је већина старих задовољна породичним збрињавањем у старости, што указује на присутност патријархалних породичних улога и ставова, такође и на колективизам насупрот индивидуализму, јер је тек сваки седми истакао самосталност као циљ, те 67,8 % старих сматра да се чланови породице у потпуности брине о њима, као и да их разумеју, док 9 % мисли да чланови породице воде рачуна о њима, али да их не разумеју, а 7,4 % мисли да породица не води довољно рачуна о старима. Са друге стране, потребно је нагласити да 14,8 % испитаника не жели да ико води рачуна о њима, јер желе да буду самостални.

Слика 2: Звонко Богдан као учесник трке коња на сомборском хиподрому (фото Марија Јанковић)

25 Миланков, М. 2009. op.cit.: 74

Положај старих и представе о старости

Какав ће положај стари имати у старосној хијерархији зависи од доминатног система вредности у друштву и у складу са њим, од вредности које се приписују одређеној фази живота у животном циклусу. Симон де Бовоар сматра да су смисао и вредност старости одређени смислом који људи приписују својој егзистенцији и њиховим свеукупним систем вредности²⁶. Положај старих дубоко је одређен вредносним и нормативним системом друштва и појединаца у њему. Систем норми, као друштвени подсистем, има интегративну функцију у друштву. Уколико су норме формиране на предрасудама и стереотипима онда представљају услов за конфликте односе и дискриминацију²⁷.

Уколико је нека особа или група третирана као мање важна од друге особе или групе, ради се о дискриминацији. Према Билу Битевеју старосна дискриминација је скуп предрасуда, стереотипа и деловања усмерених против старих људи због њихових година²⁸. У медијима се за дискриминацију због година може чути термин *ејџизам* (енг. *ageism*), који се може видети као процес систематске стереотипизације и дискриминације људи због њихове старости, као у случају расизма и сексизма, због боје коже и пола. Имајући у виду оштрину сукоба социолози, психолози и геронтолози су старосну дискриминацију или „ејџизам“ прогласили за трећу велику дискриминацију савременог доба која се детерминише према биологији²⁹, након расизма и сексизма.

О томе да старосну дискриминацију људи данас доживљавају као најсуровију говори и истраживање Универзитета у Кенту из 2005. године. На питање коју врсту

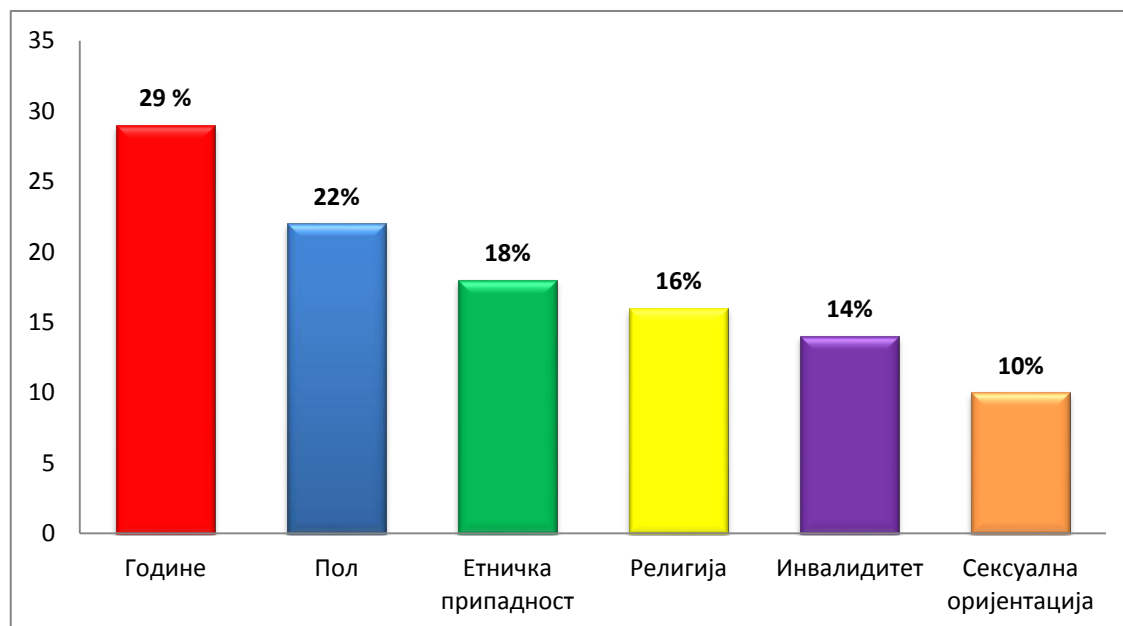
26 Де Бовоар, С. 1987. *op.cit.*: стр. : 102

27 Миланков, М. 2009. *op.cit.*: 29

28 Bytheway, B. 2005. *Ageism. U: The Cambridge handbook of age and ageing*, Jonhson, M. (ed). Cambridge University Press: 338-339

29 Миланков, М. 2009. *op.cit.*: 15 - 16

дискриминације су најјаче осетили на „својој кожи“, највећи проценат људи, 29%, пријавио је старосну дискриминацију (Графикон 2)³⁰.

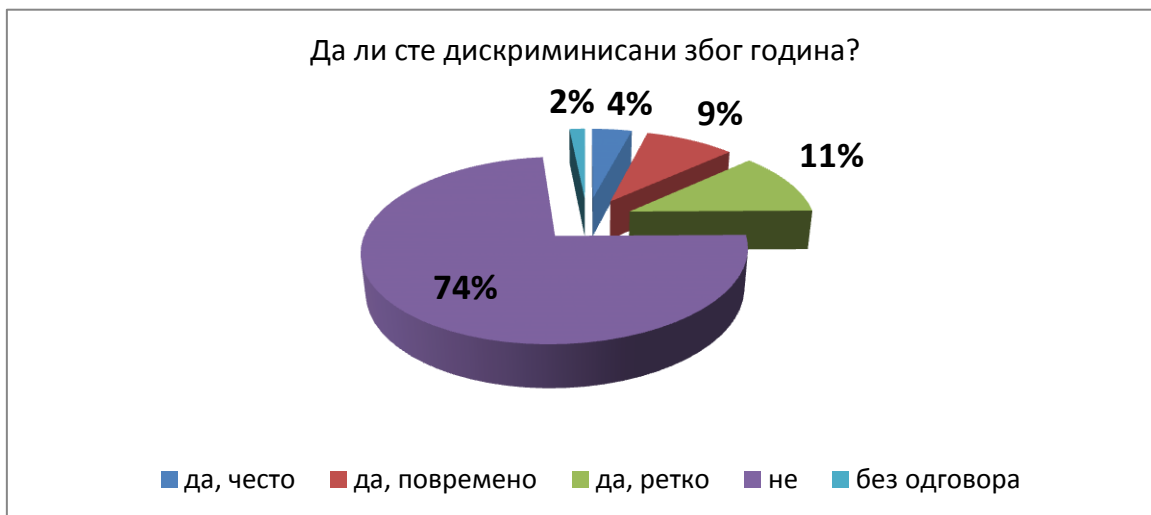

Графикон 2: Процент испитаника по врсти дискриминације оцењене као „најоштрије“ Извор: Age Concern University of Kent, 2005.

³⁰ Миланков, М. 2009. op.cit.: 21

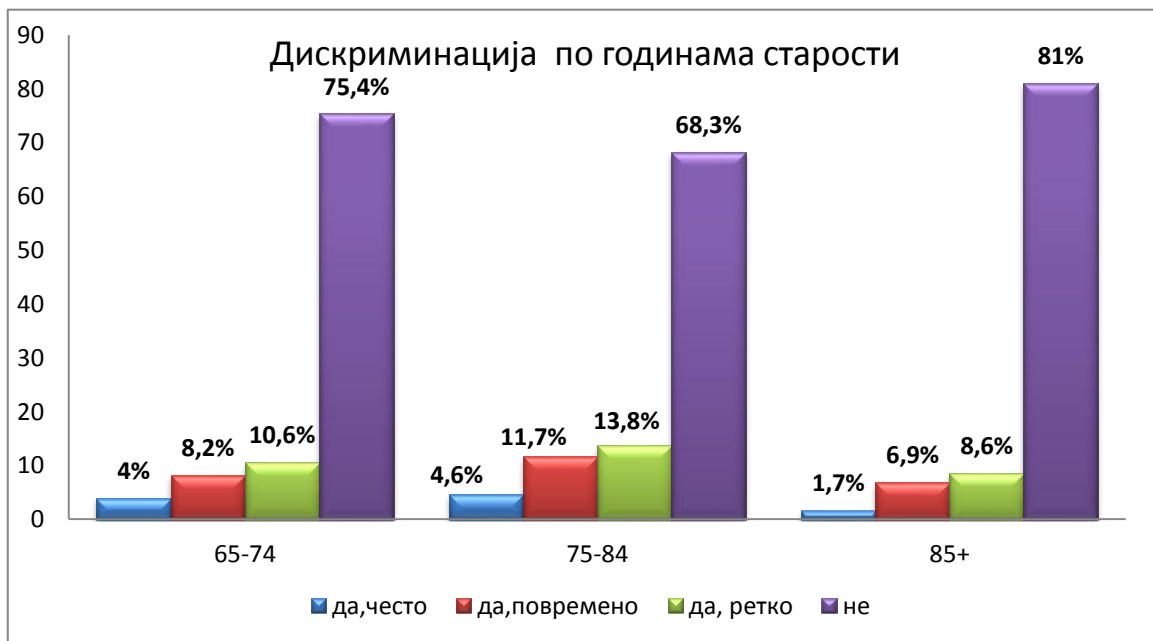
Старосна дискриминација

Управо овакав глобални став о старим људима навео је и Завод за проучавање културног развитка да са испитаницима од 65 и више година поразговара о дискриминацији, односно да сазна да ли стари људи мисле да су дискриминисани. Резултати коренсподирају претходно наведеном истраживању и показују (Графикон 3) да се 25% испитаника у Србији изјаснило да је „на својој кожи“ осетило дискриминацију због својих година.

Графикон 3: Да ли су осетили дискриминацију на основу година старости?

Према годинама старости, односно категоријама „млађи“ стари, „старији“ стари и „стари“ стари (Графикон 4) примећено је да дискриминацију на „својој кожи“ највише осећају стари од 75 до 84 година живота међу којима 16,3 % се осећа дискриминисано (често или повремено), и 13,8 % ретко. Највећи број испитаника који сматра да није дискриминисан припада старима од 85 и више година старости, 81 %.

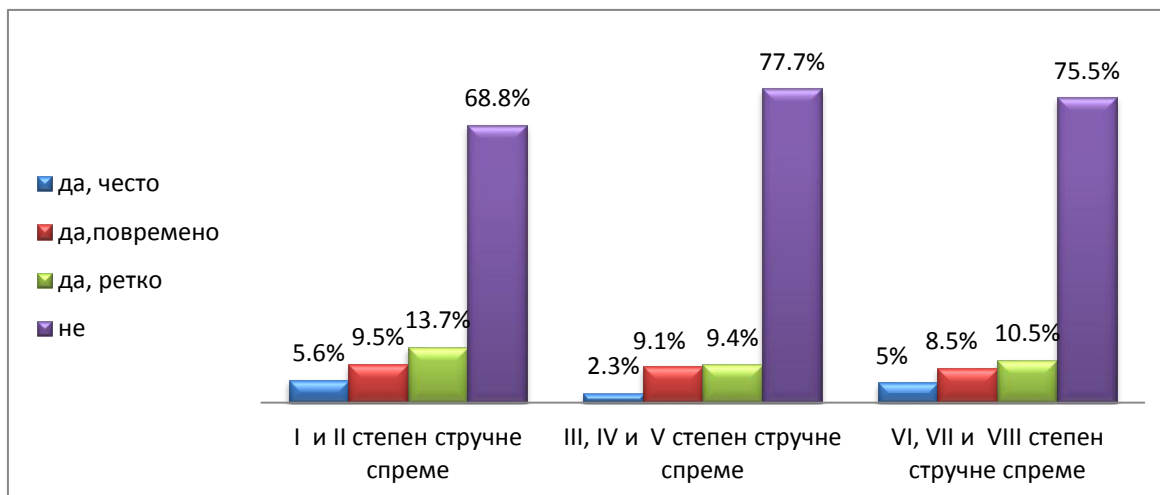

Графикон 4: Старосна дискриминација према годинама живота испитаника

Упоредивање са полом испитаника (Графикон 5) показало је да се жене осећају више дискриминисано, те је 14,5 % испитаница и 11,7 % испитаника рекло да је дискриминисано (често или повремено) због својих година.

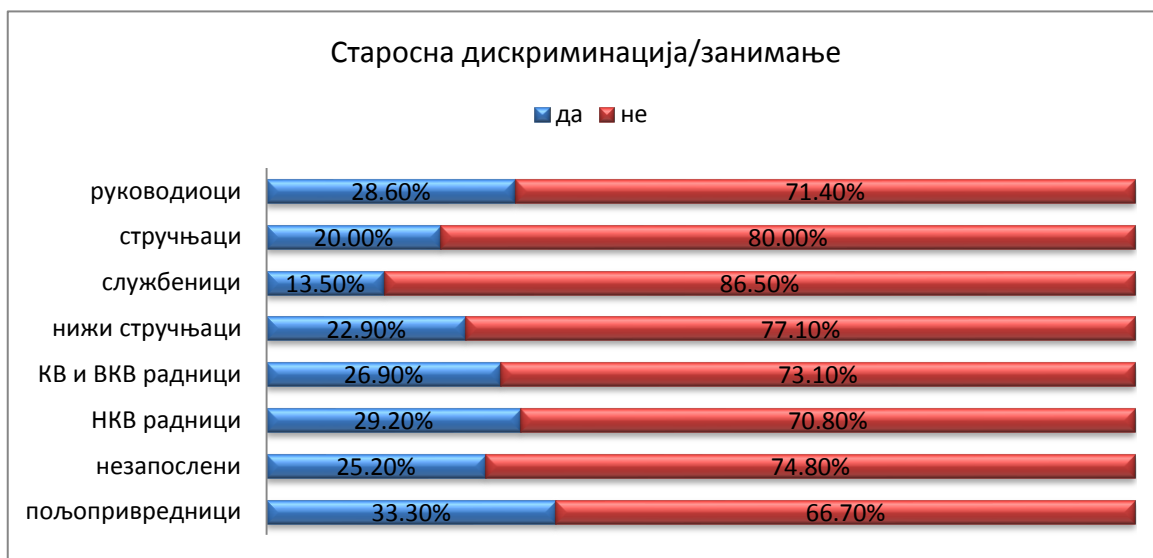

Графикон 5: Старосна дискриминација према полу испитаника

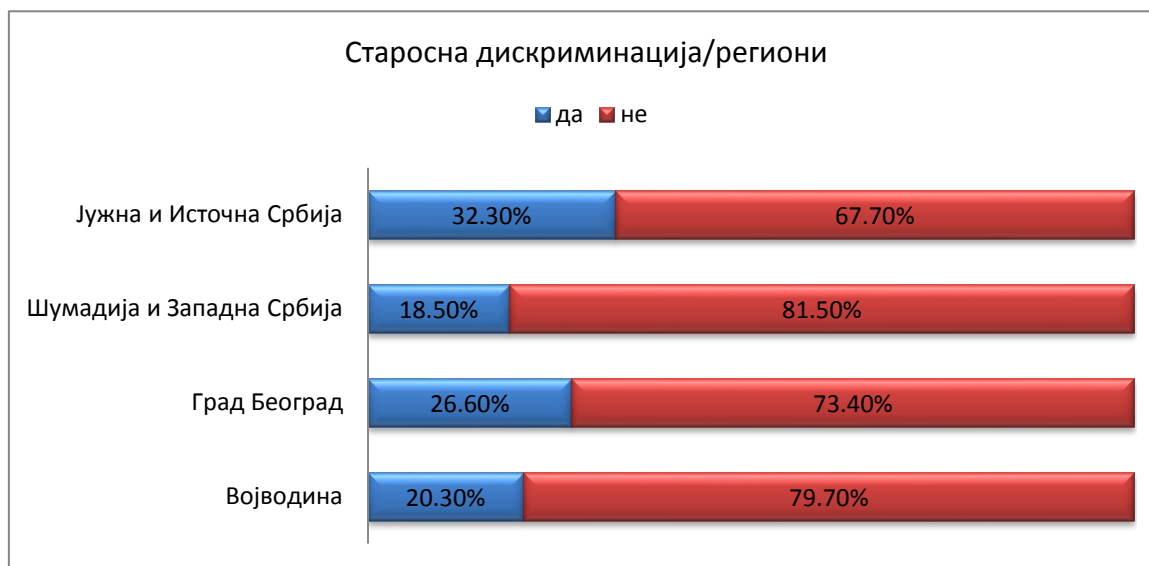
Графикон 6: Старосна дискриминација према степену образовања испитаника

Када се ови подаци упореде са степеном образовања испитаника не добијају се велика одступања, иако они са најнижим образовањем на више осећају дискриминацију од других образовних група. Наиме, 31% испитаника са незавршеном или завршеном основном школом се често или повремено осећа дискриминисано, а 22,3 % са завршеном средњом школом, а 25.5 % са високом стручном спремом (Графикон 6).

Графикон 7: Старосна дискриминација према занимању испитаника

Упоређујући са занимањем испитаника види се да се најмање осећају дискриминисано службеници (13.5%), а највише пољопривредници, 33.3 %, НКВ радници, 29.2%, и руководиоци, 28.6% (Графикон 7). Код руководиоца у пензији се може претпоставити да су „из некада надређеног положаја“ прешли у „потчињени“ положај, што им ствара утисак да их други и друштво много више омаловажавају.

Графикон 8: Старосна дискриминација према регионима

На територији Србије највише се осећају дискриминисано стари из Јужне и Источне Србије, 32.3%, са значајним разликама у односу на житеље других региона (Графикон 8).

Међутим, како се објашњава старосна дискриминација и њен утицај на активизам у трећем добу? И ко си ти људи, институције или групе које дискриминишу старије суграђане?

Сматра се да је она дубоко утемељена у нормама и у структури друштва. Најчешће се манифестује кроз стигматизацију старих у радној сфери, где стари као група издржаваних лица постају терет, како држави, тако и породици. Са продужетком трајања живота многи људи остају и 30 година ван сфере рада након одласка у

пензију. Последице искључења из радне сфере су губитак друштвеног поштовања, немогућност подизања кредита и сиромаштво³¹. Поред тога, студије су показале да лекари често немају никакав вид бриге или заинтересованости у лечењу старих, јер се старо доба не вреднује као важно и сви проблеми се приписују „крштеници“. Хроничне болести међу старим особама не побуђују истраживачки и лекарски ентузијазам код медицинског особља. У случајевима где се операционим захватима постиже висок степен преживљавања и опоравка стари често не добијају адекватан третман. Дешава се да болнице не желе да приме старе на лечење јер они „само заузимају кревет“, што почива на стереотипу да је старост у вези са болешћу, те ту не треба интервенисати³². Са друге стране, држава је препустила бригу о старима породицама, јер је то „њихова дужност“. У породици се јавља сукоб генерација, јер треба водити рачуна и о својој деци и о старим људима, те се стари намећу као вишак и сметња, који се манифестују у виду занемаривања, економске експлоатације или физичког злостављања – дискриминације. И медији дискриминишу старе и утичу да се код других појаве или појачају негативни ставови о старим особама. Најчешћи термини о старима коришћени у медијима су: *престар*, *фосил*, *једном ногом у гробу*, *сенилан*, *старкеља*....Управо због тога једна од основних хипотеза овог истраживања је да су стара лица у Србији највише дискриминисана од стране државе, породице, здравственог система и друштва у ширем смислу³³.

31 Миланков, М. 2009. оп. cit.:69

32 Миланков, М.2009. оп. cit.: 72 - 73

33 Миланков, М. 2009. оп. cit.: 74

Ко дискриминише	Свакодневно	Повремено	Ретко	Укупно
чланови породице	1,7 %	6,3 %	17,5 %	25,5 %
млади	4,7 %	13,9 %	13,0 %	31,6 %
медији	3,6 %	8,9 %	12,9 %	25,4 %
радна сфера	3,4 %	5,0 %	15,0 %	23,4 %
потрошачка сфера	5,4 %	8,1 %	12,4 %	25,9 %
држава	13,3 %	11,5 %	5,9 %	30,7 %
здравство	9,3 %	13,7 %	8,4 %	31,4 %

Табела 2: Ко и у којој мери дискриминише старије особе

Резултати истраживања показују (Табела 2) да старије особе највише дискриминише држава (13,3 % испитаних мисли да држава свакодневно дискриминише) и здравство (9,3 %), а 13,9 % мисли да млади људи повремено дискриминишу старе, што за државу мисли 11,5 %. Као најмањи „дискриминатори“ препознате су породице, за које 1,7 % испитаних мисли да дискриминишу стара лица, и радна сфера и медији, са 3,4 % и 3,6 %. Један испитаник је за породицу истакао да је она за њега све, и да се на њу ослања више него на друштво. Испитаници су највише коментарисали дискриминацију младих људи према старима:

„.....младима стари служе само да их искористе, до крајњих граница...“

„.....дошло је време у којем стари морају да слушају млађе, а не обрнуто...“

„.....дискриминисани смо од стране млађих, јер они сматрају да старије не треба да ангажују у јавним сферама живота...“

Једна испитаница је прокоментарисала да се породица (деца) брину о њој, да путује са њима, а да су остали млади људи непажљиви, као што је случај са младима у превозу. Са друге стране једна испитаница је изјавила да има лепо искуство са

младим људима, да јој помажу, те да је не дискриминишу. Ови коментари показују да старе особе осећају дискриминацију младих, да је препознају, јер су и сами некада били млади када су важиле другачије норме понашања према старијима. Такође, могуће је да су на дискриминацију од стране државе и здравства „навикли“, те мисле да нема потребе и коментарисати. На основу датих одговора намеће се питања зашто стари људи у Србији, чак 73,5 %, мисле да нису дискриминисани. Управо из овога произилази и хипотеза да старосна дискриминација, као колективни одбрамбени механизам против смрти, пролазности и пропадања обезвређује старе, који и сами прихватају такву улогу и саживљавају се са улогом инфериорних, непожељних и зависних, чиме истовремено долази и до *самодискриминације*. Стари људи прихватају улоге зависних и некомпетентних особа, и сами себе сматрају мање вредним. На тај начин се одричу многих потреба, и склањају се младима. Оваквим прихватањем улоге инфериорних, смањивањем одговорности и повећањем зависности, и њихов статус и моћ у друштву падају³⁴.

„....осећам да сам на терету деци, они брину о својим породицама, а ја им сметам...“

Управо је због тога испитаницима постављено питање како дефинишу старост.

³⁴ Миланков, М. 2009.оп. cit.: 60

Графикон 9: Дефиниција старости

Највећи број испитаника (Графикон 9), 36%, сматра да је старост доба у којем човек може да ужива у потомцима којима ће пренети своја искуства и знања, а 31 % сматра да је старост период у коме човек може да ужива без великих обавеза и да се посвети себи. Другачије мисли 19 % испитаника који сматрају да је старост доба које се по правилу везује за болест, ограниченост кретања и изолованост. Много мањи проценат испитаника мисли да је старост лепа, срећна, занимљива, па и најлепше доба живота (укупно 2 %).

„.....за мене не постоји старост, осећам се младом и способном за рад...“ (коментар испитанице)

Многи људи избегавају себе да сврстају међу старе. Асоцијације за младост су здравље, предузимљивост и енергичност. Осећати се млађим у односу на своје године повезано је са самоперцепцијом особе као снажне, здраве и активне. Као што је напоменуто, у друштву су присутни стеротипи и предрасуде према старима који најчешће старе описују као болесне, заборавне, бескорисне, импотентне, ружне, сиромашне и депресивне³⁵. Управо ове *предрасуде прихватају и стари, због чега и долази до незаинтересованости за било којим видом социјалног и културног живота*. Дакле, у савременој култури бити млад значи бити активан и савремен, а бити стар значи бити пасиван и „заостао за временом“³⁶. Према налазима до којих је дошао Палмор, најчешћи негативни стереотипи и предрасуде о старима су: болест (физичка и ментална), импотенција, ружноћа, ментално пропадање, бескорисност, изолација и депресија.³⁷

Према мишљењу испитаника у овом истраживању (Графикон 10), 23 % се слаже са ставом да су „стари увек неком на терету“, а 16 % да су „стару људи болесни и неспособни да нормално функционишу“, док 20 % сматра да у Србији не постоје негативни ставови о старима. Овде ће се посебно обратити пажња на 12 % испитаника који сматрају да су стари људи усамљени и изоловани. Мали проценат, укупно 2 % испитаних, сматра да „стари људи немају и не треба да имају сексуални живот“ и да су „стари људи ружни“.

„... *незаинтересован/а сам за живот, мрзим старе људе, мислим да су ружни, прљави, глупи, не волим ни да им се јављам...*“ (коментар испитаника/испитанице)

35 Миланков, М. 2009. op.cit. :53-56

36 Миланков, М. 2009. op.cit.: 24 - 25

37 Palmore. 2005. Age denial. U: *Encyclopedia od ageism*, Palmore at al. (ed). Haworth Press. New York: 9-11

Негативни ставови према старости у друштву утичу на реалну позицију старих, по питању активног старења, финансијске позиције и самоперцепције. Прихватање улоге немоћних и бескорисних води у атрофију ранијих способности и тиме се додатно појачавају негативни ставови.

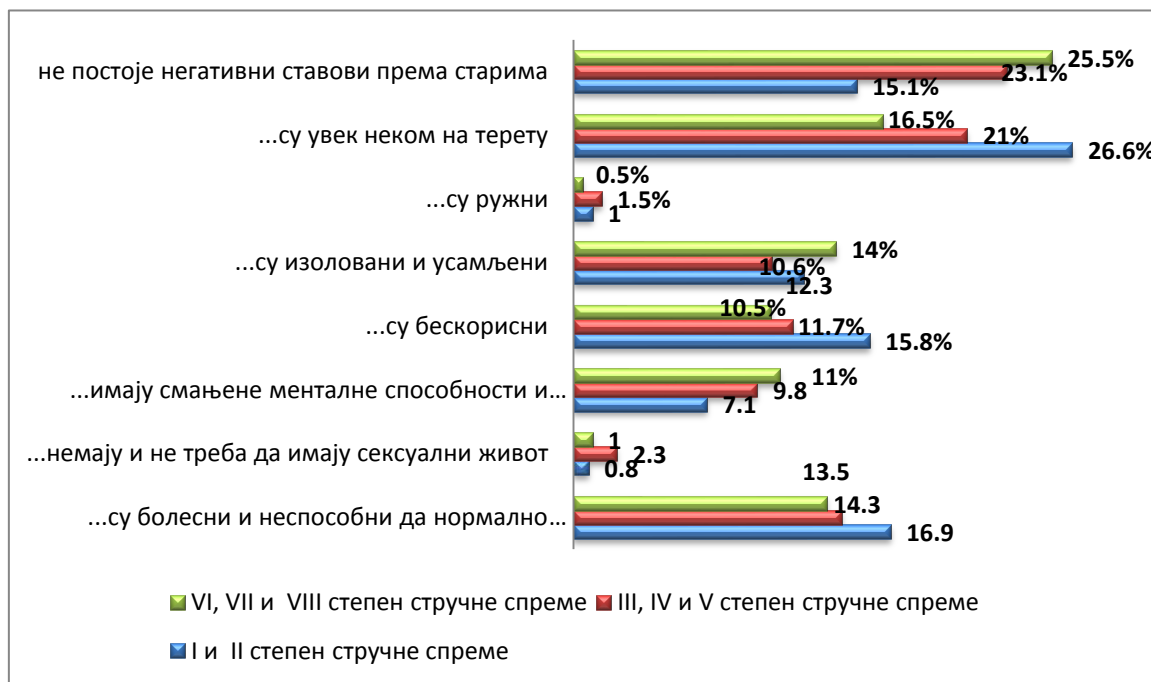

Графикон 10: Ставови о старости од стране припадника ове старосне групе

Када се ови негативни ставови упореде са степеном образовања испитаника добијају се различите вредности. Наиме, 25.5 % оних са високом стручном спремом мисли да не постоје негативни ставови о старости, док се 15.1% са нижом стручном спремом са тим слаже. Са друге стране, 16.5 % испитаника са високом стручном спремом мисли да су стари увек неком на терету, у односу на 26.6 % са нижом стручном спремом. Ово иде у прилог томе да стари са високим образовањем уживају висок степен уважености у друштву, да имају већа примања, те не представљају терет друштву, за разлику од оних које друштво не уважава и оних чија су примања много

нижа. Занимљиво је подвући да 10.5 % испитаника са високом стручном спремом мисли да су стари људи бескорисни, а 15.8 % са нижом стручном спремом, док, са друге стране, 11% високо образованих мисли да стари имају смањене менталне способности, и да тешко стичу нова знања, са чим се слаже 7.1% оних са незавршеном или завршеном основном школом (Графикон 11).

Графикон 11: Негативни ставови о старости према степену образовања

	стари су увек некеме на терету	сматрам да не постоје негативни ставови о старима у нашем друштву
пољопривредници	32,3%	16,9%
незапослени	21,4%	13,8%
НКВ радници	30,9%	15,1%
КВ и ВКВ радници	20,5%	20,2%
нижи стручњаци	19,5%	26,2%
службеници	20,2%	20,2%
стручњаци	15,3%	29,4%
руководиоци	,0%	35,7%

Табела 3: Заступљеност негативних ставова према старима и старости

Занимање испитаника игра велику улогу у изградњи ставова о старости. Наиме, 32.3% пољопривредника сматра да су стари увек неком на терету, док се са тим ставом не слаже ниједан руководиоца. Из приложене табеле (Табела 3) се види да незапослени (којима припадају и домаћице) у најмањем броју, 13.8% мисли да не постоје негативни ставови о старима, те како се положај у хијерархији занимања повећава тако се повећава и проценат испитаника који се слажу да нема негативних ставова, те 35.7% руководиоца дели ово мишљење.

Управо из ових разлога самодискриминације, негативних ставова о старима и о поимању старости, људи трећег доба у Србији имају проблеме приликом интеграције у друштво. Са друге стране, нека истраживања су показала да „ејџизам“ у форми негативних стереотипа директно утиче и на дужину живота. У студији Америчке

Психолошке Асоцијације показано је да стари људи са позитивним ставовима о старости живе 7,5 година дуже од оних који поседују негативне ставове о старости³⁸.

Проблем	Процент
непостојање подстицаја за учешће старих особа на тржишту рада	5,5 %
непостојање подстицаја за активно провођење старости	8,9 %
дискриминација на основу старости	11,9 %
неразумевање и непоштовање од стране породице	6,0 %
недовољна брига о старима од стране државе	56,6 %
неадекватна здравствена брига и нега	6,7 %
неадекватна друштвена помоћ у свакодневним активностима	1,3 %

Табела 4: Проблеми старијих особа у Србији

Из приложене табеле (Табела 4) се види да старе особе сматрају да се држава недовољно брине о својим најстаријим грађанима, а да 11,9 % мисли да немају добар третман у друштву због својих година. Иако се мањи број људи изјаснио да је проблем старих лица у Србији неадекватна здравствена брига и нега један испитаник/испитаница је изјавио/ла да је „у Србији велики проблем неорганизовано, скупо и бирократизовано здравство...“. Ови ставови о проблемима старих и „кривцима“ за такав статус старих слажу се са мишљењем испитаника којих је 81,9 % изјавило да држава и њене институције треба да воде рачуна о старима. Мањи број испитаника, 9,0 %, сматра да овим проблемима треба да се баве стручњаци који се баве тематиком старења и старих, а 4,7% мисли да тај проблем треба да реше сами, преко својих удружења и организација.

38 <http://www.msnbc.msn.com/id/5868712/ns/health-aging/t/ageism-america> , приступљено 30.04.2012.

Требало би се још једном осврнути на став да су стари људи усамљени и изоловани, са којим се слаже 12 % испитаника од 65 и више година живота (Графикон 10). Првенствено би требало дефинисати усамљеност, јер бити сам и бити усамљен није исто. Особа може бити усамљена и када је са другим људима, али и самоћа може изазвати пријатно осећање. Наиме, осећање усамљености се појављује када одређена особа није у могућности да проводи време са неким са ким је емоционално повезана, са неким ко је тој особи важан. Осећање усамљености прати и особе које нису емоционално повезане са другима, не само у партнерском смислу, већ ни као пријатељи, рођаци, јер је усамљеност осећање неприпадања, отуђености³⁹.

Усамљеност чини битан аспект живота старих. У старости се долази до драматичних промена у породици и на социјалном плану, те многи живе сами и осећају самоћу. Управо када некој особи интимне и социјалне потребе нису задовољене долази до усамљености. Поред тога, студије су показале да и здравствено стање утиче на усамљеност⁴⁰. Данас постоји доказ да усамљеност изазива нерасположење, анксиозност, бес и страх⁴¹. Ово истраживање показује да се сваки трећим испитаник старији од 65 година осећа усамљено.

39 <http://www.politika.rs/rubrike/spektar/zivot-i-stil/Osecanje-usamljenosti.sr.html>, приступљено 30.04.2012.

40 Hughes, M. E., Waite, J.L., Hawkey, C. L., Cacioppo, T.J. 2004. A Short Scale for Measuring Loneliness in Large Surveys, Results From Two Population – Based Studies. *Research of Aging*, Vol. 26, No. 6: 669

41 Hughes, M. E., Waite, J.L., Hawkey, C. L., Cacioppo, T.J. 2004. op. cit.: 655 - 657

осећање	Често/повремено
да вам недостаје друштво	42,4 %
да немате коме да се обратите	30,7%
се осећате усамљено	31,6%
да више ни са ким нисте блиски	22,3%
да ваша интересовања и идеје не деле људи који вас окружују	46,4%
да сте искључени	21,3%

Табела 5: Осећај усамљености

Истраживања која су рађена у САД, и која су објављена под називом *A Short Scale for Measuring Loneliness in Large Surveys, Results From Two Population – Based Studies* указују да већу усамљеност осећају особе које нису у браку, или које су удовци/удовице⁴². И ово истраживање је показало да су највише усамљени удовци/удовице и нежењени/неудате.

„Недостаје јој/му контакт са другим људима, усамљен/а је“, *„Виталан, али умучен због мале пензије и недостатка друштва“*, коментари су анкетара на крају упитника.

Најчешћа предрасуда према старима је да је већина болесна или немоћна, иако су нека истраживања показала да 85 % старијих од 65 година су довољно здрави за обављање свакодневних активности. Према статистици Америчког националног центра за здравствену статистику старији имају мање од половине хроничних болести у односу на младе људе. Иста предрасуда је присутна и по питању менталних болести, иако стари ни у овом случају не предњаче у односу на младе⁴³. Међу 1430 испитаника 39 % сматра да их болесте не омета у обављању дневних активности и да

⁴² Hughes, M. E., Waite, J.L., Hawkey, C. L., Cacioppo, T.J. 2004. op. cit.: 668

⁴³ Миланков, М. 2009. op.cit.: 54

могу неометано да обављају своје активности. Са друге стране, 16,1 % сматра да их болест ретко спутава, а 32,3 % да болест делимично утиче на свакодневне активности. Ипак, 12,3 % сматра да болест у потпуности омета обављање здравствених активности (Графикон 12). „Искључена је из свега од кад има здравствених проблема“, коментар је анкетара на једну испитаницу; „Ведро, насмејана, здрава и ужива у трећем добу“, коментар је анкетара на другу испитаницу.

Графикон 12: Ометање здравственог стања у обављању дневних активности

Социо –културна интересовања у трећем добу

Као што је наглашено у наслову истраживања и у циљу истраживања акценат овог рада је на испитивању тренутог стања културног живота старих и испитивање њихових интересовања у сектору културе. Пошто велики број испитаника има статус пензионера који немају никакво радно ангажовање закључује се да они имају много слободног времена у коме се могу посветити себи и својим интересовањима. Појам слободног времена је вишезначан, а у најширем смислу означава оно време које преостаје након рада. Са друге стране, најзначајнији део слободног времена је доколица, која представља време које је лишеног свих обавеза и у којем се појединац препушта свом избору⁴⁴.

Пет најчешћих спомињаних активности којима највише воле да се баве и слободно време и то чине кад год су прилици су *штрикање, хеклање, вез, кројење, гледање телевизије и слушање радија, шетња, читање новина и књига и одмарање и спавање* који укупно чине 50,1 % свих активности које су навали као „омиљене“. Појединачни случајеви су као свој први избор издвојили посећивање културних догађаја и свирање, певање, цртање и фотографисање, са укупно 5,7 % (Табела 6).

44 Мрђа, С. 2011. op.cit.: 51 - 52

Активност	I избор	II избор	III избор
дружење у удружењу пензионера/геронтолошком клубу	2,1%	0,6%	0,3%
гледање ТВ -а , слушање радија	12,3%	8,6%	2,2%
читање новина, књига	7,8%	4,0%	1,5%
провођење времена са породицом	4,8%	2,1%	0,6%
провођење времена са пријатељима	5,7%	5,1%	2,1%
свирање, певање, играње, писање, цртање, фотографисање	1,5%	1,1%	0,3%
за рачунаром	0,1%	0,1%	0,3%
шетња	9,8%	5,2%	1,8%
куповина	0,2%	0,1%	0,1%
баштованство	3,8%	3,8%	0,9%
посећивање спортских догађаја	4,1%	1,3%	0,3%
штрикање, хеклање, вез, кројење	12,4%	6,3%	2,9%
посећивање културних догађаја	4,2%	3,2%	1,3%
одмарање/спавање	7,8%	3,2%	1,5%
спорт/физичке вежбе	5,1%	2,7%	0,8%
спремање куће и дворишта, кување, брига о домаћим животињама	5,3%	2,2%	1,1%
размишљање	2,4%	2,7%	1,0%
волонтирање	3,8%	1,8%	0,8%
путовања	2,4%	1,4%	0,4%
друштвене игре	0,5%	0,6%	0,1%
одлазак у ресторан, кафану, кафић	0,2%	0,2%	0,2%
активност, дружење у политичкој странци	0,3%	0,2%	0%
дружење у дому за стара лица	0,1%	0,2%	0,2%
лови и риболов	0,6%	0,2%	0%
кућни љубимци/голубови/пчеларство	0,3%	0,1%	0,3%
одлазак на третмане улепшавања	0,1%	0,2%	0%
одлазак на гробље/одлазак у цркву	0,1%	0,1%	0,1%
без одговора	2,1%	42,8%	78,8%
укупно	100%	100%	100%

Табела 6: Омиљени начини провођења слободног времена старих у Србији

Када су се одговори испитаника груписали на другачији начин, односно када се занемарио редослед избора и када су представљене наведене активности онолико пута колико су поменуте, без обзира на ниво избора, добијени су скоро идентични подаци, односно скоро идентичан редослед активности. Најчешће спомињана омиљена активност у слободно време јесте *гледање ТВ –а* код 23,6 % старих, док је *штрикање, хеклање, вез и кројење* омиљена активност код 22,0 % старих лица, углавном жена. На трећем месту је *шетња* коју је навело 17,1 % испитаника⁴⁵ (Табела 7).

Активност	Процент случајева
дружење у удружењу пензионера/герантолошком клубу	3,0%
гледање TV -а , слушање радија	23,6%
читање новина, књига	13,6%
провођење времена са породицом	7,7%
провођење времена са пријатељима	13,2%
свирање, певање, играње, писање, цртање, фотографисање	3,0%
за рачунаром	0,6%
шетња	17,1%
куповина	0,5%
баштованство	8,6%
посећивање спортских догађаја	5,7%
штрикање, хеклање, вез, кројење	22,0%
посећивање културних догађаја	8,9%
одмарање/спавање	12,9%

Табела 7а: Омиљени начини провођења слободног времена (мултипли одговори)

45 Штрикање, хеклање, вез и кројење се високо рангирају, али треба напоменути да 56,9 % испитаних је женског пола.

Активност	Процент случајева
спорт/физичке вежбе	8,8%
спремање куће и дворишта. кување, брига о домаћим животињама	8,9%
размишљање	6,4%
волонтирање	6,4%
путовања	4,3%
друштвене игре	1,1%
одлазак у ресторан, кафану, кафић	0,6%
активност, дружење у политичкој странци	0,5%
дружење у дому за стара лица	0,6%
лови и риболов	0,8%
кућни љубимци/голубови/пчеларство	0,9%
одлазак на третмане улепшавања	0,1%
одлазак на гробље	0,1%
одлазак у цркву	0,1%

Табела 7б: Омиљени начини провођења слободног времена (мултипли одговори)

Ако се посматра у целости, може се закључити да грађани у трећем добу живота у Србији своје (слободно) време проводе пасивно, што потврђује и хипотезу овог истраживања, по којој *најчешћи вид социокултурног живота чине виђања са породицом, разговори са пријатељима и гледање телевизије*. У хипотези су изостављени штрикање, хеклање, вез и кројење, које су по мишљењу испитаника на другом месту, али су наведени читање дневне штампе, разговори са односно 7,7, % свих испитаних.

Поред ових активности, било је потребно испитати шта испитаници воле да раде у слободно време, без обзира да ли су тренутно у могућности. Највећи број испитаника, 27,4 %, је изјавио да у слободно време воли да гледа телевизију и да слуша радио, а 18,1 % воли да одлази на културне догађаје. Није изненађујуће, али само 1,8 % старих воли да се бави неким видом уметности (Табела 8).

Активност	Процент
Одлазак на културне догађаје	18,1 %
гледање ТВ -а , слушање радија	27,4%
читање дневне штампе, часописа, књига	13,8 %
породична окупљања	13,6 %
одлазак код пријатеља/пријатељице на разговор	12,0 %
излазак у ресторан	3,3 %
бављење уметничком активношћу	1,6 %
нешто друго (баштованство, спорт, лов..)	8,4 %
без одговора	1,8 %
укупно	100 %

Табела 8: Интересовања људи у трећем животном добу

Ако из листе интересовања за наведене активности, издвојимо само интересовања за културне активности, долазимо до податка да 33.5% испитаника заинтересовано за партиципацију у културном животу (одлазак на културне догађаје, читање, бављење уметношћу). Од тог броја заинтересованих за културни живот, највише је испитаника женског пола (54%) у старосној доби 65-74 (68%). Такође се из приложене табеле може видети да су старији грађани више заинтересовани за

културну потрошњу у приватној сфери (гледање телевизије, читање) него јавну културну потрошњу (одлазак на културне догађаје).

Уколико се ови подаци упореде са полом испитаника види се да жене више воле гледање телевизије (28,0% у односу на 26,5 % мушкараца), одласке на културне догађаје (19,7 % у односу на 16,1 % мушкараца), одлазак код пријатеља/пријатељице на разговор (13,5 % у односу на 9,8 % мушкараца) и породична окупљања (14,1 % према 12,9 %). Са друге стране, мушкарци више воле да читају новине, часописе и књиге (15,3 % према 12,7%), и да одлазе у ресторане (4,6 % према 2,3 %). Код оба пола је жеља за бављењем уметношћу занемарљива, наиме 1,8 % мушкараца и 1,5 % жена би волела да део свакодневнице чини и уметничка активност.

Ако се узму у обзир године испитаника примећује се да „стари“ стари највише воле да гледају телевизију и слушају радио (36,2% „стари“ старих), а најмање „млађи“ стари, са 25,2 %. Такође, иста група старих у највећем броју воли да чита, 17,2% групе, а најмање најмлађа група, са 13,2 %. Насупрот „старим“ старима „млађи“ стари највише воле да одлазе на културне догађаје (19,9% у односу на 15,4 % „старијих“ старих и 10,3 % „стари“ старих) и на породична окупљања, где воли да иде 14,5 % „млађих“ старих, а 10,3 % „стари“ старих. Скоро подједнак проценат свих група старих воли састајање са пријатељима/пријатељицама (12,1% „млађих“ старих, 11,9 % „старијих“ старих и 12,1 % „стари“ старих), излазак у ресторан (3,5 % „млађих“ старих, 2,8 % „старијих“ старих и 3,4 % „стари“ старих) и бављење уметношћу (1,7 % „млађих“ старих, 1,6 % „старијих“ старих и 0 % „стари“ старих).

Поимање културе

Да би се боље разумело поимање културног живота и културе, испитаницима је постављено питања шта подразумевају под појмом „КУЛТУРА“.

Култура је:	процент
уметност	17,4 %
традиција и обичаји	14,8 %
цивилизација	5,6 %
наука и знање	12,2 %
образовање и васпитање	30,8 %
животни стил, манири	13,6%
забава, спорт, путовања	8,0%
историја	6,9%
књижевност, литература	14,0%
систем вредности и веровања	6,1 %
музеји	5,9 %
елитистичка, снобовска, досадна..	0,4 %
нешто друго	23,8 %

Табела 9: Поимање културе

Највећи број испитаника, 30,8 %, сматра да културу чине образовање и васпитање. Мањи број старих, 17,4 % сматра да је култура уметност, 14,8 % традиција и обичаји, 14,0 % књижевност и литература, а 13,6 % да култура представља животни стил и манире. Један број испитаника, 23,8 %, је навео неки други одговор, од чега 2,3 % сматра да културу чини позориште (Табела 9).

Слика 3: Давор Ковачевић, католички свећеник, у слободно време се бави очувањем народних техника (фото Марија Јанковић)

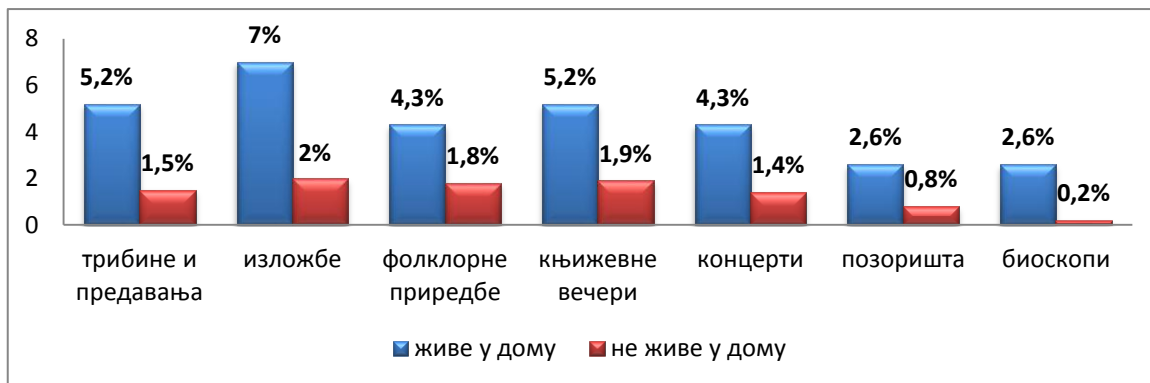
Културна рецепција у јавној сфери

Културни живот старих, али и њихове културне потребе су се промениле уласком у треће животно доба, једна је од хипотеза овог истраживања. Наиме, истраживање је показало да стара лица не памте када су последњи пут била у биоскопу, у позоришту, на концерту, књижевној вечери, фолклорној приредби или трибини и предавању. Из података се може видети да преко 70% испитаника у трећем животном добу уопште не посећује културне садржаје било које врсте. Мали број (до 2 %) испитаника данас веома често посећује културне догађаје, и то најчешће изложбе, књижевне вечери и фолклорне манифестације, а најмање биоскопе. Може се претпоставити да популарност фолклорних манифестација, књижевних вечери и изложбених дешавања код особа у трећем добу је, између осталог, условљена с једне стране слободним улазом на оваква дешавања (то су углавном бесплатни садржаји, а с друге стране, ова дешавања се дешавају у ранијим вечерњим часовима или током дана, у случају фолклорних манифестација, што је прилагођеније за ту популацију. (Табела 10).

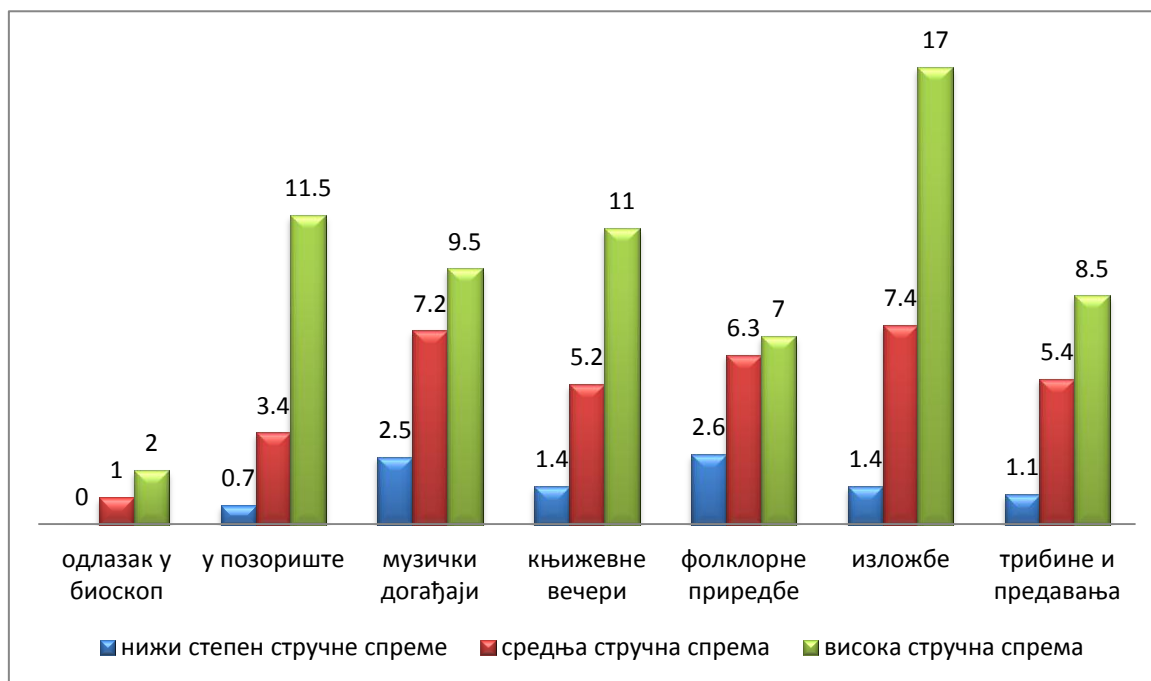
	Веома често	често	повремено	ретко	никад
Трибине и предавања	1.5%	2.5%	5.4%	10.7%	79.4%
Изложбе	2%	4.1%	9.7%	16.9%	66.6%
Фолклорне манифестације	1.8%	3%	8.3%	18.1%	68.2%
Књижевне вечери	1.9%	2.4%	6.5%	12.5%	76%
Концерти	1.4%	4.1%	8.65	22.2%	63.1%
позориште	0.8%	2.6%	7.6%	17.8%	70.3%
биоскоп	0.3%	0.3%	2.7%	13.9%	82%

Табела 10: Тренутни активизам старих у области културних садржаја

Као посебна категорија у питању о тренутном активизму старијих особа у области културе узета су они који живе у дому, да би се упоредила активност старих из дома и старих који не живе у дому. Пошло се од претпоставке да су особе које живе у дому активније у области културе. Претпоставка је потврђена јер су резултати показали да веома често неки културно догађај више посећују стари из дома. Наиме 5,2 % испитаника који живе у дому за старе „веома често“ посећује трибине и предавања, у односу на 1,5 % оних који не живе у дому. Велика разлика се види и код посећености фолклорних приредби (4,3 % из дома, у односу на 1,8 % који нису у дому), књижевних вечери (5,2 % у односу на 1,9 %), концерата (4,3 % у односу на 1,4 %), позоришта (2,6 % у односу на 0,8 %) и биоскопа (2,6 % у односу на 0,2 %), а највећа разлика је у „веома честој“ посети изложби које посећује 7 % оних који живе у дому, у односу на 2 % оних који не живе (Графикон 13). Ипак, и у овом случају највећи је проценат оних који никада не посећују културне догађаје, 75 %. Ови резултати показују да испитаници која живе у домовима за старе више посећују културне догађаје, што је последица организације надлежних лица запослених у домовима и већег степена удруживања старих.

Графикон 13: Активизам старих који живе у дому у односу на старе који не живе у дому у области културе – „веома често“ посећеност (једном месечно и чешће)

Графикон 14: Културни активизам старијих лица према степену образовања - одговор „веома често“ и „често“

Када се упореди посећеност културних догађаја са степеном образовања испитаника види се да високообразовани испитаници највише посећују културне догађаје. Највећа разлика се види у посећивању изложби које 17 % високо образованих посећује „веома често“, односно „често“, у односу на 1.4 % оних са нижом стручном спремом, и 7.4 % са средњом стручном спремом. Такође, и позоришта посећује „често“ 11.5 % високообразованих и 0.7 % са незавршеном или завршеном основном школом. Ако се посматра из другог угла, види се да они са нижом стручном спремом најчешће посећују музичке догађаје и фолклорне приредбе

(2.5%), са средњом стручном спремом музичке догађаје (7.2%), а изложбе са високом стручном спремом (17%). У сваком случају, и овде се може видети да је посета биоскопима сведена на минимум, односно само 2% високообразованих и 1% са средњим образовањем често посећују биоскопе. (Графикон 14).

	Биоскоп	Позориште	Концерти	Књижевне вечери	Фолклорне приредбе	Изложбе
пољопривредници	1,5%	4,6%	15,4%	3,1%	15,4%	4,6%
незапослени	5,1%	11,4%	20,8%	8,8%	25,2%	13,8%
НКВ радници	12,7%	19,7%	30,4%	13,9%	27,2%	20,3%
КВ и ВКВ радници	17,4%	28,1%	39,2%	21,3%	34,2%	31,0%
нижи стручњаци	29,1%	48,9%	45,9%	39,5%	34,9%	56,0%
службеници	18,6%	36,6%	47,8%	33,0%	34,8%	46,4%
стручњаци	38,1%	53,0%	52,4%	51,2%	41,7%	67,9%
руководиоци	14,3%	35,7%	35,7%	35,7%	50,0%	50,0%

Табела 11 : Посета културним садржајима у трећем добу према занимањима (укупна посећеност без обзира на учесталост)

Подаци о образовању испитаника и њиховој посећености културним догађајима се могу потврдити и на основу занимања испитаника којима су се бавили током радно активног периода. Културне догађаје у највећој мери посећују они испитаници који су према занимању најдуже радили као стручњаци (биоскопе, позоришта, концерте, књижевне вечери и изложбе). Са друге стране, пољопривредници најређе посећују културне догађаје, а када то чине највише одлазе на музичка дешавања и фолклорне приредбе (по 15.4%) (Табела 11).

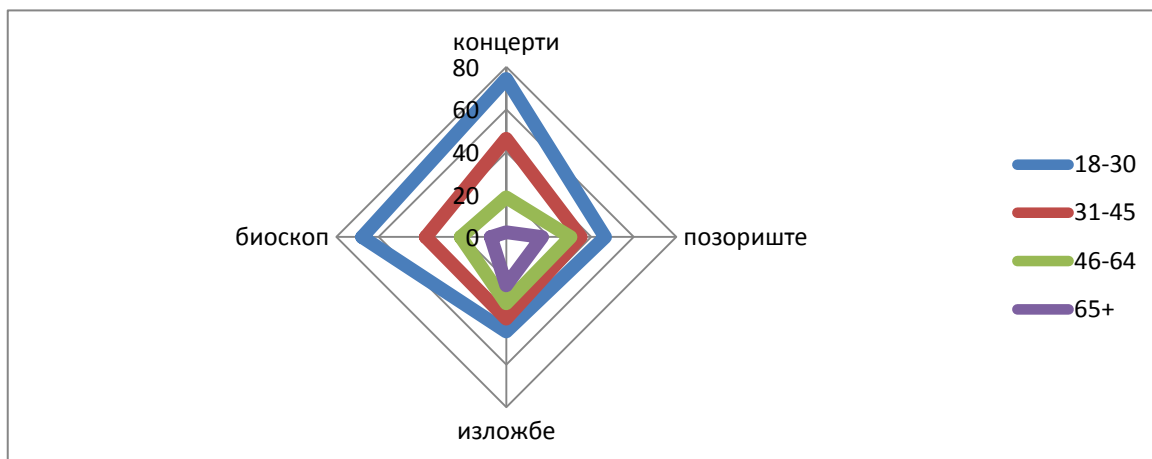
		Биоскопи	Позори- шта	Концер- ти	Књижевн е вечери	Фолклорн е приредбе	Изложб е	Трибине и предавањ а
Војводина	често	0%	6,2%	7,5%	6,9%	7,5%	3,5%	1,4%
	повре- мено	3,4%	13%	9,6%	6,8%	8,2%	13%	4,8%
	ретко/н и-кад	95,9%	80,1%	82,2%	86,3%	84,2%	83,6%	93,8%
Београд	често	1,2%	4,7%	7,2%	4,4%	5%	7,2%	5,5%
	повре- мено	4%	7,7%	7,4%	4,2%	6,2%	7%	3,9%
	ретко/н и-кад	93,9%	86,7%	84,6%	90,3%	88%	83,8%	89,6%
Западна Србија и Шумадија	често	0%	2,7%	4%	5,9%	5%	6,3%	5,9%
	повре- мено	2%	6,6%	7,9%	12,5%	11,6%	14,2%	6,6%
	ретко/н и-кад	98%	90,8%	88,1%	81,6%	83,5%	79,5%	87,5%
Јужна и Источна Србија	често	0%	0,6%	2,6%	1,2%	3,5%	1,9%	0,6%
	повр- емено	0,9%	6,3%	10%	5%	9,1%	7,2%	5%
	ретко/н и-кад	97,8%	91%	86,9%	93,2%	86,3%	89,7%	93,8%

Табела 12: Посета културним садржајима у трећем добу, подела по регионима

Упоређујући активизам старијих грађана по регионима у Србији, примећују се разлике у културним „укусима“ грађана. Наиме, биоскопе најчешће посећују

Београђани, а најређе грађани Јужне и Источне Србије. Са друге стране, грађани Војводине најчешће одлазе у позориште и на концерте, док грађани Западне Србије и Шумадије у највећој мери преферирају књижевне вечери и изложбе. Грађани Јужне и Источне Србије су у погледу посете културним догађајима најмање активни, а највећи проценат њих посећује фолклорне приредбе (Табела 12).

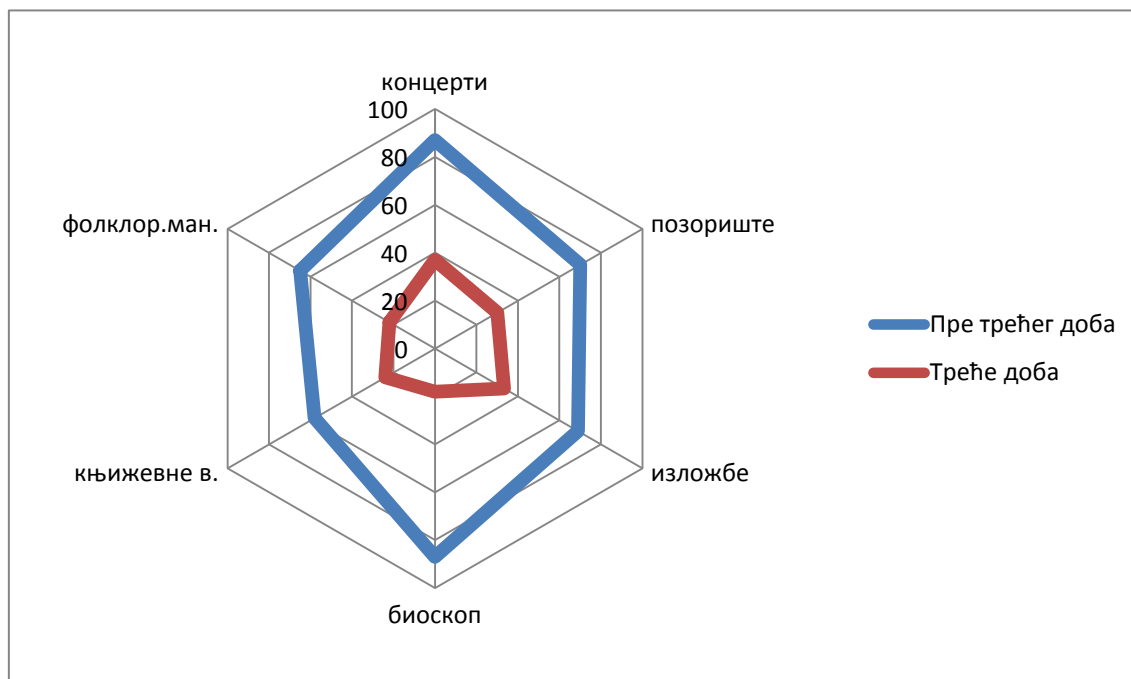
Упоређен је културни активизам у старости и пре уласка у старост, према личној процени испитаника о својим активностима кроз животни циклус. Они су сами проценили да је њихова културна партиципација знатно опала са годинама старости, управо због уласка у треће доба, а не због промена културних потреба. Да су године веома снажна детерминанта културних пракси показала су и претходна истраживања Завода.⁴⁶ Што су старији испитанци, то мање учествују у социо-културним активностима.

Графикон 15: Културна партиципација према старосним групама, извор Културне праксе грађана Србије

⁴⁶ Цветичанин, П., Миланков, М. 2011. Културне праксе грађана Србије – прелиминарни резултати. Београд: Завод за проучавање културног развитка: 48 - 58

Ово истраживање је потврдило тезу о опадању културне партиципације са годинама али овог пута из самоперцепције личног учешћа на културним садржајима.

Графикон 16: Културна партиципација пре и након уласка у треће доба, према самоперцепцији испитаника

Испитаници су показали да се њихова културна партиципација два до три пута (у зависности од активности) смањила након уласка у треће животно доба.

Показало се и да су испитаници у „младости“ најчешће посећивала биоскопе, што је резултат и популарности биоскопа током 60-тих и 70-тих година 20. века. Наиме, 14,1 % је „веома често“ посећивало биоскопе, а 19,2 % никад. Данас биоскопе

«веома често» посећује 0,3 % испитаних, што се не може приписати само уласку у треће животно доба и већ и «изумирању» биоскопа. Позоришта у трећем добу једном месечно или чешће посећује 0,8 % испитаника, док је пре уласка у треће доба то чинило 8,1 %, према њиховој процени. (Графикон 16). Као и по питању биоскопа, некада су испитаници били активни у области музичких догађаја, те је 9,8 % веома често било присутно, а данас их је само 1,4 %. У великој мери је смањена и посета књижевним вечерима (некада веома често 4,9 %, данас 1,9%), фолклорним приредбама (некада 6,6 %, а данас 1,8 %), изложбама (некада 6 %, а данас 2%) и трибинама и предавањима (некада 3,8 %, а сада 1,5) (Графикон 17),. Управо ови подаци показују да су испитаници пре уласка у „треће доба“ била много активнији и да су неке некада популарне активности престали да примењују у старости. Посебно је занимљив податак да нити код једног типа културних програма није дошло до повећања партиципације у трећем добу.

Графикон 17: Јавна културна потрошња пре уласка у „треће доба“ – честе посете

Слика 4: Сомборско буњевачко коло на Дужијанци – празнику жита (фото Марија Јанковић)

Музички укуси

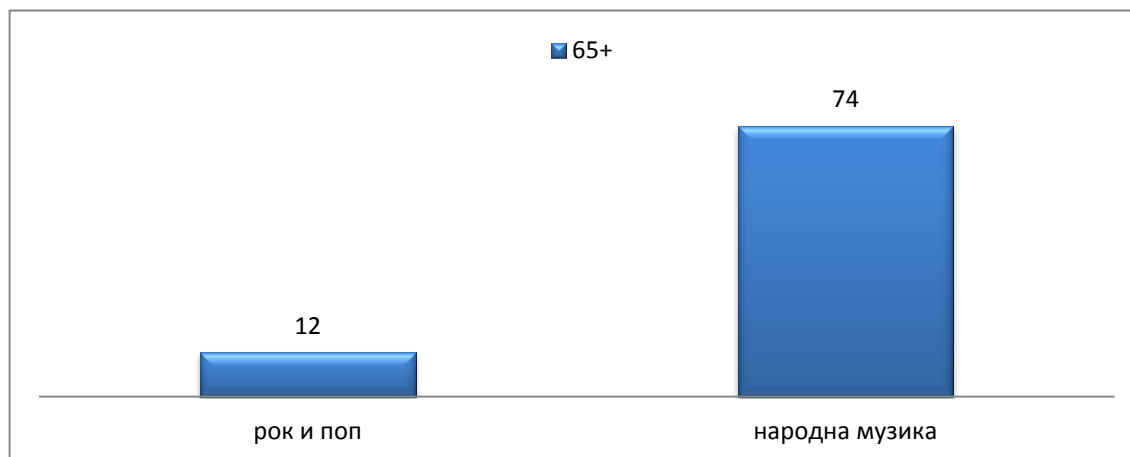
Код испитивања музичких укуса, као индикатора у дистинкцији културних укуса и стилова генерално, кренуло се са циљем да се „укуси“ старих упореде са „укусима“ младих. Претпоставка овог истраживања је да стара лица тешко прихватају нове културне правце (музичке) и нове технологје (интернет), те су више окренути традиционалним правцима. Испитаници су упитани коју музику најчешће слушају у приватној или јавној сфери, те и да одреде свој омиљени музички правац.

Врста музике	Процент
Рок и поп	11.6 %
Џез	4 %
Народна музика (новокомпонована, фолк)	74 %
Класична музика	7.7 %
Духовна/црквена музика	2.5 %
Нешто друго	0.2 %
Укупно	100 %

Табела 13: Омиљена врста музике

Из приложене табеле (Табела 13) се види да стари од 65 и више година живота најрађе слушају народну музику као свој први избор (73,9%). Овим податком се може потврдити хипотеза да су стари људи у Србији окренути традиционалнијим музичким правцима карактеристичним за ово подручје (окренутост националној и традиционалној култури). Ипак, око 15% испитаних је показало интересовање за савремене мизичке форме - 11.6 % старих слуша рок и поп музику и 4 % џез које се најчешће уврштавају у музичке правце нових, млађих, генерација.

Подела између савремене популарне културе и традиционалних културних активности се у случају старосних разлика показује као веома снажна⁴⁷. Наиме, истраживање „Културне праксе грађана Србије“ спроведено 2010. године је доказало и показало да старије популације се „тешко“ окрећу „новијим и модернијим“ „културним укусима“. Према том истраживању слушаоци рок музике у Србији су већином узраста од 18 до 30 година и од 31 до 45 година (67.6 % и 61.8% припадника ових група слуша рок музику), док 12.7% старијих од 65 година воли рок музику (према истраживању „Култура старења и стари у култури“ је 11.6%). Са друге стране, народна и изворна музика су „укус“ старијих популација, те 69.3% испитаника од 45 до 65 година воли ову врсту музике и 76% припадника групе од 65 и више година (према истраживању „Култура старења и стари у култури“ 74%) (Графикон 18).

Графикон 18: Слушање рок и народне музике

47 Цветичанин, П., Миланков, М. 2011. op.cit. : 54 - 55

Иако је и даље доминантан традиционални културни образац, старији су, они који су одрастали на рок култури, почели да се укључују у дешавања из области савремених музичких праваца (поп, рок, џез и сл), што говори и податак да се, ипак, 12% се изјаснило за ову врсту музике. Због baby boomersa (они који су рођени 50-тих) и који тек треба да уђу у „трећи“ период живота, због популарности рок музике токо 60-тих и 70-тих година када су они одрастали (која је означавала и читав један покрет и идеолошку припадност) може се очекивати све веће учешће старих у токовима савремене популарне културе. Истраживање „Културбарометер 50+“ показује да код старих долази до померања културних укуса од традиционалних до популарних, што су означили поређењем „Од Баха до блуза“⁴⁸, те се очекује се да ће ова тенденција у Србији бити све заступљенија, што може потврдити и коментар једне испитанице : *„Што сам старија, све више волим џез, идем на Коларац...“*

Дакле, ако посматрамо старе као групу, код нас још увек влада традиционалистички образац у културним праксама и укусима, што потврђује и пример музичких укуса (али и горе наведен избор културних дешавања, хобија и омиљених начина провођења слободног времена..). Ипак, следећи подаци сведоче о старима као диверзификованој групи по питању музичких укуса.

48 Keuchel, Sussane. 2009. Mit 50 in die Oper statt ins Rockkonzert?. *Politik und Kultur*: 26.

Слика 5: Басиста тамбурашког оркестра на фестивалу у Бачком Брегу (фото Марија Јанковић)

Врста музика	Нижа стручна спрема	Средња стручна спрема	Висока стручна спрема
Рок и поп	4.6 %	11.1%	16%
Џез	0.8%	3.7%	7.5%
Народна музика	86.7%	69.5%	46%
Класична музика	2%	8.1%	24%

Табела 14: Омиљена врста музике према степену образовања

	Рок и поп	Народна музика	Класична музика	Џез
пољопривредници	,0%	96,9%	,0%	,0%
незапослени	3,1%	91,8%	1,9%	0,6%
НКВ радници	7,3%	82,0%	3,2%	0,3%
КВ и ВКВ радници	9,7%	75,4%	4,4%	3,4%
нижи стручњаци	13,6%	56,6%	15,9%	5%
службеници	14,0%	62,3%	13,2%	6,1%
стручњаци	11,8%	35,3%	28,2%	9,4%
руководиоци	7,1%	85,7%	7,1%	,0%

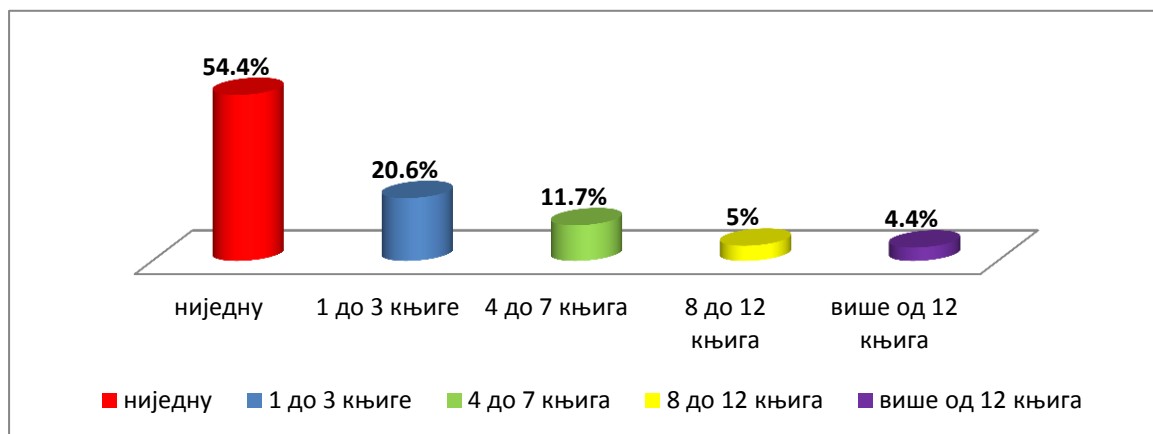
Табела 15: Омиљена врста музике према занимању испитаника

Упоредјујући омиљену врсту музике са степеном образовања испитаника добијају се у потпуности другачији подаци. Наиме, рок, поп и џез музику воли 23.5 % високообразованих, у односу 5.4% оних са нижом стручном спремом и 14.8% са средњом стручном спремом. Високообразовани „воде“ и у слушању класичне, где 24% њих ову врсту музике вреднује као омиљену, у односу на 2% оних са нижом стручном спремом. Са друге стране, народну музику воли 86,7% испитаника са незавршеном или завршеном основном школом, 69,5% са завршеном средњом школом, и 46% старих са факултетском дипломом (Табела 14). Ако се у обзир узме занимање

испитаника „модерну“ музику, односно рок и поп слуша 14% службеника (у односу на 0% пољопривредника и 11.8% стручњака), док су традиционални звуци омиљени пољопривредницима, којих 75.4% слуша ову музику, у односу на 74.2 % незапослених и 18.8% стручњака. Класична музика је омиљена стручњацима, 28.2%, затим нижим стручњацима, 15.9%, а омражена пољопривредницима од којих нико не слуша класичну музику (Табела 15). Из свега овога требало би закључити да су старији диверзификована група и да социодемографске карактеристике снажно одређују њихове укусе.

Читалачке навике

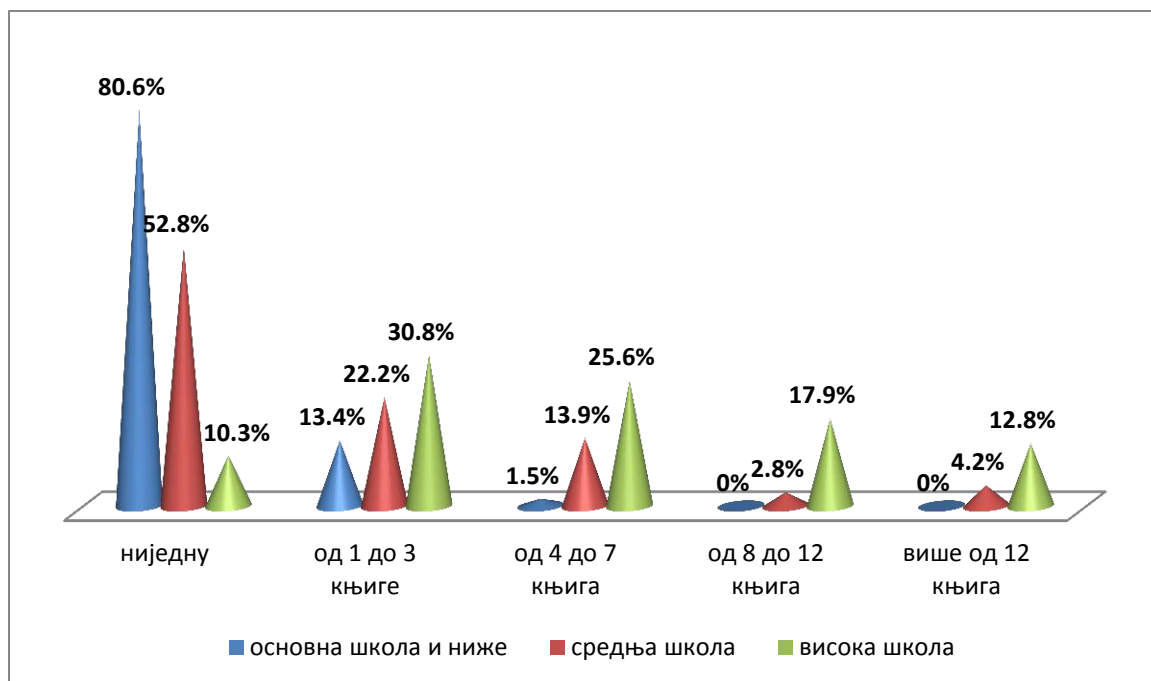
Један од ставова гласи да је старост време у коме се човек може посветити себи и у коме може да ради оно за шта раније није имао времена. Као што је напоменуто, људи у трећем добу преферирају приватну културну потрошњу, дружење са књигом је један од начина за обогаћивање културног живота. Истраживање „Културни барометар 50+» управо указује на важност програма у области читалаштва код старијих. Иако податак да нешто више од половине испитаника није прочитало ниједну књигу у току годину дана није за похвалу, са 46% испитаника који су то учинили, дошло се до најзаступљеније активности старијих у области културне партиципације. Када се овај податак упореди са посетом културних догађаја, може се рећи да је читање основна културна навика старих, уколико се изузме гледање телевизије које је најзаступљеније.

Графикон 19: Фреквентност читања књига⁴⁹

Из графикана (Графикон 19) се може видети да највећи проценат старих, 20.6 % прочита једну до три књиге годишње, 11.7 % прочита од 4 до 7 књига у годину дана, а 4.4 % више од 12 књига. Ипак, на првом месту, са 54.4 % су они који не читају књиге. *„Испитаник је веома поносан на избор књига које чита, а међу њима је Ћосићева „У туђем веку“, коментар је анкетара.*

49 Cvetičanin, P., Milankov, M. 2011. op.cit.: 63

Графикон 20: Фреквентност читања књига према образовању испитаника

Очекивано, број прочитаних књига једне особе зависи и од образовања исте особе. Управо су и резултати показали да највише књига читају високообразовани испитаници 65+. Ту би првенствено требало напоменути да 12.8 % високообразованих прочита више од 12 књига годишње, и да 10.3 % њих не чита књиге никада. Са друге стране, међу особама са средњом стручном спремом 22.2% прочита 1 до 3 књиге годишње, а 52.8 % никада не чита књиге, док 13.4 % са нижом стручном спремом прочита 1-3 књиге годишње, а чак 80.6 % никада не чита књиге (Графикон 20). Слични подаци добијени су и приликом упоређивања са занимањем испитаника. Наиме, стручњаци највише читају књиге (нижи стручњаци 87.5% и стручњаци 92.9%), док најмање читају пољопривредници, 11.1% (Табела 16).

	читају	не читају
пољопривредници	11,1%	88,9%
НКВ радници	28,6%	71,4%
КВ и ВКВ радници	35,1%	64,9%
нижи стручњаци	87,5%	12,5%
службеници	60,6%	39,4%
стручњаци	92,9%	7,1%

Табела 16: Да ли читају књиге/занимање

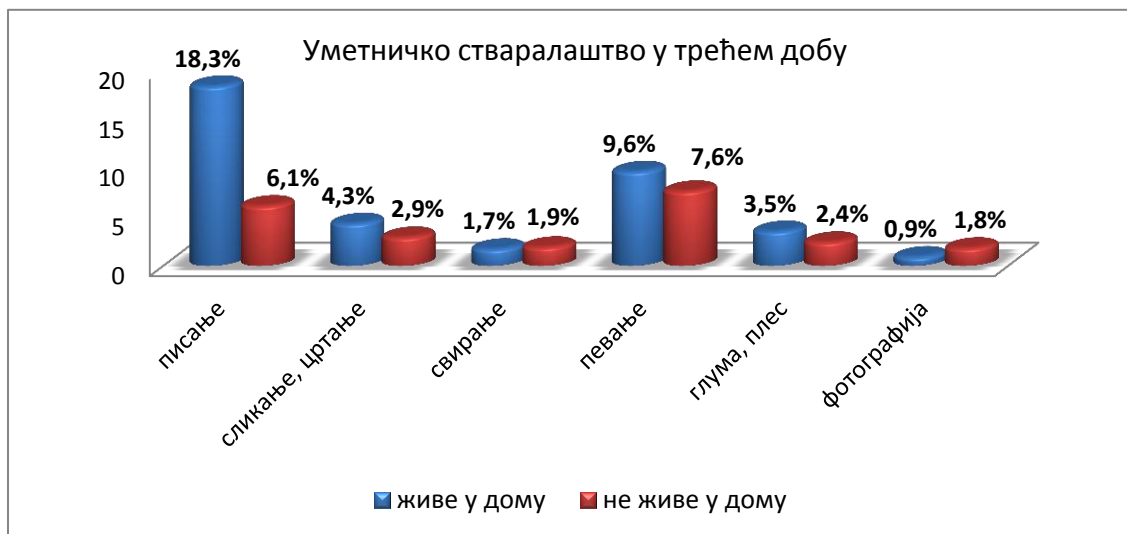

Слика 6: Публика на фестивалу у Бачком Брегу (фото Марија Јанковић)

Културно-уметничко стваралаштво у трећем добу

Пре самог истраживања постављено је питање у којој мери је културна продукција заступљена код старије популације у Србији. Истраживање је показало да се тек петина испитаника старијих од 65 година рекреативно бави уметнишћу (78,5 % изјавило да се не бави нити са једним обликом културно-уметничког стваралаштва). Са друге стране, испитаници који се баве културним стваралаштвом у трећем добу, највише се баве певањем 7,8 %, или писањем 7,1 %. На трећем месту је сликање и цртање, којим се бави 3% испитаних, и глума и плес, 2,4 % испитаника.

Као што се и претпоставило, особе које живе у дому за старе имају већу културну продукцију. Наиме, резултати истраживања су показали да се стари који живе у дому више баве стваралаштвом из области културе.

Графикон 21: Стваралаштво старијих, однос старих који живе у дому и који не живе у дому

Испитаници која живе у дому највише се баве писањем, 18,3%, у односу на 6,1 % оних који не живе у дому и , такође, се баве писањем. На другом месту је певање, којим се бави 9,6 % оних који живе у дому (према 7,6% који не живе), а на трећем је сликање и цртање (4,3 % у односу на 2,9%). Мања разлика у корист оних који живе у дому је у областима глуме и плеса, чиме се бави 3,5 %, у односу на 2,4 % оних који не живе у дому. Стари који нису корисници дома више се баве фотографијом (1,8 %, у односу на 0,9%), док скоро подједнак број испитаника свира неки инструмент (1,7 % према 1,9%) (Графикон 21). Ипак, и у овом случају највећи је број старих који се не баве уметничким стварлаштвом, 69,6 % корисника дома за старе и 79,3 који живе у домаћинствима. Ови подаци, управо, показују да су стари који живе у дому активнији у области културе и стваралаштва, јер запослени који тамо раде организују многе радионице и културне посете како би употпунили време својим корисницима.

Када се ови подаци упореде са полом испитаника, без обзира где живе, закључује се да се жене више баве певањем (8,7 % жена у односу на 6,4 % мушкараца), сликањем и цртањем (3,2 % жена у односу на 2,8 % мушкараца). Мушкарци се у већој мери баве писањем (7,8 % у односу на 6,5 % жена), свирањем (3,9 % у односу на 0,4 % жена) и у мањој мери фотографијом (2,6 % према 1,0 %). Скоро подједнак проценат и мушкараца и жена се бави глумом и плесом (2,1 % мушкараца и 2,7 % жена). Ипак, мушкарци се у нешто већем броју баве неким стваралаштвом у области културе, јер 79,2 % жена се не бави ни са једном стваралачком облашћу и 77,7 % мушкараца.

Ако се бављење неком стваралашћу погледа из перспективе година живота примећује се да су најактивнији „млађи“ стари, јер се 77,2 % не бави стваралаштвом, а најнеактивнији „старији“ стари, од којих се 81,2 % не бави ниједном уметношћу. Ипак, међу испитаницима има оних који пишу свеску са анегдотама из породице и коју ће оставити унуцима, оних који пишу поезију и прозу, и оних који пишу другу књигу по реду, што се закључило по коментарима анкетара. Такође, један анкетар је нагласио

за једну испитаницу: *„Иако болесна, успева да води певачко друштво у геронтолошком клубу, то јој пуно значи“.*

Са друге стране, за разлику од уметничког стваралаштва, 36,2 % испитаника има неки хоби, од којих је највише заступљен ручни рад.

Разлози за непосећивање културних садржаја

Као главне разлоге неактивизма испитаници су одговорили, према квалитативној анализи, да су то болест (самих испитаника или чланова ближе породице), године живота и недостатак друштва. *„Раније је била доста активна и обилазила је културна дешавања, а сада не може због болести“* и *„Нема времена да прати културне догађаје јер јој се муж разболео, па је потпуно њему посвећена“* коментари су анкетара о испитаницима. О недостатку друштва говори коментар анкетара о једној испитаници: *„док јој је муж био жив водио ју је на разна културна дешавања...“*.

Посебно би требало обратити пажњу на став да због година стари не треба да посећују, те и не посећују културна дешавања. Са овим ставом се слаже 43 % испитаних лица, а не слаже се 33 %. Најмањи проценат, 24 %, старих мисли да нису сва културна дешавања за старе особе, те да на неким културним дешавањима могу да буду присутни и стари и млади, док на другим не би требало мешати ове две генерације (Графикон 22). Дакле, у потпуности или делимично више од две трећине (67%) испитаника сматра да стари не треба да се мешају и сметају младима. Једна од претпоставки у овом истраживању је да је управо овај став разлог зашто се не посећује ни једно културно дешавање. *„Мисли да је стар да би пратио културне садржаје у његовом месту“*, *„Срамота ме је да дођем на неке културне догађаје, посебно ако има доста младих, да не бих био погрешно схваћен“* коментари су самих испитаника, чиме се може потврдити хипотеза о разлозима непосећивања културних дешавања. Међутим, има и у потпуности другачијих ставова, од којих се издваја један

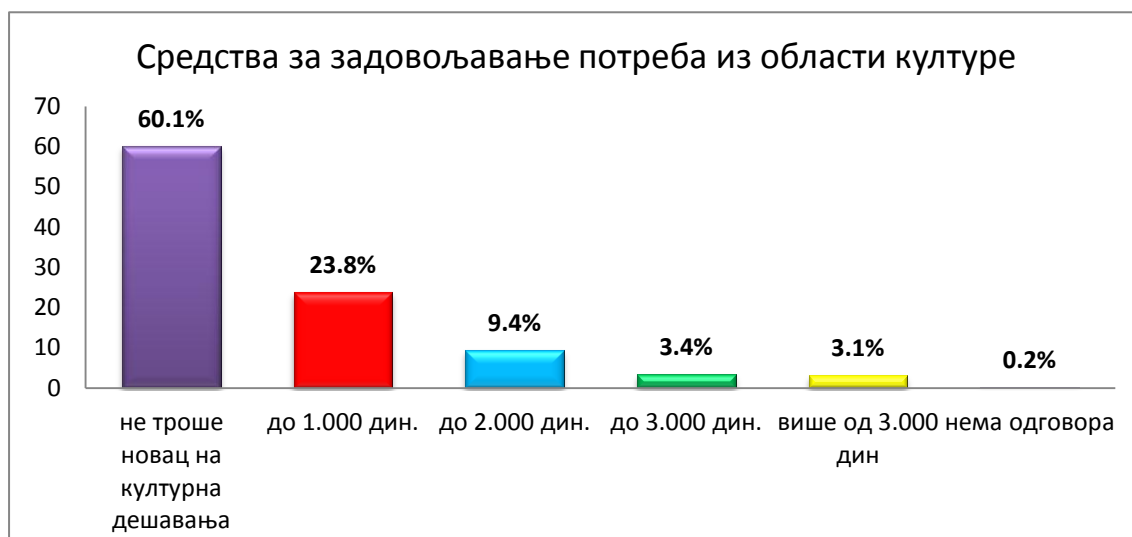
коментар анкетара о једној испитаници: „Што је старија, све више воли џез, иде на Коларац“.

Графикон 22: Стари не треба да буду на културним дешавањима заједно са младима

У склопу питања о социо – културној партиципацији и о интересовањима старих лица налазила су се питања о количини средстава за културну потрошњу, о задовољству културним понудом у месту становања и о личним интересовањима (жељама) за садржајима из области културе.

Као што је напоменуто у опису узорка истраживања, највећи број испитаника, 20,9 %, живи у домаћинствима у којима су месечна примања од 25. 000 до 35. 000 динара, док су за нијансу мањи проценти оних чија су укупна месечна примања од 15.000 до 25. 000 динара и од 35.000 до 45.000 динара.

Графикон 23: Средства за задовољавање потреба из области културе

Подаци показују да више од половине старих (60,1 %) не троши новац на културна дешавања, а да 23,8 % може да издвоји до 1.000 динара. Нешто више средстава, до 2.000 динара може да издвоји 9,4 % старих, до 3.000 динара 3,4 %, а више од 3.000 динара 3,1 % старих лица (Графикон 23). Ови подаци не изненађују када се упореде са раније изнетим подацима о лошем стандарду старих у Србији и са просечним примањима у домаћинству до 35.000 динара. Управо због лошег материјалног стања стара лица ће се првенствено одрећи неких „секундарних“ потреба, као што је култура, те један коментар анкетара гласи: „Издвајали би више за уметност, да не морају још некога да издржавају“. То указује и на специфичан положај старих у Србији, који иако имају ниска примања спадају у ретке са „сигурним» примањима те издржавају често и трећу генерацију (унуке).

С обзиром да је испитивано искључиво становништво градова у Србији било је потребно сазнати у којој мери су старији грађани задовољни садржајем културних дешавања у свом месту становања. Резултати су показали да је 76 % испитаника (особа старијих од 65 година) задовољно понудом културних дешавања, а да 21 % није задовољано. Управо због овог податка не може се рећи да градови Србије не рачуна о својим најстаријим грађанима и да не организују културне догађаје које су предмет њиховог интересовања (јер су се стари изјаснили као задовољни понудом културних садржаја). Од 21 % испитаних који нису задовољни културним садржајима, 4,4% сматра да недостају сви културни садржаји, док нешто мањи број њих, 3,5 % мисли да у градовима не постоје места која су искључиво намењена пензионерима и њиховом културном животу. Скоро идентичном броју старих у месту становања недостају паркови (2,4 %) и позоришта (2,2%), и мањем броју биоскопи (1,8 %). Старим лицима најмање недостају књижевне вечери (0,7 %), трибине (0,4 %) и спортске хале, стадиони и спортски догађаји (0,3 %) (Графикон 24). Један испитаник је изјавио да „*треба и људима на селу омогућити биоскопску салу и културна дешавања уопште.*“

Графикон 24: Шта недостаје према мишљењу испитаника од културних садржаја у градовима Србије

Логично, на ово се намеће питање зашто стара лица не посећују културне догађаје, ако садржај културних догађаја задовољава њихова интересовања. Највећи број испитаника, 27,1 %, је навео да, ипак, немају довољно интересовања за културне догађаје, а 26,3 % нема довољно новца. Ипак, 12,8 % испитаника не посећује културне догађаје јер се у њиховом месту не одржавају одговарајући програми. *„Културни програми су ретки и недовољно квалитетни, а простор је неправилно искоришћен“*, коментар је једног испитаника. Требало би напоменути да је 11,6 % испитаника навело неки други разлог (а не понуђени), од којих се као најчешћи „кривци“ непосећивања културних догађаја наводе болест и старост (Графикон 25). Дакле старост „по себи» представља разлог за неучествовање у различитим културним активностима, што сведочи о опште прихваћеним нормама и самодискриминацији и стеротипизацији старости од самих старих.

Графикон 25: Разлози непосећивања културних садржаја

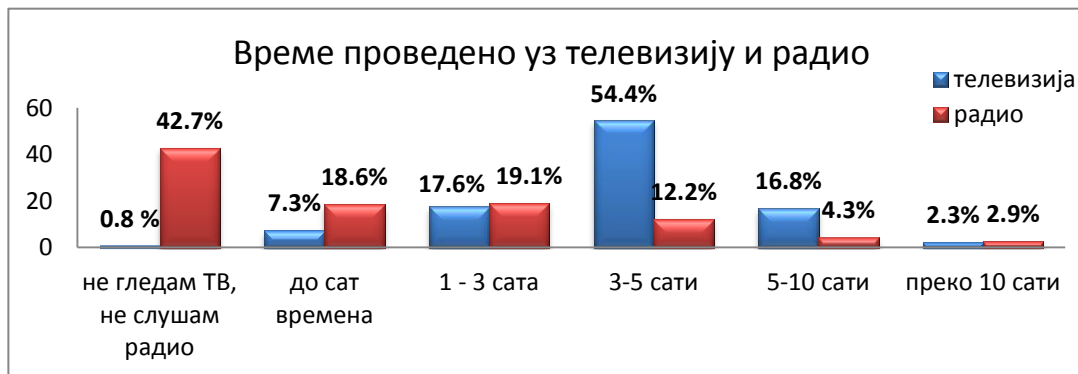
Међу оним испитаницима који посећују културне садржаје највећи је проценат, 27,3 %, оних који одлазе у друштву пријатеља, или супружника 17,6 % . Старији људи ређе одлазе сами на културне догађаје, укупно 6,6%, а исти проценат одлази организовано у друштву старијих лица. Очекивано, најмањи проценат старих културне догађаје посећује са млађим особама, што може бити последица различитих „културних укуса“ међу генерацијама али и непостојања међугенерациске сарадње. Управо због тога је испитаницима постављено питање да ли на културне догађаје воде

своје унуке. Резултати су показали да 46,6 % старих не води унуке на културне догађаје, 18,3 % понекад, 13,8 % ретко, а само 6,4 % редовно воде унуке на културне програме. На основу података добијених на питање са ким одлазе на културна дешавања и колико често воде своје најмлађе може се рећи да код старих влада принцип немешања са другим генерацијама.

На крају се може рећи и потврдити да је продуктивна група унутар старих лица врло мала, али и да је партиципација у областима културе, такође, мала. Поред тога, показало се да продуктивност и партиципација у трећем добу знатно зависи од здравственог и материјалног стања.

Медијске навике у трећем добу

Као што је напоменуто, 27.4 % старих највише воли своје слободно време да проведе гледајући телевизију и слушајући радио, те је било потребно сазнати колико времена дневно утроше на ове активности.

Графикон 26: Време проведено у гледању телевизије и слушање радија

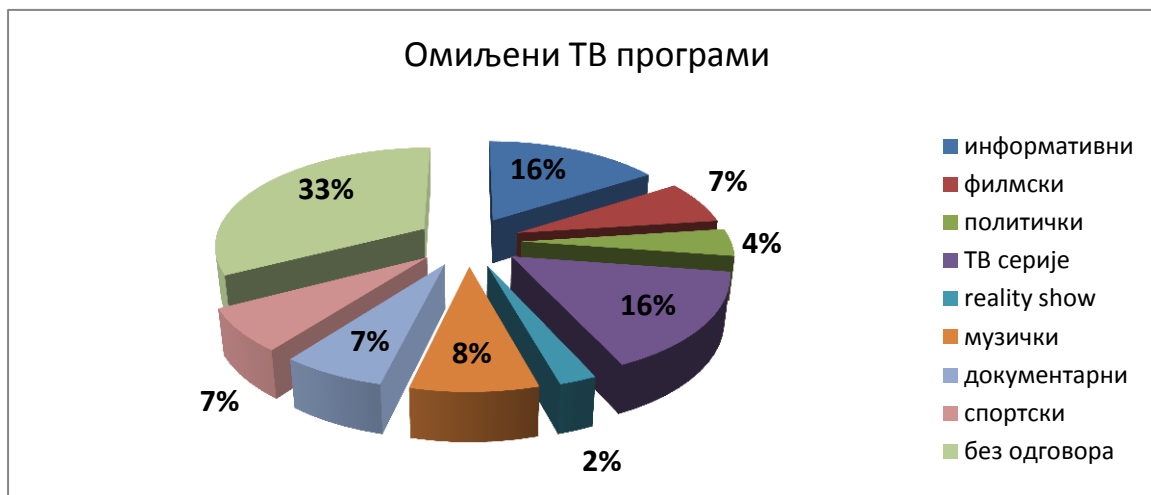
Као што је и очекивано, стари људи више времена проводе уз телевизију него уз радио. Наиме, само 0.8 % испитаних не гледа телевизију, у односу на 42.7 % оних који не слушају радио. Уколико се погледа време проведено уз један од ова два медија, 54.4 % старих проведе 3 до 5 сати гледајући телевизију, у односу на 12.2 % који исто време проведу уз радио. Радио дневно 1 до 3 сата слуша 19.1 % старих, а гледа телевизију 17.6 %. Највећа разлика и такорећи „победа“ радија види се у интервалу до сат времена, где 18.6 % толико дневно слуша радио, а 7.3 % гледа телевизор. Скоро исти број испитаника (2.3 % телевизор и 2.9 % радио) конзумира неки од медија више од 10 сати дневно (Графикон 26). Овакви одговори не изненађују, ако се узме у обзир да је телевизија постала део свакодневног живота савременог човека, која утиче на стварање културних вредности и понашања. Када се ови резултати упореде са полом и годинама живота испитаника не долази до значајних промена у учесталости гледања телевизије и слушања радија.

Као чести конзументи телевизијских програма, било је потребно сазнати које врсте програме људи у трећем добу гледају.

Врста програма	да	не
Информативни програм – вести	78.9 %	10.6 %
Филмски програм	56.9%	28.3%
Политички програм	43.7%	40.8%
ТВ серије	55.8 %	31.9%
Reality show и други show програм	35.1%	49.1%
Музички програм	64.1%	22.6%
Документарни програм	48.5%	35.3%
Спортски програм	46.1%	39.5%
Неки други програм (квиз, игре на срећу, цртани филм...)	4.3 %	64.1%

Табела 17: Врсте програма које особе 65+ гледају на телевизији

Највећи број испитаника, 78.9% гледа информативне програме, што је било и очекивано, а на другом месту су музички програми, које гледа 64.1 % испитаника. На трећем месту је филмски програм који прати 56.9% испитаних. На последњем месту су квизови, игре на срећу и цртани филмови које прати укупно 4.3% старих (Табела 17). Укупно посматрано, показало се да старији грађани телевизију сматрају извором информација, чиме су потврђена и многа претходна истраживања која тврде да генерацијска припадност има велики утицај на склоност телевизијске публике. Генерални је тренд да млађим генерацијама телевизија првенствено служи за забаву, а старим за информисање.⁵⁰

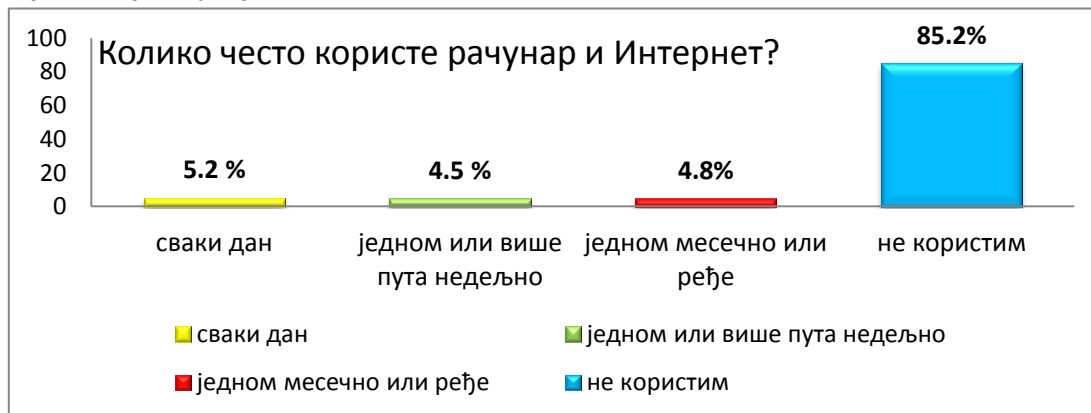
Графикон 27: Омиљени ТВ програми старих у Србији

Након тога које програме гледају, тражено је од испитаника да рангирају програмску ТВ понуду према преференцијама, односно да се изјасне шта највише

⁵⁰ Мрђа, С. 2011. оп.цит.: 95

воле да гледају. Иако 33 % испитаника није дало одговор на ово питање, може се приметити да исти број старих, 16 %, највише воли да гледа информативне емисије и ТВ серије, затим музичке програме 8%, док су на трећем месту филмски, спортски и документарни програми, а најмањи број старих ужива у гледању reality show програма (2.4%) (Графикон 27). Код избора омиљеног ТВ програма појавиле су се значајне полне разлике, јер „омиљени мушки“ програми су информативне емисије (код 22% испитаника) и спортски програми (14 %). Жене у мањој мери воле да гледају информативне емисије (11.2%) и спортске (1.6%), јер су „омиљени женски“ програми ТВ серије (омиљене код 26.2% жена и 2.1% код мушкараца).

Генерациске разлике су данас веома изражене у начину информисања. Док је младима доминантан извор информисања интернет⁵¹, за старије од 65 година је то телевизија. Док млади данас спадају у друштвену групу која веома често користи рачунар и интернет⁵², за забаву, дружење, информисање, комуникацију и учење, за старије то није случај.

Графикон 28: Коришћење рачунара и интернета у трећем добу

51 Cvetičanin, P., Milankov, M. 2011. op.cit.: 57

52 Према истраживању Завода за проучавање културног развитка 99.8 % средњошколаца у Србији користи рачунар и Интернет, видети у Мрђа, С. 2011. op.cit.: 99

Резултати истраживања су потврдили хипотезу, јер је 85.2 % испитаника изјавило да не користи рачунар и интернет, док свакодневно користи 5.2 % (Графикон 28). Када се ови подаци упореде са полом испитаника, може се видети минимална разлика у корист мушкараца. Наиме, 6.4 % мушкараца и 4.3 % жена од 65 и више година свакодневно користи рачунар и интернет, или, с друге стране, 83.6 % мушкараца и 86.6% жена не користе уопште нове инфомационе технологије. Према старосним групама унутар категорије 65+, највећи некорисници рачунара, па и интернета, су „старији“ стари (94%, у односу на „млађе“ старе којих је 81 %). Коментар једног испитаника/испитанице говори много о ставу старих о новим технологијама: *„Никако не волим компјутере, то није за нас старије“*. Такође, свакодневно само 1.8% „старијих“ старих, у односу на 7.1 % „млађих“ старих, користи ове нове технологије.

Како су технолошка писменост и коришћење интернета, данас постали готово императиви за функционисање у савременом друштву, податак да је већина старих изван ове сфере, указује на продубљавање међугенерациског јаза и неразумевања. Посебно забрињава податак да већина старих експлицитно није спремна да се инфоратички описмени.

Графикон 29: Спремност људи 65+ да савладавају вештину коришћења рачунара и интерната

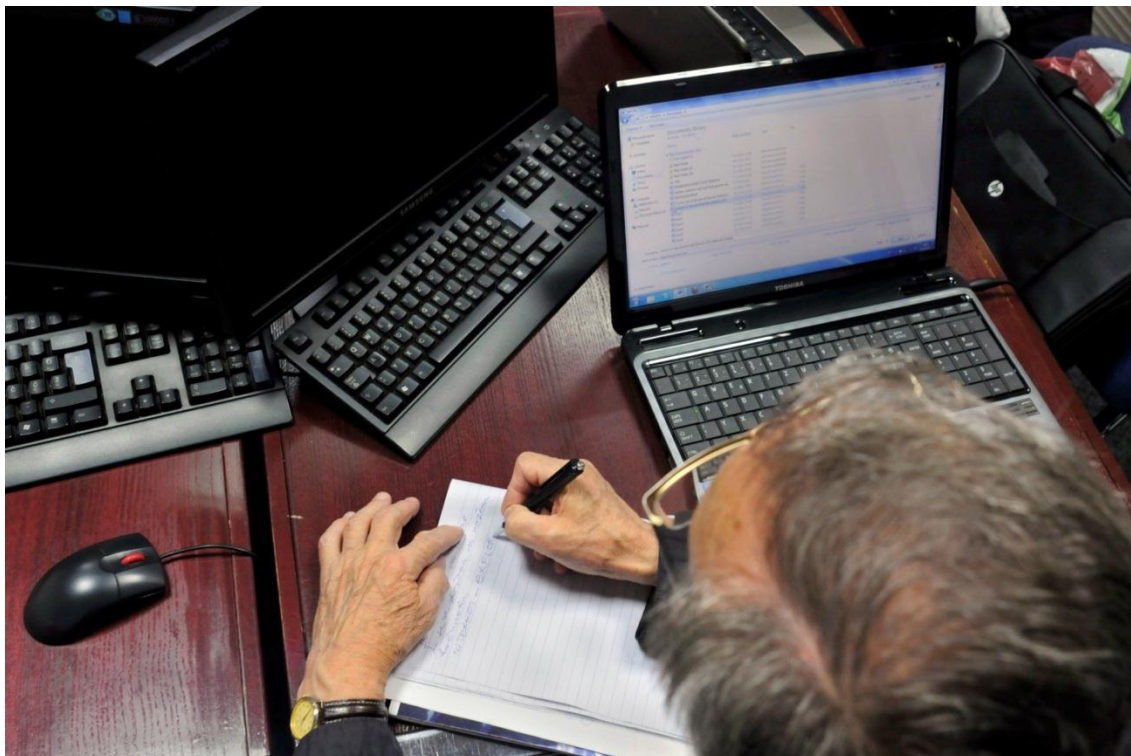
Већина, 57.2 % старих не жели да савлада ову вештину, јер се тешко привикавају на нову технологију, док 19.7 % нема новца за ту опрему или плаћање курса. На похађање информатичког курса пријавило би се 3.9 % испитаника, док 8.1 % старих ће помоћ у „информатичком описмењавању“ потражити од пријатеља и породице.

Међутим, не смеју се заборавити они који су се изјаснили да користе рачунаре и интернет - 14.5 % испитаника од којих 97% то редовно чини. Од овог броја 5.2 % се информисе путем интернета, а 3.7 % комуницира путем електронске поште, скајпа и разних форума. Занемарљив број старих интернет користи за забаву и дружење

(укупно 1.7%). Ипак, има и другачијих примера, један анкетар је забележио коментар о испитанику: „Воли Youtube и снимање документарца, па је снимео филм.“ Дружење преко Интернета подразумева друштвене мреже као што су Facebook, MySpace и Twittera, који се заснивају на прављењу сопственог профила помоћу кога се може бити у контакту са пријатељима путем кратких порука, видео и аудио записа или фотографија. Код млађих генерација широм света Facebook је поред телефона постао најважније средство комуникације и део свакодневнице. Према подацима из 2011. године Србија је на самом европском врху по коришћењу Facebooka, јер 43.2 % становништва земље има отворен профил на овој друштвеној мрежи, што чини 77.2% од укупног броја корисника интернета⁵³. Наравно, требало би нагласити да су корисници друштвених мрежа првенствено млади, јер према добијеним подацима 2% људи од 65 и више има отворен профил на друштвеним мрежама.

Испитаници који користе Интернет, а немају отворен профил на некој друштвеној мрежи као разлог наводе да их не занима тако нешто (6.1%) или да су престари за такве ствари (3.6 %).

53 Мрђа, С. 2011. оп.цит.: 101 – 102.

Слика 7: Полазник курса за компјутере за треће доба на Универзитету „Божидар Аџија“ (фото Марија Јанковић)

Едукације у трећем добу

Одласком у пензију човек по неком устаљеном вредносном систему одлази на маргину друштва, јер ако није продуктиван, није ни користан и тако постаје друштвено мртав. Али, управо у пензионерским данима лежи шанса старости, јер услед слободе од принуда којима одрастао човек робује да би изградио каријеру, стар човек може у пуној мери да развије своју креативност, што неким омогућује да развију своју генијалност и са 70 година живота⁵⁴. Тада човек може, и има времена да се едукује, да учи, да ради посао који воли, а можда, у животу није имао времена за то. *„Сада коначно имам времена да још нешто научим и посветим се оном што волим“*, коментар је једног испитаника.

У уводном излагању изложен је концепт активног старења и важност перманентног образовања за стварање друштва за све генерације, како и европска агенда налаже. Већ је на примеру одговора о спремности (мотивацији) да се савлада вештина коришћења рачунара и интернета уочено да у Србији, већина старијих грађана није спремна да примењује концепт целоживотног учења. Када се концепт учења сведе на област неформалних образовања, али на организован начин, кроз различите курсеве, радионице и сл., добија се још мања спремност за учествовањем у овакавим активностима.

Пошло се од хипотезе да људи трећег доба нису спремни на додатне едукације најпре због стереотипа да су престари за учење. Ову хипотезу потврђују и одговори испитаника, од којих је 88,2 % изјавило да не похађа ни један едукативни курс, јер нема жељу да „у овим годинама» учествује у таквим активностима. Ипак, 9,0 % је изразило жељу за похађањем едукативних курсева, иако до сада то нису чинили, а само 2,6 % већ похађа/или је похађало неки едукативни курс, најчешће курс рачунара и курс страних језика (Графикон 30).

⁵⁴ Миланков, М. 2009. op.cit.: 24-25.

Графикон 30: Да ли похађају и да ли желе да учествују у програмима едукација

Највећи број испитаника који похађа неки едукативни курс, 6%, је по занимању службеник или стручњак. Такође, 15.5% стручњака жели да похађа неки курс, и 13.2% нижих стручњака. И у овом погледу пољопривредници и незапослени у најмањој мери желе да се образују у „трећем добу“ (4.6% пољопривредника и 5.7% незапослених), а то не чине преко 90% испитаника из ових група (Табела 18).

	да	не, али бих волео/ла	не, и немам жељу да учествујем у таквим активностима
пољопривредници	0%	4,6%	95,4%
незапослени	1,3%	5,7%	93,1%
НКВ радници	0,6%	10,5%	88,9%
КВ и ВКВ радници	2,5%	7,4%	90,1%
нижи стручњаци	4,1%	13,2%	82,7%
службеници	6,1%	6,1%	87,7%
стручњаци	6,0%	15,5%	78,6%

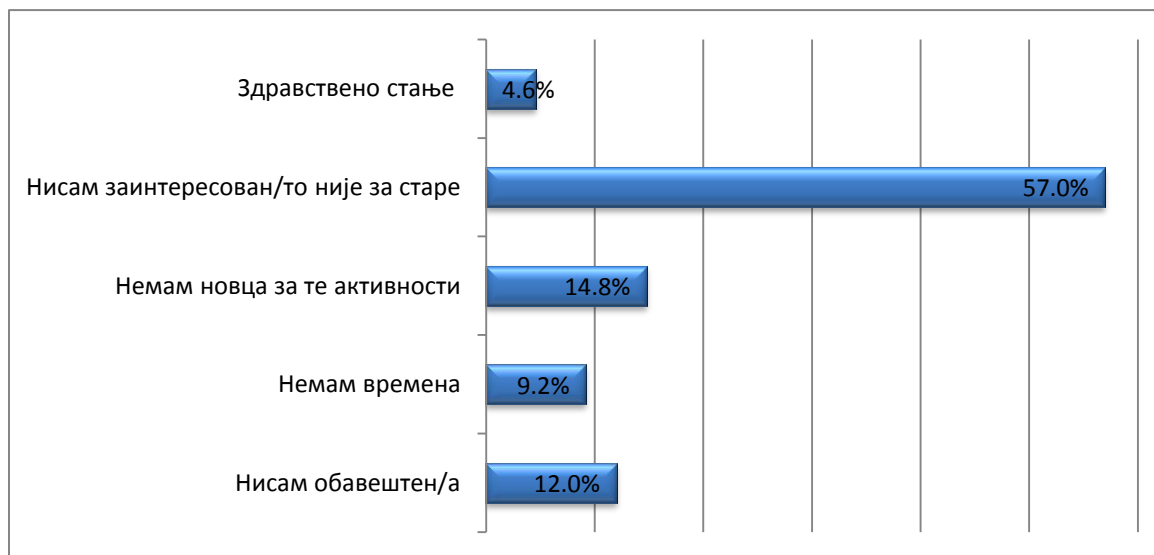
Табела 18: Да ли похађају неки едукативни курс према групама занимања

	да	не, али бих волео/ла	не, и немам жељу да учествујем у таквим активностима
Војводина	4,8%	5,7%	89,5%
Град Београд	2,5%	12,6%	84,9%
Шумадија и Западна Србија	2,3%	7,6%	90,1%
Јужна и Источна Србија	1,6%	5,7%	92,8%

Табела 19: Да ли похађају неки едукативни курс према регионима

И у случају похађања едукативних курсева Војвођани су најактивнији, јер њих 4.8% похађа неки курс. Са друге стране, Београђани не похађају едукативне курсеве, али би њих 12.6% желело. А са треће стране, 92.8% грађана Јужне и Источне Србије не похађа курсеве, нити има жељу (Табела 19).

Као разлози непохађања курсева најчешће се наводе недостатак интересовања (45,7%), недостатак новца (14,8 %) и став да су стари људи престари за едукацију (11,3 %). Мањи проценат старих лица, 9,2 %, наводи недостатак времена за разлог непохађања едукативних курсева. Поред тога, 12,5 % испитаника не зна да ли у њиховом месту становања постоји могућност едукације, а 4,6% наводи да због болести нису у могућности да учествују у таквим активностима. Ако се сабере број оних који немају интересовања или *a priori* сматрају да учење није за старе, добија се број од 57%, дакле, више од половине испитаника у трећем добу због недостатка мотивације и старосних норми не учествује у програмима целоживотне едукације (Графикон 31). Такође, треба посебно обратити пажњу на оних 12% који истиче проблем информисаности на пољу активности за старије суграђане. То показује на важност рада на пољу промоције програма за ову популацију.

Графикон 31: Разлози неучествовања на програмима едукације

Волонтирање у трећем добу

Следећа ставка јесте волонтерски рад људи у треће животном добу, као један од кључних активности препознатих у европској агенди о активном старењу. У Србији се већ неколико година уназад промовише волонтирање, али првенствено младих људи, који ће тако стећи знање и искуство. Према Закону о волонтирању Републике Србије волонтер може бити свако физичко лице од 14 и више година живота⁵⁵, па према томе могу и стари од 65 и више година. Капитал знања и искуства људи у трећем добу је кључан као друштвено користан фактор волонтирања, а с друге стране кроз волонтерско ангажовање повећава се партиципација старих у локалним заједницама. Ипак, у Србији мали број старих лица волонтира у неким организацијама, јер, као што је напоменуто, влада мишљење да су стара лица болесна, инфериорна и некомпетентна. С друге стране, сами стари су немотивисани и немају интересовања за овај вид ангажмана. Наиме, резултати истраживања су показали да 7,8 % старих лица већ волонтира у неким организацијама, 7,2 % би желело да волонтира, а 84,2% не волонтира, нити има жељу за таквим видом рада (Графикон 32). Са око 8% старијих који волонторију, Србија се налази на самом дну листе европских земаља (заједно са Португалијом, Грчком и Турском).

⁵⁵ http://www.nshc.org.rs/pdf/zakon_o_volontiranju.pdf, приступљено 05.05.2012.

Графикон 32: Волонтирање у трећем добу

Како је већ указано, старије грађане треба посматрати као хетерогену групу, и у односу према волонтирању се виде значајне разлике према висини образовања, посебно у пољу мотивације. Наиме 14% оних са високим образовањем има жељу да се активира као волонтер, наспрот 3% оних са завршеном или непотпуном основном школом (Табела 20).

Да ли се волонтерски ангажујете	Не, али бих желео/ла	Не, и не желим	Да, волонтирам
ОШ	3,3%	90,5%	5,4%
Средња школа	8,8%	81,0%	9,6%
Виша школа и факултет	14,0%	75,0%	9,5%

Табела 20: Волонтирање у трећем добу према образовним групама

Да ли се волонтерски ангажујете	Не, али бих желео/ла	Не, и не желим	Да, волонтирам
Војводина	5,7%	86,2%	8,1%
Град Београд	9,9%	79,7%	10,4%
Шумадија и Западна Србија	8,6%	83,2%	8,3%
Јужна и Источна Србија	2,2%	95,3%	2,5%

Табела 21: Волонтирање старијих према регионима

Према полу нема никаквих разлика. Подједнак број мушкараца и жена волонтира, и с друге стране има или нема жељу то да чини.

Житељи Београда од 65 и више година живота активнији су на пољу волонтерског ангажмана у поређењу са грађанима осталих региона. Наиме, 10.4% испитаника из Београда се изјаснило да је ангажовано као волонтер/ка. Исто тако 9.9% Београђана, што је више од осталих према регионалном распореду, се изјаснило да иако не волонтира, желело би да се опроба на овом пољу. На другом месту су грађани Шумадије и Западне Србије, којих 8.3% волонтира, а 8.6% би волело да се негде волонтерски ангажује. На последњем месту су грађани Јужне и Источне Србије, међу којима је 2.5% ангажованих волонтера од 65 и више година, а само 2.2% би волело да се на тај начин ангажује (Табела 21).

	Не, али бих желео/ла	Не, и не желим	Да, волонтирам
пољопривредници	1,5%	98,5%	,0%
незапослени	1,9%	92,4%	5,7%
НКВ радници	6,4%	88,5%	5,1%
КВ и ВКВ радници	6,7%	85,2%	8,1%
нижи стручњаци	10,5%	78,5%	11,0%
службеници	9,6%	77,2%	13,2%
стручњаци	14,5%	73,5%	12,0%
руководиоци	7,1%	78,6%	14,3%

Табела 22: Волонтирање старијих према занимањима

У подједнаком броју као и сви високообразовани, стручњаци у пензији су једини којих би 14.5% ипак желело да волонтира. Најмање заинтересовани за овакав рад су пољопривредници (1.5%) и незапослени (1.9%) (Табела 22). И овде се показује да образовање и занимање представљају јаке детерминанте у активизму у трећем добу.

Они који волонтирају најчешће то чине у удружењима пензионера и у Црвеном крсту, док код малог броја људи постоји жеља за добротворним радом у установама културе, геронтолошким центрима, , у хуманитарним организацијама и дечијим установама.

Слика 8: „Кустос“ музеја у Падини (фото Марија Јанковић)

Активности удружења пензионера у области културе

Један од субјеката истраживања „Културне потреба и живот у трећем добу“ била су и удружења пензионера у Србији. Иако су упитници послати у 25 округа у Србији, Заводу за проучавање културног развитка одговорила су удружења пензионера из 15 градова у Србији и из 10 општина са територије града Београда.

Град	Назив удружења	Број чланова	Делатност удружења
Суботица	Градско удружење пензионера	10.000	Невладина, ванстраначка организација која се бави проблемима пензионера
Зрењанин	Општинско удружење пензионера	7.325	Унапређење и заштита материјалног рада, организовање друштвеног живота и набавка огрева и животних намирница
Јагодина	Удружење пензионера Јагодина	2.000	Набављање прехранбених пакета, набавка огрева, организовање забава и путовања
Нови Сад	Удружење пензионера града Новог Сада	15.000	Обезбеђивање и заштита права из пензионо – инвалидског удружења и социјална заштита друштвеног статуса
Зајечар	Удружење пензионера града Зајечара	2.062	Организовање културно – забавних активности и дружења

Табела 23а: Удружења пензионера са територије Србије, без Београда

Град	Назив удружења	Број чланова	Делатност удружења
Шабац	Градско удружење пензионера града Шапца	6.100	нема података
Краљево	Удружење пензионера града Краљева	28.391	Заштита друштвеног положаја и социјалне сигурности пензионера
Лесковац	Удружење пензионера града Лесковца	8.100	Брига о старима, организовање забава и рекреација
Панчево	Градско удружење пензионера Панчева	9.000	Хуманитарни рад – помоћ најсиромашнијим пензионерима
Врање	Удружење пензионера града Врања	16.521	нема података
Сомбор	Општинско удружење пензионера Сомбор	10.600	Добровољна, хуманитарна организација, организује набавку огрева и хране, организује путовања
Пирот	Удружење пензионера општине Пирот	2.500	нема података
Крагујевац	Градско удружење пензионера Крагујевац	3.400	нема података
Ужице	Удружење пензионера Ужице	нема података	Организовање забавних и хуманитарних програма
Кикинда	Општинско удружење пензионера Кикинда	6.542	Клуб пензионера и културно – уметничка друштва

Табела 23б: Удружења пензионера са територије Србије, без Београда

Београд/Општина	Назив удружења	Број чланова	Делатност удружења
Вождовац	Удружење пензионера Вождовац	4.345	Хуманитарно удружење
Сопот	Удружење пензионера Сопот	нема података	Помоћ и набавка зимнице за пензионере
Савски Венац	Удружење пензионера општине Савски Венац	14.000	Заштита пензионера и организовање друштвеног живота
Обреновац	Удружење пензионера општине Обреновац	4.500	Хуманитарно удружење; набавка животних намирница и угља
Чукарица	Удружење пензионера општине Чукарица	2.125	Помоћ пензионерима, организовање друштвеног живота
Палилула	Удружење пензионера општине Палилула	6.000	Хуманитарна, ванстраначка, невладина организација
Барајево	Удружење пензионера општине Барајево	450	нема података
Звездара	Удружење пензионера општине Звездара	2.000	нема података
Лазаревац	Удружење пензионера Лазаревац	3.500	нема података
Сурчин	Удружење пензионера општине Сурчин	1.340	нема података

Табела 24: Удружења пензионера са територије града Београда

Из приложених табела (Табела 23 и Табела 24) може се видети да је основна делатност удружења социјална и здравствена заштита и организовање (употпуњавање) друштвеног живота чланова, односно пензионера. Поред тога удружења функционишу као хуманитарне организације, које својим члановима помажу у

набавци животних намирница, те сва удружења наплаћују годишње чланарине својим члановима у висини од 150 до 300 динара (највећи број наплаћује чланарину од 200 динара). Такође, удружења пензионера из наведених градова Србије имају већи број чланова од општинских удружења са територије Београда. Од укупног броја пристиглих упитника за удружења пензионера, 20% удружења није одговорило да ли постоје проблеми који коче рад удружења, што не значи да проблеми не постоје. Осталих 80% удружења као највећи проблем види мале и неадекватне пословне просторе, финансијске проблеме (мале финансијске помоћи од локалне самоуправе) који би требало старима да помогну у набавци огрева, лекова, социјалној заштити и у културним активностима.

Слика 9: Школа плеса - Клуб пензионера Стари Град (фото Марија Јанковић)

Секција/активности	Да	Не
Литерарна	33%	67%
Организација књижевних вечери	46%	54%
Ликовна	33%	67%
Изложбе	38%	62%
Културни туризам	83%	17%
Посете културним дешавањима	58%	42%
Едукације, предавања, трибине	67%	33%
Шаховска	79%	21%
Спортске активности	38%	62%
Певачка	63%	37%
Фолклорна	38%	62%
Драмска	12%	88%
Оркестарска	20%	80%
Игранке	92%	8%
Концерти класичне музике	4%	96%
Концерти народне музике	16%	84%

Табела 25: Активности из области културе у удружењима пензионера у Србији

Удружења пензионера са територије Србије највише се баве организовање путовања у сфери културног туризма, организовањем излета и вишедневних екскурзија и одржавањем игранки (Табела 25). Управо су игранке препознате као најзанимљивији вид забаве, те је једна испитница изјавила да је изузетно задовољна игранкама које се организују. Са друге стране, од секција у склопу удружења пензионера највише су заступљене шаховске секције и певачке секције. Најмањи број удружења има драмске и оркестарске секције. Фолклорне секције имају готови сви градови из Војводине и централне Србије, док ова врсти активности у организацијама

за старије није типична за Београдска удружења, где у 90% случајева од добијених података не постоје ове секције.

Ипак, већина, 58%, удружења пензионера организује посете културним дешавањима, што говори о важности улоге организација старих на пољу подстицања социо-културног активизма. Ипак, потребно је нагласити да 60% удружења нема попусте приликом културних дешавања у свом месту. Такође, свако од укупног броја удружења које је одговорило на упитнике, има барем једну активност која је посвећена пољу културе. Посебно би се требало осврнути на Удружење пензионера града Лесковца које у свом склопу већ 13 година има и *Секцију жена* које учествују на књижевним, музичким, сликарским сусретима, слушају предавања о здрављу, медицини, козметици, припремају разне колаче, и посећују многе културне знаменитости. Поред тога, ова секција већ осам година има и хор „Невен“ који своје песме изводи на многим културним манифестација, и сарађује са разним уметничким удружењима и дечијим ансамблима. Организовали су и изложбе ручних радова, старих венчаних фотографија, везених столњака и везених јастучића, које су представиле и на Ноћи музеја у Лесковцу. Ове жене су увек одазивају позиву, и у Лесковцу и околини су препознате као један од брендова. Све своје активности Секција организује у сопственој режији, из сопственог фонда.

„Читав живот сам радила, сваки дан је био исти, идеш на посао, бавиш се децом, и тако 40 година...Сада ове пензионерске дане желим да проведем у лепом дружењу, уживању и креативном раду. Желимо да овим младим генерацијама покажемо да се и у зрелим годинама може лепо живети, само ако се потруди...“ (коментар председнице Секције жена, Радмиле Здравковић)

Мали број удружења пензионера сарађује са установама културе у свом месту. Наиме, од 25 пристиглих упитника, 12 (48%), удружења пензионера сарађује са културним центрима, а са позориштима 40%. На трећем месту су библиотеке, са којима сарађује 24% удружења пензионера, и музеји и галерија (по 20%). Најмањи број удружења пензионера сарађује са историјским архивима, 12%. Трбало би напоменути да 64%

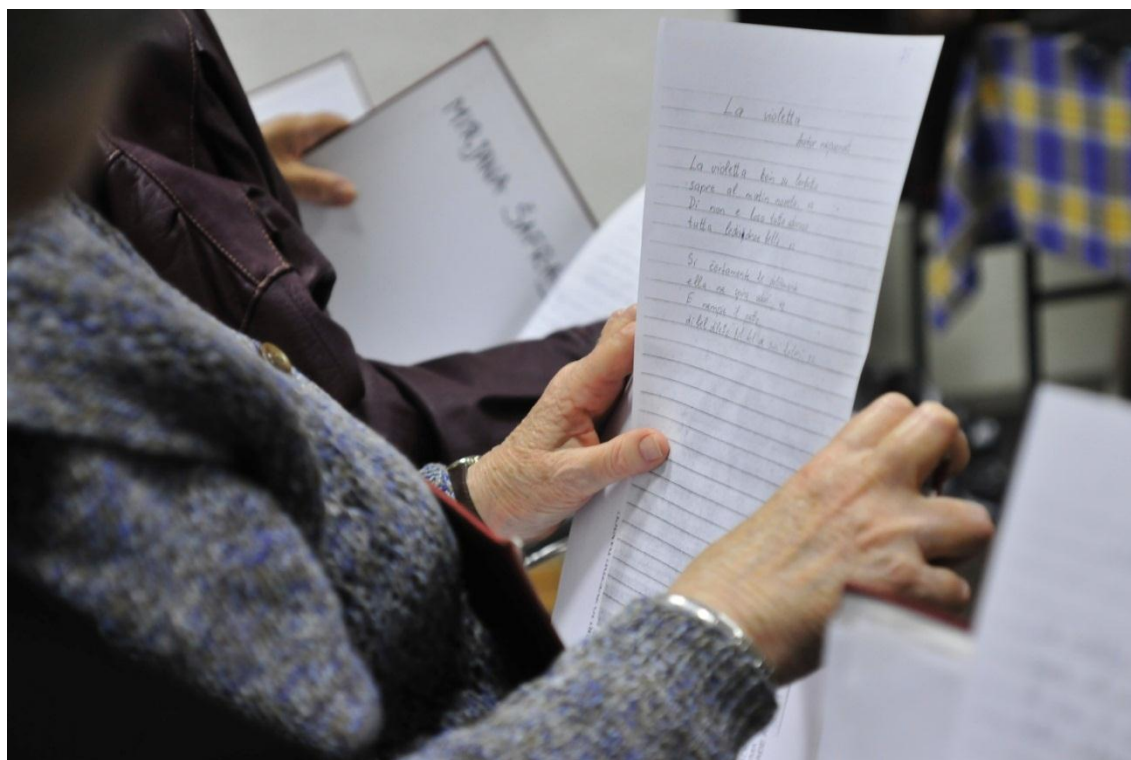
удружења пензионера сарађује са медијима. Од свих удружења пензионера сарадњу са свим установама културе и са локалним медијима остварује једино Удружење пензионера града Врања. Сарадња са овим установама огледа се у изнајмљивању простора и опреме и посетама позоришним представама где чланови удружења добијају бесплатне или јефтиније карте.

Слика 10: Хорска секција сомборског Клуба пензионера (фото Марија Јанковић)

Програмска понуда за старије поливалентних центара

У оквиру истраживања „Културне потребе и живот у трећем добу“ анализирана је и програмска понуда поливалентних центара намењених старим лицима. Одговори на питања о програмској понуди добијени су из упитника у оквиру истраживања „Културни ресурси округа Србије“ и „Културна политика града Београда“ урађених од стране Завода за проучавање културног развика.

Слика 11: Руке - Клуб пензионера Сомбор (фото Марија Јанковић)

Округ	Општине	Културни центри који имају програм за старе
Борски	Кладово, Мајданпек, Бор, Неготин	<ul style="list-style-type: none"> - Центар за културу Кладово - Центар за културу Мајданпек
Браничевски	Кучево, Пожаревац, Голубац, Мало Црниће, Петровац на Млави, Велико Градиште, Жабари, Жагубица	<ul style="list-style-type: none"> - Центар за културу „Вељко Дугошевић“ Кучево - Центар за културу Пожаревац - Пензионерско аматерско културно – уметничко друштво Пожаревац
Јабланички	Лесковац, Власотинце, Бојник, Лебане	<ul style="list-style-type: none"> - Лесковачки културни центар, Лесковац - Културни центар Власотинце
Јужнобачки	Нови Сад, Србобран, Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Бечеј, Беочин, Сремски Карловци, Темерин, Тител, Врбас, Жабаљ	<ul style="list-style-type: none"> - Културни центар Новог Сада - Дом културе Србобран
Јужнобанатски	Ковачица, Пландиште, Алибунар, Бела Црква, Ковин, Панчево, Вршац	<ul style="list-style-type: none"> - Дом културе „3.октобар“, Ковачица - Културно – образовни центар „Вук Караџић“, Пландиште

Округ	Општине	Културни центри који имају програм за старе
Колубарски	Лајковац, Љиг, Мионица, Осечина, Уб, Ваљево	нема програма за старе
Мачвански	Богатић, Коцељева, Крупањ, Љубовија, Лозница, Мали Зворник, Шабац, Владимирци	нема програма за старе
Моравички	Чачак, Горњи Милановац, Гуча, Ивањица	- Дом културе Чачак
Нишавски	Алексинац, Гаџин Хан, Мерошина, Ниш, Ражањ, Сврљиг	нема програма за старе
Пчињски	Босилеград, Прешево, Сурдулица, Владичин Хан, Бујановац, Врање	нема програма за старе
Пиротски	Пирот, Димитровград, Бела Паланка	нема програма за старе
Подунавски	Смедерево, Смедеревска Паланка, Велика Плана	нема програма за старе
Поморавски	Ђуприја, Параћин, Деспотовац, Јагодина, Рековац, Свилајнац	нема програма за старе
Расински	Трстеник, Варварин, Крушевац, Ћићевац, Брус, Александровац	- Културно – просветна заједница Трстеник - Општинска библиотека, Варварин
Рашки	Врњачка Бања, Краљево, Рашка, Тутин	- Културни центар Врњачка Бања

Округ	Општине	Културни центри који имају програм за старе
Севернобачки	Бачка Топола, Мали Иђош, Суботица	нема програма за старе
Севернобанатски	Ада, Чока, Кањижа, Кикинда, Нови Кнежевац, Сента	нема програма за старе
Средњебанатски	Нови Бечеј, Нова Црња, Српска Црња, Сечањ, Житиште, Зрењанин	- Дом културе општине Нови Бечеј
Сремски	Инђија, Пећинци, Рума, Шид, Сремска Митровица, Ириг, Стара Пазова	- Културни центар Инђија - Културни центар Пећинци - Културни центар Рума - Културно – образовни центар Шид - Центар за културу „Sirmiumart“, Сремска Митровица
Шумадијски	Аранђеловац, Лапово, Топола, Баточина, Крагујевац, Кнић	- Центар за културу и образовање Аранђеловац - Културно – туристички центар „Стефан Немања“, Лапово
Топлички	Блаце, Прокупље, Куршумлија, Житорађа	- Дом културе „Радивој Увалић Бата“ Прокупље - Културни центар „Драинац“, Блаце

Округ	Општине	Културни центри који имају програм за старе
Западнобачки	Апатин, Кула, Оџаци, Сомбор	нема програма за старе
Златиборски	Ариље, Чајетина, Пожега, Сјеница, Бајина Башта, Косјерић, Нова Варош, Прибој, Пријеполје, Ужице	<ul style="list-style-type: none"> - Народна библиотека Ариље - Културни центар Пожега - Установа културе и физичке културе Сјеница - Културно- спортски центар Чајетина
Зајечарски	Књажевац, Сокобања, Зајечар, Бољевац	<ul style="list-style-type: none"> - Дом културе Књажевац

Табела 26: Поливалетни центри Србије који имају програме за старе

Из приложене табеле (Табела 26) може се видети да од 24 округа у Србији (без Београда) 10 округа нема у својим понудама програме за старе особе. Ипак, и у овим окрузима немају сва места програме за старе, као што је пример са центрима појединих округа (Бор, Панчево, Ваљево, Шабац, Ниш, Врање, Пирот, Смедерево, Јагодина, Крушевац, Краљево, Суботица, Кикинда, Зрењанин, Крагујевац, Сомбор, Ужице, Зајечар).

Округ	Програм
Борски	Кладово – трибине и предавања о здрављу Мајданпек – радионице керамике и сликарства
Браничевски	Кучево – Божићни програм, Новогодишњи програм, Ускршњи програм, Програм за дан старих – музичко – сценски програми Пожаревац – Вече фолкора; Пожаревац – Пензионерско аматерско културно – уметничко друштво – разноврсни програми
Јабланички	Лесковац – трибине и наступи КУД – ова Власотинце – концерт староградске и изворне музике
Јужнобачки	Нови Сад – сви програми Србобран – изложбе старих заната и ручних радова
Јужнобанатски	Ковачица – Фестивал словачких народних песама „Покладинишај клетонице“ Пландиште – Позоришне представе
Моравички	Чачак – ликовни студио за одрасле – едукација Чачак - хор
Расински	Трстеник – Јефимијини дани Трстеник – књижевне вечери Варварин – недеља са старим лицима Варварин – концерти Варварин – изложбе ручних радова, хлеба, пецива, хране
Рашки	Врњачка Бања – предавања о великим српским научницима
Средњебанатски	Нови Бечеј – позоришне представе Нови Бечеј – изложбе ручних радова Нови Бечеј – концерти КУД – ова општине Нови Бечеј

Округ	Програм
Сремски	Инђија – концерти Пећинци – ангажовање старих у прикупљању, презентацији и изради етно предмета Рума – „Сунчана јесен живота“ – изложба и приредба Шид – „Сунчана јесен живота“ Шид – „Светски дан борбе против шећерне болести“ Сремска Митровица – концерти, трибине, књижевне вечери
Шумадијски	Аранђеловац – „Сабор на Букуљи“ – фолклорни програм Аранђеловац – трибине Аранђеловац – арт програми Аранђеловац – курсеви страних језика, информатике и фризерски курс Лапово – пројекције домаћих филмова
Топлички	Блаце – „Златна свадба“ – програм поводом 50 година брака парова са територије општине Блаце – „Сусрети пензионера“ Прокупље – вече евергрин музике – кроз форму кабареа се изводе мелодије, говоре стихови...
Златиборски	Ариље – позоришне представе Чајетина – манифестација „Млади за старе“ Пожега – позоришне представе, монодраме Сјеница – „Вече севдаха“ – концерти староградске музике из Сјенице и околине Сјеница – „Тамбурашко вече“ – концерти тамбурашких оркестара из Србије, БиХ и Црне Горе
Зајечарски	Књажевац – пројекције филмова, позоришне представе, концерти

Табела 27: Врсте програма за старе које организују поливалентни центри у Србији

Поливалентни центри у Србији у својој понуди за старе имају концерте народне (изворне) музике, фолклорне наступе КУД – ова, трибине, књижевне вечери, изложбе (ручних радова) и позоришне представе (Табела 27). На основу одговора у упитнику није могуће закључити да ли се ови програми организују за старе, као циљну групу, или је самоевалуацијом центара закључено да ове културне догађаје посећују и стара лица. Такав је пример Културног центра Нови Сад који је у упитнику навео да су сви програми ове установе намењени и старијој популацији (на пример промовисање и креирање филмског, сценског, музичког и ликовног стваралаштва, књижевности, друштвених трибина, интердисциплинарних и мултимедијалних пројеката....), на основу чега се може закључити да овај културни центар у својој понуди нема програме чија су циљна група стари. Управо се због оваквих програма издваја неколико културних центара, који имају посебне програме за стара лица. Један од центара је Центар за културу Мајданпек који организује радионице сликарства и керамике за стара лица чији се радови излажу на мини сајму *Култура*. Овај центар са овим програмом конкурише за средства код Савеза инвалида рада Србије. Културни центар у Пећинцима ангажује стара лица као „наставнике“ у прикупљању, презентацији и изради етно предмета. Општинска библиотека у Варварину поред концерата и изложби организује и „Недељу са старим лицима“ током које се представља стваралаштво људи у позним годинама. Културни центар Рума и Културно – образовни центар Шид организују манифестације „Сунчана јесен живота“, у оквиру обележавања Међународног месеца солидарности са старима, у октобру сваке године. Културни центар Рума ову манифестацију организује у сарадњи са Геронтолошким центром Рума, када се одржава изложба радова и приредба корисника Герантолошког центра. На манифестацији „Сунчана јесен живота“ у Шиду најстаријим суграђанима се приказује разноврсни програм. Културни центар „Драинац“ из Блага сваке године организује музичко – сценски програм чиме обележава „златну свадбу“, односно 50 година брака, својих суграђана. Поред тога, исти Центар организује и „Сусрет пензионера“ на коме учествују пензионери општине Блага, као и

њихови пријатељи, пензионери, са целе територије Републике Србије. У Чајетини је Културно – спортски центар у сарадњи са Удружењем грађана „Златиборски круг“ организовао пројекат „Млади за старе“, на коме су стари и млади размењивали знања и вештине, те су млади подучавали старе у коришћењу рачунара, а стари стручњаци су чинили тим за стручну помоћ младима⁵⁶.

Општина	Поливалентни центар	Врста програма
Лазаревац	Центар за културу Лазаревац	<i>етно радионица са изложбом у оквиру Дана европске</i>
Барајево	нема поливалентни центар	
Чукарица	Културни центар Чукарица	<i>Универзитет за треће доба⁵⁷</i>
Гроцка	Центар за културу Гроцка	нема програма за старе
Младеновац	Културни центар Младеновац	нема програма за старе
Нови Београд	нема поливалентни центар	
Обреновац	Спортско културни центар Обреновац	нема програма за старе
Палилула	Дечији културни центар	нема програма за старе
Раковица	Културни центар Раковица	нема програма за старе
Сопот	Центар за културу Сопот	<i>трибине из медицине; музички концерти</i>
Стари Град	нема поливалентни центар	
Сурчин	нема поливалентни центар	
Вождовац	нема поливалентни центар	
Врачар	нема поливалентни центар	
Земун	нема поливалентни центар	
Звездара	нема поливалентни центар	
Савски Венац	нема поливалентни центар	

Табела 28: Поливалентни центри са територије града Београда који у својој понуди имају програм за старе

⁵⁶ <http://zeta.blic.rs/strana/Mesta-u-srcu> , приступљено 06.05.2012.

⁵⁷ Културни центар Чукарица није доставио податке Заводу за проучавање културног развитка, те су подаци о програмима преузети са Интернета, <http://www.kccukarica.rs/univerzitet-za-tree-doba> , приступљено 06.05.2012.

На територији града Београда од 17 општина 9 има поливалентни центар, од којих се 7 налази у приградским општинама (Лазаревац, Гроцка, Младеновац, Обреновац, Раковица, Сопот). Ипак, само три поливалентна центра (Лазаревац, Сопот и Чукарица) организују програме намењене старим лицима, које чине концерти, изложбе и трибине о здрављу (Табела 28). И у овом случају се може приметити да поливалентни центри са територије града Београда не улажу довољно средстава, воље и идеја за покретање културног живота својих најстаријих житеља. У садржају својих програма намењених старим лицима издваја се Културни центар Чукарица који традиционално, већ 23 године, у својој понуди има програм под називом „Универзитет за треће доба“ који обухвата цртање, вајање, сликање, енглески језик, информатичку обуку и tai chi chuan – начин физичких покрета који стимулишу циркулацију и биоенергију тела,⁵⁸. Са друге стране, потребно је нагласити да на територији града Београда још три установе културе – библиотеке имају програме намењене старијој популацији. Наиме, Библиотека „Милутин Бојић“ са Палилуле организује „Гозбу“ – културно – уметничку трибину која обухвата промоције књига, мултимедијалне презентације, концерте класичне камерне музике и филозофску трибину, и „Културни мозаик БМБ“ – дијалогске вечери, трибине и дебате посвећене друштвеним феноменима. Библиотека „Ђорђе Јовановић“ са општине Стари Град организује курс обуке за рад на рачунару за старе од 65 и више година, где се стари обучавају за основно коришћење рачунара, са посебним нагласком на коришћењу Интернета. Библиотека „Влада Аксентијевић“ из Обреновца је у својим просторима организовала промоцију књиге „За успомену и дуго сећање“ која чини сећања о животу у међуратном Обреновцу, те је превасходно била намењена старим лицима.

⁵⁸ <http://www.kccukarica.rs/univerzitet-za-tree-doba>, приступљено 06.05.2012.

Слика 12: Бранка Панић из Сомбора у слободно време слика топлим воском - техника енкаустика (фото Марија Јанковић)

Уместо закључка

Поређење са Европом

Стари данас у Србији чине 16 % укупног становништва, што је више у односу на узраст до 15 година живота. Поред тога, Србија се сврстава у пет најстаријих популација Европи, поред Бугарске, Немачке, Шведске и Италије⁵⁹. Управо због тога било је потребно видети које су потребе, какав је статус ове врло бројне популације. Такође, потребно је и дати неке даље смернице за њихов богатији културни и друштвени живот, јер ће се у будућности њихов удео у друштву кретати од 18,7 % до 27,5 %, а притом треба и очекивати интезивно старење старих⁶⁰. Слична је ситуација и у земљама Европске Уније где се очекује да ће удео становништва старијег од 65 година до 2060. године у Ирској бити 22%, у Великој Британији и Данској 25%, у Литванији 36%, у Бугурској и Немачкој 33%⁶¹.

Европска популација је најстарија популација на свету, од 25 земаља са најстаријим становништвом 24 су из Европе⁶². Највећи пораст старијег становништва Европе очекује се у периоду од 2015. до 2035. године када ће „бејби бумерси“, који су рођени две деценије након Другог светског рата почети да старе. Управо због тога је потребно је упоредити активности старих у земљама Европске Уније, у земљама које нису чланице Европске Уније и у Србији⁶³. Просечна старост грађана Србије износи 41 годину живота, док у земљама Европске Уније просечна старост становника износи 40 година. Најстарији су грађани Немачке и Италије у којима је просечна старост

59 <http://www.novimagazin.rs/vesti/srbija--zemlja-starih-ljudi> , приступљено 08.05.2012.

60 Стојилковић, Ј. 2011. Пораст броја пензионера и старење становништва у Србији. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ* 61 (2): 74.

61 <http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/2080-evropa-sve-starija-broj-stanovnika-srbije-u-padu> , приступљено 10.05.2012.

62 <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2010/0352-57321031229D.pdf> , приступљено 10.05.2012.

63 Требало би напоменути да су истраживања рађена у Европској Унији обухватала људе од 55 и више година живота.

становништва 42 године. У Хрватској и Словенији, као земљама у региону, просечна старост становништва износи 40 година⁶⁴.

Очекивани животни век грађана Србије износи 74 године, што Србију опет сврстава у старије популације, јер животни век грађана Европске Уније износи 79 година, а грађана Хрватске 75 година (Графикон 33). Према подацима из 2010. године очекивано трајање живота за мушкарце износило је 71.4 година, а за жене 76.6 година. У Европској Унији животни век мушкараца износио је у просеку 74.9 година, а жена 81.8 година, што показује да дужина животног века у Србији ипак нижа⁶⁵. Најдужи животни век имају Шпанци (мушкарци 77.7 година, жене 84.4), а најкраћи Бугари (мушкарци 69.2 година, жене 76.3)⁶⁶.

Графикон 33: Очекивано трајање живота

64 <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Srbi-nisu-narod-najstariji.lt.html>, приступљено 10.05.2012.

65 <http://www.novimagazin.rs/vesti/srbija--zemlja-starih-lijudi>, приступљено 10.05.2012.

66 Лакићевић, др М.2010. Социјални профил Европске Уније. *Годишњак Факултета политичких наука*: 381.

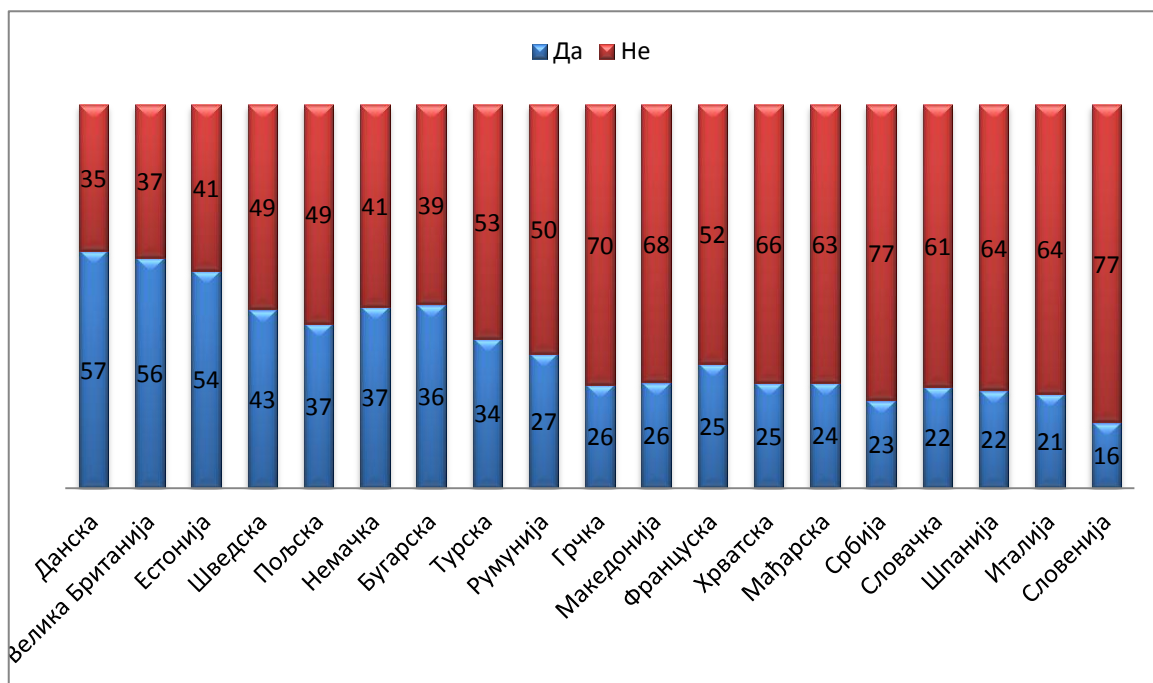
Радно ангажовање

Као што је напоменуто, у Србији је највећи број људи од 65 и више година живота пензионисан. У претходном делу рада је напоменуто да у Србији жене одлазе у пензију са 60 година живота, а мушкарци са 65 година. У државама Европске Уније људи у просеку одлазе са 61.5 година, што са повећањем броја старих може довести до сиромаштва, те ће се према најавама Европске комисије старосна граница за одлазак пензију померити на 70 година живота због продужења животног века и општег здравственог стања запослених⁶⁷.

Ипак, стари у Србији након одласка у пензију не желе да раде, јер сматрају да „под старе дане“ не треба радити. Истраживање „Active aging“ из 2011. године спроведено на свим узрасним групама показало је да 54% грађана Европе не жели да ради након пензије, док се трећина изјаснила позитивно. Међу чланицама Европске Уније, 57% грађана Данске сматра да човек треба да буде радно ангажован и након пензије, док исто мисли и 61 % грађана Исланда. Потпуно супротно мишљење имају грађани Словеније (16 %) и Хрватске (25%) који мисле да и након пензије човек треба радно да се ангажује⁶⁸, чиме се закључује да је воља за радним ангажовањем старих у Србији ниже у односу на земље Европске Уније, али је изједначено са земљама у региону (Графикон 34).

67 <http://hrpro.rs/en/laws/laws-procedures/514-poveanje-starosne-granice-za-odlazak-u-penziju-saekae-novu-vladu>, приступљено 12.05.2012.

68 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf, приступљено 12.05.2012.

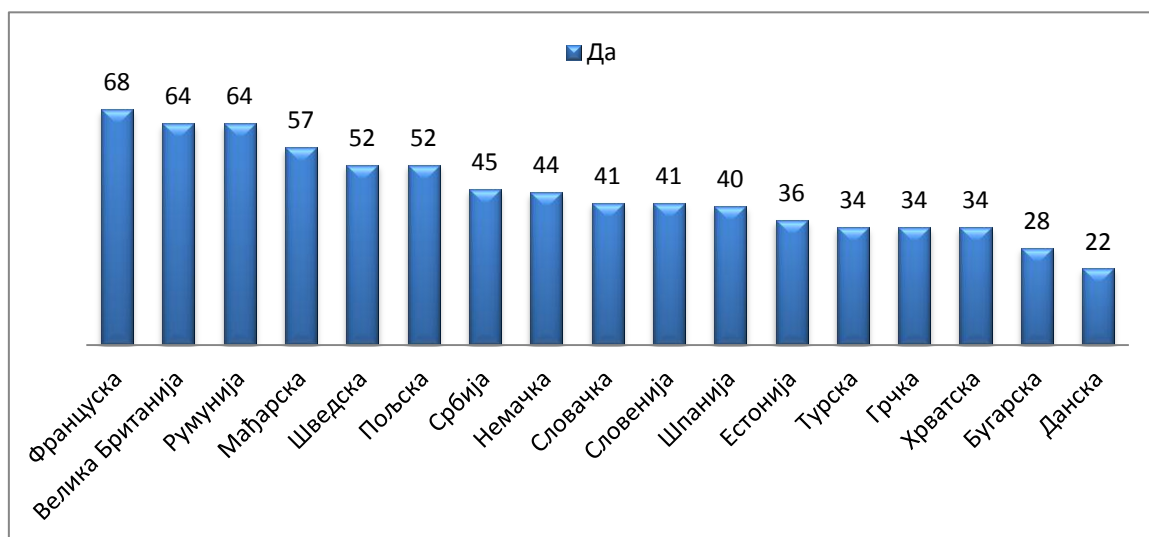
Графикон 34: Да желите да се радно ангажујете и некон пензије?

Положај старих

Занемаривање потреба људи трећег доба има и повратни утицај на перцепцију личности. Старачке депресије су најчешће условљене импутима које друштво упућује старим особама⁶⁹. Управо су европске земље „ејџизам“ препознале као велики проблем друштва. Наиме, на основу истраживања „Ејџизам у Европи“ спроведеног 2008 – 2009. године у 28 држава Европе (већином чланица Европске Уније)

69 Јарић, В. и Радовић, Н. 2010. Ејџизам. *Речник родне равноправности*. Београд, 47-48.

забринутост због свеprisутнујег „ејџизма“ највише испољавају грађани западноевропских земаља (у Француској 68% и Великој Британији 64%)⁷⁰. У просеку 44,8% испитаника широм Европе сматра да у друштву постоји неравноправан третман старих. Готово исто толико испитаника у Србији (44,9%) се слаже са тврдњом да стари нису довољно уважавани и да су друштвено искључени (Графикон 35)

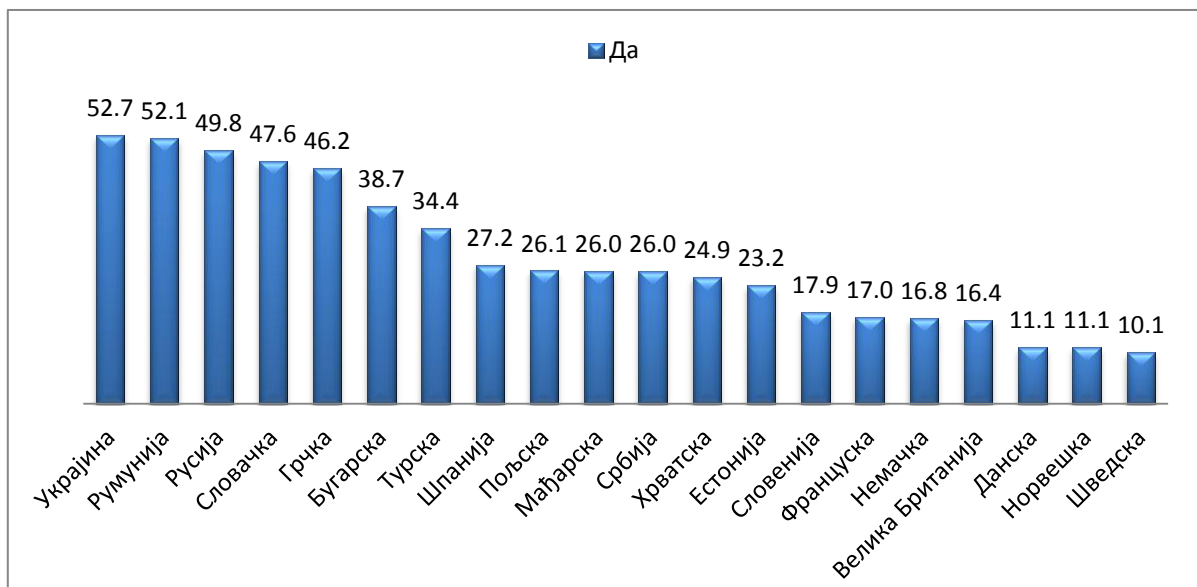
Графикон 35: Да ли сматрате да постоји проблем неравноправног третмана старих у друштву?

Што се тиче личног доживљаја неправедног третмана, у Европи је 27,8% испитаника старијих од 65 година пријавило да су били лоше третирани због својих година, односно да су били дискриминани по основу година.⁷¹ Србија се налази у

70 http://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GB/For-professionals/ageism_across_europe_report.pdf?dtrk=true, приступљено 15.05.2012.

71 Подаци о одговирма испитаника старијих од 65 година добијени из преузете базе податка European Social Survey 2008-9, <http://ess.nsd.uib.no/ess/round4/download.html>, приступљено 29.05.2012.

нивоу европског просека са 26% испитаника од 65 и више година живота који су изјавилили да су лично осетили дискриминацију због година (Графикон 36).

Графикон 36: Да ли сте били лоше третиран/дискриминасани због година старости

Према одговорима испитаника, старосна дискриминација је најприсутнија у Украјини, Румунији и Русији где се око половине анкетеринаних старијих од 65 година изјаснило да су били лоше третиран у последњих годину дана због година живота. Словачка, Грчка, Бугарска и Турска такође бележе велику стопу старосне дискриминације (више од трећине испитаних 65+). Србија се налази у групи са својим суседним земљама, Мађарском и Хрватском, где сваки четврти испитаник старији од 65 година сматра да је неправедно третиран због година у којима се налазе. У скандинавским земљама најмањи је проценат оних који се осећају дискриминасано због својих година, а припадају старосној групи 65+. Наиме у Скандинавији се тек око

10% осећа лоше третирано по основу година (Графикон 36). Разлог видне разлика између земаља источне и јужне Европе и с друге стране скандинавских земаља по питању старосне дискриминације, се може тражити у разлици између транзиционих друштава и држава благодостања. У тексту „Active aging: Country report Norway» наводе да се положај старих може у Скандинавији може објаснити и државним финансијама, односно да је према истераживању Светске банке Норвешка четврта на листи најбогатијих држава. Даље се у овом тексту наводи, да је упркос чињеници да норвешка популација „седи“, партиципација на тржишту рада висока. При том, 60% становништва у старосној групи између 55 и 64 године је запослено. Посебно, учешће жена и старијих радника је у Норвешкој више него у већини земаља. Друго, радно законодавство изгледа као да је у корист старијих радника. У временима економске кризе када предузећа морају да отпуштају раднике, постоји принцип „последњи ван – први остају“. Ово делује у корист старијим радницима јер су генерално дуже запослени и зато имају веће шансе да то и остану. Ако је радна сфера наклоњенија старијима, младима испод 25 година су повећали своје учешће у сектору образовања као њихове главне активности. При том, време одласка у пензију у Норвешкој је међу највишима у Европи – 67, једнако за мушкарце и жене. Такође, економска ситуација старијих је стално унапређивана и стабилизована од пост ратног периода. Удео сиромашних је највиши за домаћинства испод 45 година, а најмањи за она преко 65 година старости! Поред тога, Норвешка је имплементирала специјалне реформе у образовном систему намењене промоцији образивања одраслих, такозване реформе компетенција, а влада Норвешке је основала центар за политику старења и према старима, *Center for senior policy*⁷².

72 <http://www.ub.uib.no/elpub/rokkan/N/N16-03.pdf>, приступљено 16.05.2012.

	<i>ЕУ</i>	<i>Србија</i>
<i>Радна сфера</i>	16%	23%
<i>Потрошачка сфера</i>	13%	26%
<i>Здравство</i>	15%	31%

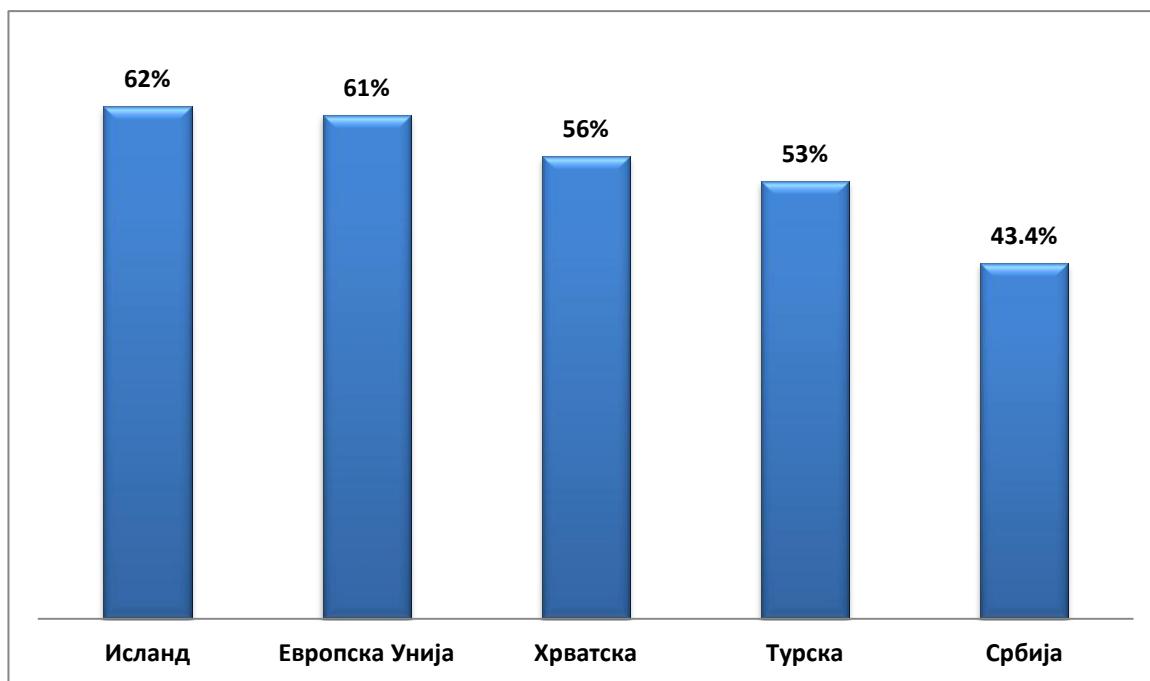
Табела 29: Старосна дискриминација према областима

Даље, знатне су разлике према областима у којима се дискриминација испољава, наиме, испитаници у Србији бележе дупло веће стопе дискриминације по основу година у радној, потрошачкој и здравственој сфери у поређењу са испитаницима из ЕУ. Наиме, 16% грађана Европе од 55 и више година живота је на послу лично осетило или је било сведок дискриминације због година, 15 % у здравству, 13% у потрошачком и финансијком сегменту (Табела 29)⁷³. С друге стране, око трећине испитаника у Србији осећа се дискриминисано на основу година у поменутим сферама.

Како се држава и локална самоуправа односе према старима било је питање постављено испитаницима и у Србији и у осталим европским земаљама. Грађани Србије, 43.4%, сматрају да се држава «пријатељски» опходи према својим старијим грађанима, а слично мисле и грађани чије државе нису чланице Европске Уније, у просеку 42%. Са друге стране, чак 61% грађана Европске Уније види своју државу «као пријатеља старих» (Графикон 37). Такође, 55% испитаника из европских земаља старијих од 55 и више година види у својој држави «пријатеља»⁷⁴.

⁷³http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf , приступљено 16.05.2012.

⁷⁴ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf , приступљено 16.05.2012.

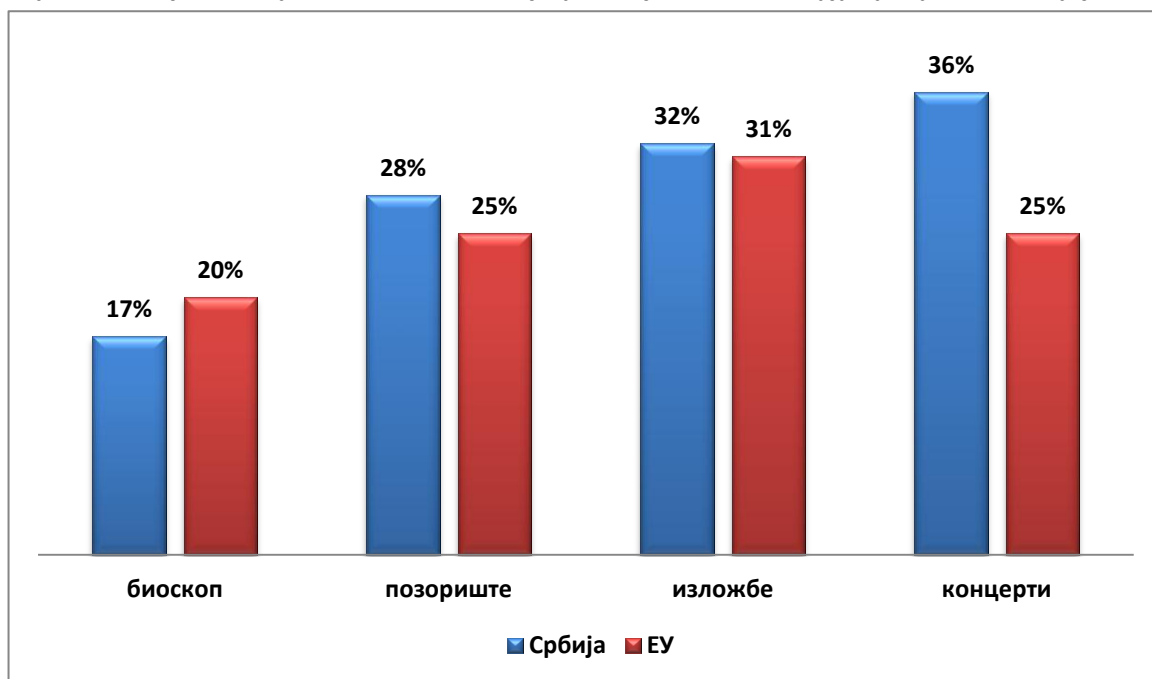

Графикон 37: «Пријатељски однос» државе према старијима

Посета културним дешавањима

Културна партиципација старих лица зависи од њиховог здравља, образовања, радних обавеза, социјалног и породичног статуса. Уласком у „треће доба“ људи се повлаче, одлазе на маргину, јер сматрају да су терет и да не треба да буду заједно са младима. Управо је и ово истраживање потврдило да 24% испитаника мисли да „другима представља терет“, а 43 % да не треба да се „меша“ са младима. У старости људи своје слободно време проводе шетајући, гледајући телевизор, спавајући и читајући, а жене у великом броју и вежући, штрикајући, шијући. Упоређујући посету

културних догађаја старијих особа у Србији са посетом културних догађаја старијих, грађана Европске Уније (према Еуростатовим истраживањима), закључено је да грађани Србије и грађани Европске Уније у истој мери посећују културне догађаје⁷⁵.

Графикон 38: Посета културним догађајима у старости, однос Србија и ЕУ

Наиме, резултати показују да стари у Србији више посећују концерте (36%), док пензионисани Европљани чешће иду у биоскоп (20%). Са друге стране, интензитет посете изложбама и позориштима је исти (око 30%)⁷⁶ (Графикон 38). И у овом случају

⁷⁵ Испитаници у Србији имају 65 и више година, док су испитаници из ЕУ пензионери (података о њиховим годинама нема).

⁷⁶ *Cultural statistics*. 2007. Eurostat. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities: 137

се може рећи да грађани Србије ређе иду у биоскоп због све већег затварања биоскопских сала у времену транзиције.

Пошто стари људи у Србији најчешће посећују концерте, тип концерта по врсти музике је упоређен са типовима концерата који посећују стари у земљама Европске Уније, односно Немачке. Наиме, истраживања „Културбарометар 50+“ из 2008. године показује да 4% старих од 60 и више година посећује рок концерте⁷⁷, у односу на 2.3% старих у Србији⁷⁸. Већа разлика се види у посети џез концерата, које 8.6% старих Немаца посећује, у односу на 2.8% старих из Србије, а највећа разлика је у посети концерата класичне музике (26% у Немачкој⁷⁹, и 8.5% у Србији⁸⁰). И у Немачкој стари често посећују концерте народне музике (у просеку 26%⁸¹), док у Србији то чини 11.3% старих (Графикон 39), иако 76% њих у Србији воли ову врсту музике⁸², при чему се закључује да стари у Србији иако имају изграђен „културни укусу“ нерадо посећују културна дешавања. Према мишљењу Сузане Којхел која је радила истраживање у Немачкој, стари људи не посећују културне догађаје због здравствених проблема, старости, неинтересовања и усамљености⁸³, што се може претпоставити и за Србију.

77 Susanne Keuchel. 2009. op.cit.: 26

78 Цветичанин, П., Миланков, М. 2011. op.cit.: 55

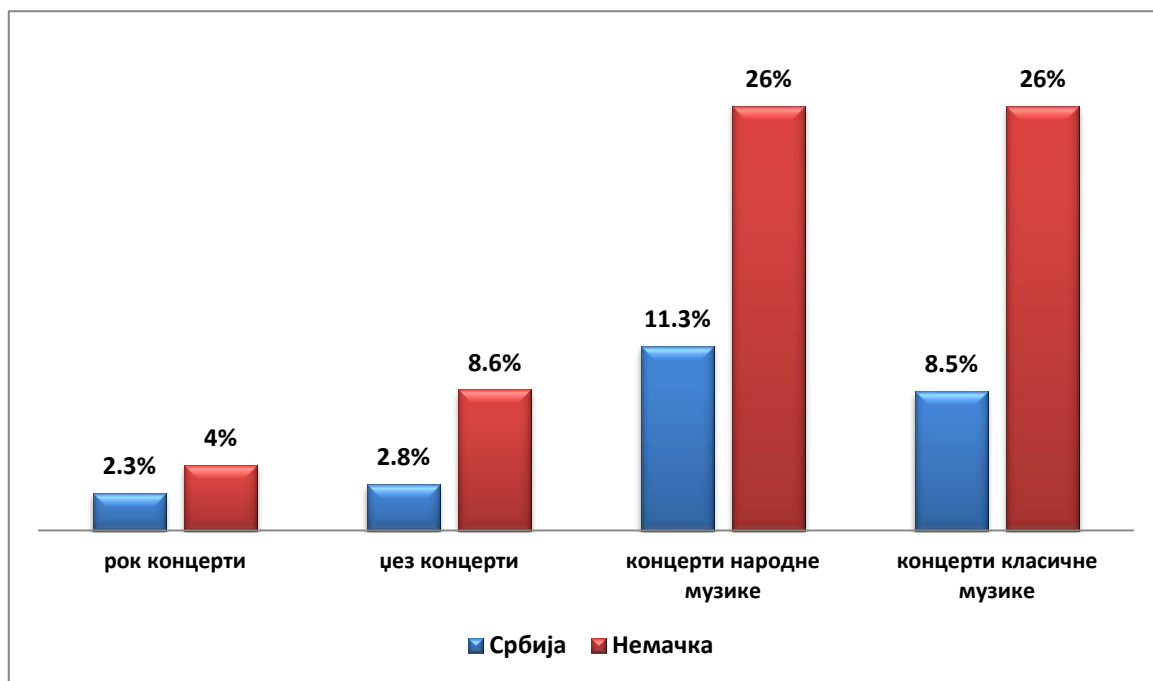
79 Susanne Keuchel. 2009., op.cit. : 26

80 Подаци су преузети из базе података „Културне праксе грађана Србије“

81 Susanne Keuchel. 2009. op.cit. : 26

82 Цветичанин, П., Миланков, М. 2011. op.cit. : 55-56

83 Susanne Keuchel. 2009. op.cit. : 26

Графикон 39: Посећеност концерата у Србији и Немачкој

Медијске навике

Истраживања су показала да људи од 65 и више година живота у Србији своје слободно време најчешће проводе гледајући телевизор. Три до пет сати дневно уз телевизор проведе 54.4% старих у Србији, док по 17 % њих телевизију гледа од 1 до 3 сата дневно, односно 5 до 10 сати дневно. У земљама Европске Уније стари проведу 2.5 до 3 сата дневно уз телевизор, што значи да се у Србији више гледају телевизијски програми. Слушање радија није више „главна занимација“ старих ни у Србији ни у земљама Европске Уније, те подаци говоре да у Србији 42.7 % старих не слуша радио,

а 19% проведе 1 до 3 сата уз радио. У земљама Европске Уније у просеку 20% старих уз радио проведе од 5 до 30 минута, при чему се закључује да радио као медиј није популаран ни међу старима који су грађани Европске Уније. „Друга занимација“ старих у Србији је читање књига, којих 20.6 % прочита 1 до 3 књиге годишње. У земљама Европске Уније 63% старих чита књиге, од чега 16% прочита 1 до 2 књиге⁸⁴, при чему се закључује да стари у Европској Унији читају више од старих у Србији.

Нове информационе технологије, рачунар и интернет у Србији није прихватило 85.2% старих. Са друге стране, према истраживању старих у земљама Европске Уније коришћење рачунара и интернета прихватило је 57 % испитаника (Графикон 40). Наиме, у земљама Европске Уније највише користе интернет „млађи стари“, 35%⁸⁵. Занимљиво је упоредити податке са Србијом и учесталост коришћења рачунара, јер у Србији само 5.2 % старих користи рачунар свакодневно, док у Европској Унији чак 59%. Међу корисницима интернета 8% грађана Европске Уније од 55 и више година има отворен профил на некој друштвеној мрежи, а у Србији 2.4% људи од 65 и више година (Графикон 41).

Графикон 40: Коришћење рачунара

84 Cultural statistics. 2007. op.cit.: 141

85 http://www.ilcuk.org.uk/files/pdf_pdf_181.pdf, приступљено 18.05.2012.

Графикон 41: Отворен профил на друштвеној мрежи

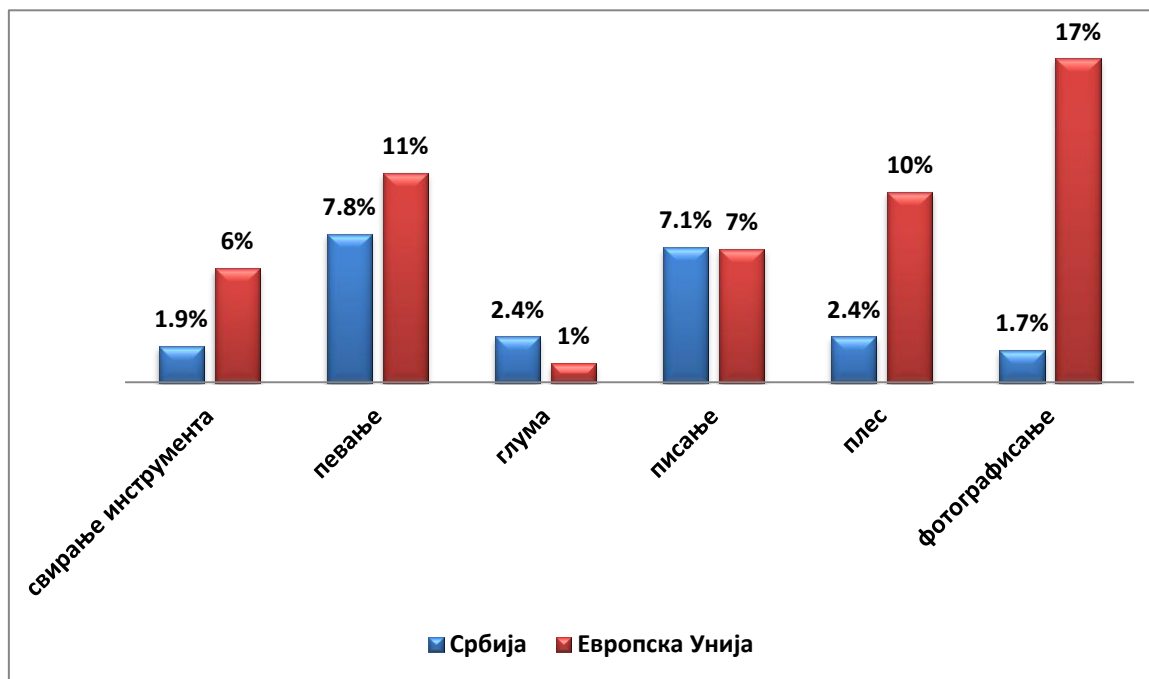
Стари и у Србији и у земљама Европске Уније не користе рачунаре јер немају интересовања за овакав вид информационих технологија (55% у земљама Европске Уније и 57% у Србији), а 14% у Европској Унији, односно 19% у Србији не користе рачунаре и интернет јер сматрају да је опрема веома скупа⁸⁶.

Културно – уметничко стваралаштво у трећем добу

Стари у Србији не могу се „похвалити“ да се у слободно време баве уметношћу, јер се тек петина њих бави неким културно – уметничким стваралаштвом, односно 21.5%, док се у земљама Европске Уније чак 60% пензионера бави стваралаштвом. Стари у Европској Унији више свирају неки инструмент (6%, у односу 1.9% старих у Србији), певањем се бави 11% пензионера у Европској Унији и 7.8% у Србији, а плесом 10%, у односу на 2.4% у Србији. Интересантан је податак да се фотографијом у Србији бави 1.7% старих, а у Европској Унији 17%. Претпоставка је да се стари у Србији не баве фотографијом јер је скупа опрема за овакав вид стваралаштва, и јер ретко путују (90% не путује). Са друге стране, стари у Србији се више баве глумом, 2.4% у односу на 1%

⁸⁶ http://www.ilcuk.org.uk/files/pdf_pdf_181.pdf, приступљено 18.05.2012.

пензионера из Европске Уније, док се подједнак проценат старих бави писањем, 7%⁸⁷ (Графикон 42).

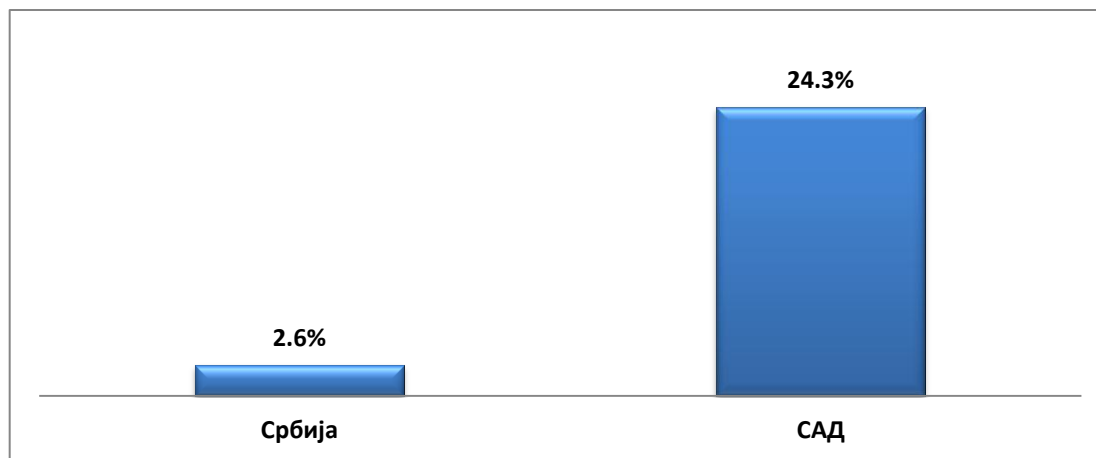

Графикон 42: Културно- уметничко стваралаштво, у Србији и Европској Унији

87 Cultural statistics. 2007. op.cit.: 140

Едукација и волонтирање у трећем добу

Према истраживању Завода за проучавање културног развитка 97.5% старих у Србији не похађа едукативне курсеве, иако би 9% волело да се додатно образује. Са друге стране, у Сједињеним Америчким Државама према истраживању из 2007. године чак 24.3% људи од 65 и више година похађа неки едукативни курс⁸⁸ (Графикон 43). Пошто подаци о едукацији старих у Европској Унији нису пронађени у потпуности, може се само напоменути да према истраживању из 2007. године 31% пензионера има жељу за учењем страних језика⁸⁹. На основу ових истраживања може се видети да 88.5% старих у Србији не жели да се додатно едукује, у односу на 66% пензионера Европске Уније који не желе да уче стране језике „под старе дане“.

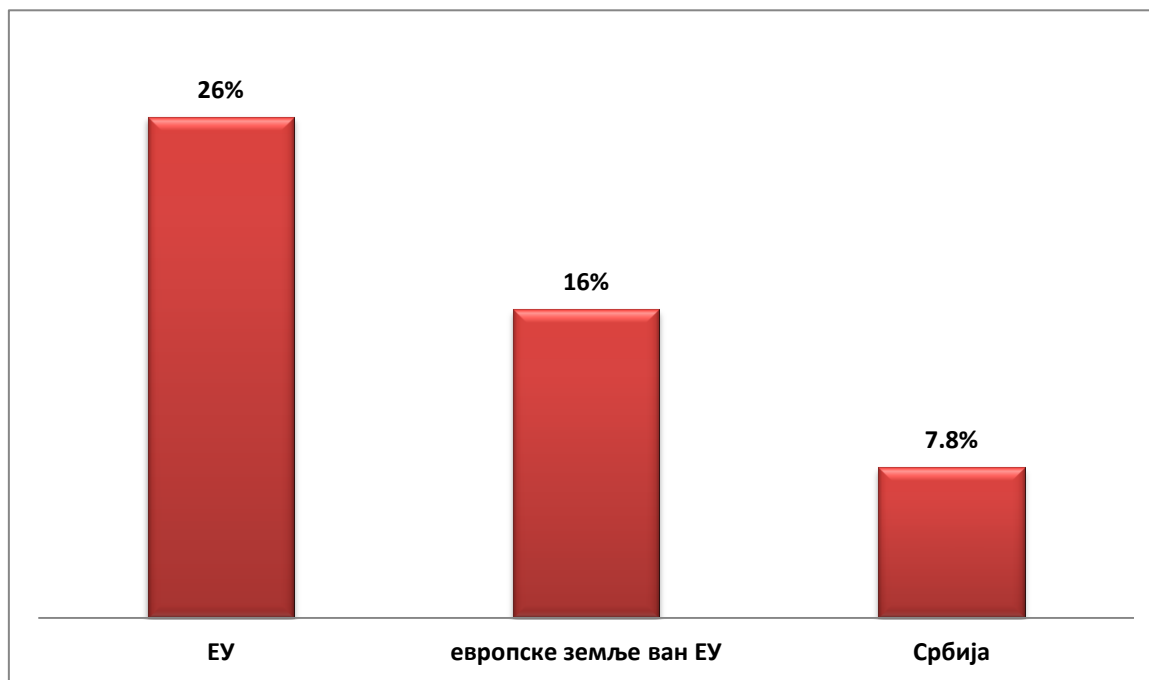

Графикон 43: Похађање едукативних курсева у Србији и у САД

⁸⁸<http://www.acenet.edu/Content/NavigationMenu/ProgramsServices/CLLL/Reinvesting/Reinvestingfinal.pdf> , приступљено 20.05.2012.

⁸⁹ European Cultural Values. 2007. *Special Eurobarometer 278/Wave 67.1*. European Commission

Слична ситуација је са волонтирањем које обавља 7.8% старих у Србији. У поређењу са земљама Европске Уније Србија се налази на самом дну, јер у Европској Унији волонтира 26% старих (међу којима се издваја Холандија са 50% старих који волонтирају, док у Португалији волонтира само 6% старих). И у европским земљама које нису чланице Европске Уније је волонтирање је популарно, али у мањој мери од чланица Европске Уније, те волонтира 16% старих (Графикон 44). У овом случају може се рећи да стари у Србији волонтирају колико и стари у Грчкој (8%) и у Турској (9%)⁹⁰.

Графикон 44: Волонтирање старих лица, ЕУ, земље ван ЕУ и Србија

⁹⁰ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf, приступљено 13.05.2012.

Примери добре праксе

У Србији, али и у осталим европским земљама постоји неколико примера добре праксе, односно неколико примера који активирају старе људе по питању културе, друштвеног положаја и образовања. Такође, постоје и примери међугенерациске сарадње, која представља један од кључних фактора за активизам старих и рушење стереотипа и предрасуда, јер се интезивније ради на активирању старих у друштвеном и културном животу.

Из Европске Уније издваја се бесплатна позоришна радионица у Келну, у Немачкој, основана 1979. године. У просторијама позоришта окупљају се млади и стари драмски уметници, али и млади и стари аматери, који размењују искуства и уче једни од других. Кроз ове позоришне радионице и млади и стари разбијају предрасуде о старости, али и о другим маргинализованим групама људи (као што су хомосексуалци) са којима сарађују на пољу позоришне уметности⁹¹.

У Бечу, у Аустрији постоји пројекат „Парк Раум“ у коме учествују млади социјални радници и стари волонтери, и који подразумева пружање забаве старих лица деци, односно деца и стари се играју у парковима, и на тај начин боре против једног од највећих проблема старих, усамљености. Циљ пројекта јесте формирање „нових коалиција“ и ојачавање међугенерациске солидарности интеграцијом деце, тинејџера, одраслих и старијих грађана. Поред промовисања међугенерациске солидарности, на овај начин се промовише и интеркултурална размена, развија се нова врста забаве и подиже се свест о потребама других група⁹².

У Словенији се неколико година уназад организује *Фестивал за треће доба* који представља пример међугенерациске сарадње. Током фестивала који се одржава у периоду од 1. октобра (Међународног дана старијих особа) до 3. октобра (Међународног дана детета) организују се изложбе, едукативна предавања,

91 Scholz, D. 2009. Das Kapital des Alterwerdens aktivieren. *Politik und Kultur*. 27

92 <http://www.i2i-project.net/showAction.php?id=76>. приступљено 22.05.2012.

такмичења и културни програми. Циљ пројекта јесте унапређење квалитета живота у трећем добу, интеграција старих у друштво и нове технологије, и сарадња старих особа са млађим генерацијама⁹³.

Поред наведених примера међугенерациске сарадње у већини европских земаља одржавају се и пројекти на којима млади људи обучавају старе у коришћењу рачунара и интернета (ових примера има у свим државама, чланицама Европске Уније, у државама које нису чланице Европске Уније, и у Србији). Један од пројеката који се спроводи у 7 држава Европске Уније (Немачка, Белгија, Француска, Шпанија, Грчка, Италија и Словенија) јесте „Историја – Сениори говоре о историји“, који подразумева учешће младих људи и старих. Наиме, током реализације пројекта млади обучавају старе у коришћењу нових информационих технологија, а стари причају о историји народа кроз своја сећања и искуства. Преко 300 историјских прича је приказано на блогу, чиме је и другим младим генерацијама доступна историја седам европских народа, на седам европских језика и на енглеском језику. На блогу су доступне старе фотографије и аудио записи и интервјуи са старима. Овај пројекат је највише заживео у Француској и Немачкој, те стари све више сарађују са установама за младе, па се у Француској организују и „такмичења“ на којима стари сами или уз помоћ младих пишу приче за блог. У Италији су стари најбољу сарадњу остварили са школама, у којима се организују изложбе „успомена на школске дане“. На овакав начин међугенерациске сарадње задовољне су две узрасне групе, јер су стари уче да користе рачунаре и интернет, а млади уче о историји свог народа⁹⁴.

У Хрватској је организован пројекат под називом *Монтажстрој* који окупља генерацију од 55 више година. У Загребачком позоришту младих одржавају се радионице рекреативног, терапеутског и креативног типа. Циљ пројекта је да особе старије од 55 година створе позоришну представу и документарни филм у којима ће испричати

93 <http://en.f3zo.si/about-the-festival>, приступљено 01.06.2012.

94 http://www.aslect.eu/documents/german/case2_History_German_final.pdf, приступљено 01.06.2012.

најважнију минуто свог живота. Свако од њих провешће на сцени тачно онолико секунди колико има година, а толико секунди ће имати и у кадру документарног филма, представљајући своје приче. Овим пројектом актери уметничког деловања постају стари људи, у коме се они постављају у сам центар друштвене пажње показујући своју живост и креативност⁹⁵.

У Србији, такође, постоје примери добре сарадње старијих и млађих генерација, и активирања старих. Један од примера који је уврштен у европске праксе је и *Олимпијада спорта, здравља и културе* која се од 2008. године одржава у Сокобањи. Оваква Олимпијада представља изазов, ризик и шансу човека да сходно својим годинама активно учествује у друштвеном и стваралачком животу. Стари се на Олимпијади поред дружења и такмиче у разним спортским активностима (пецање, шах, пикадо, шутирање пенала...), едукују се о здрављу и посећују културне догађаје (етно приредбе и пројекције филмова)⁹⁶.

Народна библиотека Бор организује циклус образовних активности чије су циљне групе особе старије од 65 година и ученици основних школа из Бора. Циљеви пројекта јесу оснаживање међугенерациског дијалога, освешћивање стереотипа о различитим вредностима различитих старосних група, поспешивање активности припадника трећег животног доба, промоција читања и актуелизовање старијих књижевних дела и очување традиције. Пројекат обухвата „причаоницу“ у којој старији и деца говоре о књигама које имају посебно место у њиховом сећању, и радионицу у којој стари и деца заједно праве граничнике за књиге. Поред тога, одржава се и ускрсшња радионица у којој чланице удружења „Времеплов“ показују деци обичаје, са акцентом на мултикултуралност⁹⁷.

95 <http://www.55plus.montazstroi.hr/projekt>, приступљено 01.06.2012.

96 <http://olimpijada3d.org>, приступљено 01.06.2012.

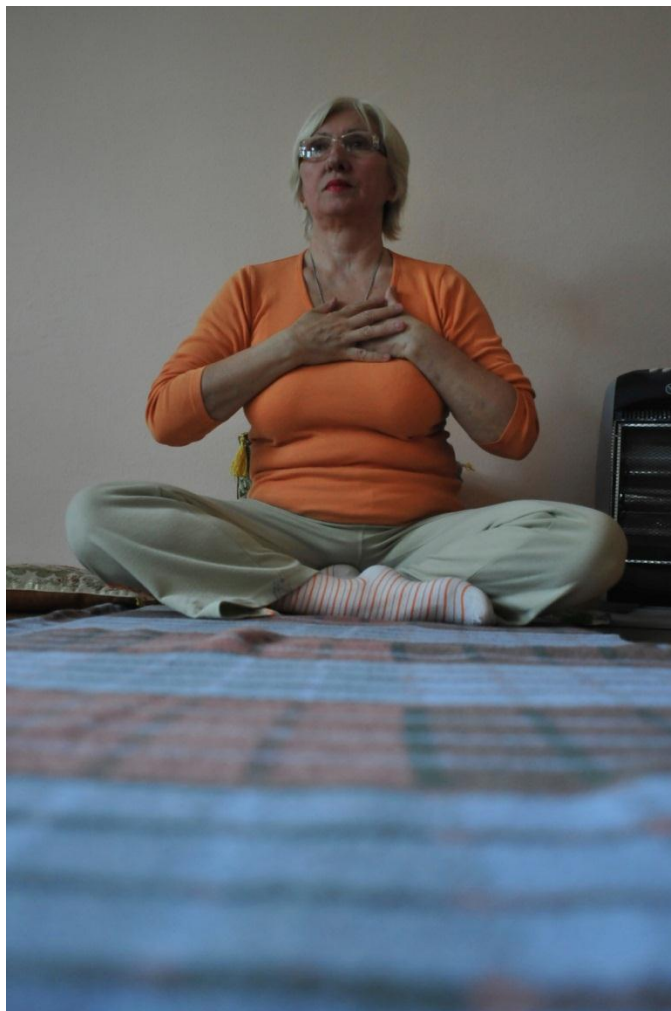
97 Николић – Маскић, Т. и Максимовић, М. (ур.). 2012. *Идеје за лепу и активну старост: примери добре праксе*. Београд: Друштво за образовање одраслих: 50-51.

Друштво младих истраживача Бор и Основна школа „Душан Радовић“ из Бора одржали су радионице под називом „Искусва старијих помажу младима“ у којој су циљне групе били ученици 7. и 8. разреда и старији људи који су имали занимљиве каријере. И у овом случају циљеви радионице су поспешивање међугенерациске сарадње, упознавање ученика са различитим занимањима и стимулисање старијих људи за укључивање у активности у локалној средини. Кроз радионице ученици су од старијих људи сазнали о њиховом и професионалном животу и о разлозима због којих су завршили конкретне школе. Стари су младима причали своје животне приче, чиме су ученици добили важне смернице за школовање и избор занимања⁹⁸.

Геронтолошки центар Бачка Паланка организовао је пројекат под називом „Научила ме моја бака“ у коју су циљне групе корисници Геронтолошког центра, деца предшколског и основношколског узраста, као и остали грађани Бачке Паланке. Циљеви пројекта јесу превазилажење предрасуда о старењу и старости, активно, креативно и задовољно живљење у старости, поспешивање међугенерациске сарадње. Током пројекта деца и стари су правили „Бакин колач“, правили новогодишње украсе, израђивали су теписерију, везли, обликовали глину, причали приче и песме. На овај начин се код старих људи развио осећај самопоуздања и припадности друштву, а код деце се развила моторика, креативности и машта⁹⁹.

⁹⁸ Николић – Максић, Т. и Максимовић, М. (ур.), (2012), op.cit., 52 - 53

⁹⁹ Николић – Максић, Т. и Максимовић, М. (ур.), (2012), op.cit., 48-49

Слика 13: Позоришна глумица у пензији, Љиља Марковиновић, учитељица јоге у Сомбору (фото Марија Јанковић)

Препоруке за поспешивање активне старости

Европска година активног старења и међугенерациске сарадње, 2012. година, проћи ће веома брзо, али управо њен задатак јесте да остави видљиве трагове у друштву и у култури. За Србију је ово озбиљан задатак с обзиром на све тешкоће у којима се налази, те ће препоруке за посепешивање активне старости умањити, са своје стране, и те тешкоће.

- Због све већег старења становништва у Европи и Србији, и због могућег ризика економског пада потребно је побољшати услове рада и прилагођавање здравственог стања и потреба старијих радника и побољшати приступ обуци. Стари људи би могли да се укључе у менторски рад, да се посвете приватном послу на којем ће сарађивати са осталим предузећима¹⁰⁰. Радницима од 45 и више година и послодавцима требало би одржати низ предавања о старењу на радном месту, о уништавању страхова и предрасуда о старости¹⁰¹. Потребно је промовисати старосну разноликост у запошљавању и „сребрну економију“. Старење популације се може посматрати као прилика за регионални економски развој. Локални и регионални актери могу да промовишу развој и маркетинг иновативних производа и услуга чији је циљ нови сегмент тржишта („сребрна економија“), чиме се доприноси регионалном развоју и отварању нових радних места¹⁰²
- Активно укључивање старијих људи у друштво може да допринесе економском и социјалном расту у друштву кроз волонтирање и рад. Ово, такође, може да одржи мотивисаност старијих људи и осећај вредности, чиме се избегава друштвена изолација и многи други повезани проблеми и ризици¹⁰³. Због тога

100 *How to promote active ageing in Europe*, EU support to local and regional actors, brochure. (2011)., 13

101 *How to promote active ageing in Europe*, EU support to local and regional actors, brochure. (2011)., op.cit., 15

102 *How to promote active ageing in Europe*, EU support to local and regional actors, brochure. (2011)., op.cit., 30

103 *How to promote active ageing in Europe*, EU support to local and regional actors, brochure. (2011)., op.cit., 17

једна од препорука јесте умрежавање волонтерских организација при чему би стари размењивали своја искуства, и едуковали старе који не волонтирају о значају и предностима оваквог рада.

- Потребно је унапредити социјални, економски, политички и културни положај старих лица, и створити позитивну слику о старим људима. Помоћу кампања у медијима, специјализованих емисија, публикација, новинских чланака обавештавати старе о њиховим правима са циљем спречавања свих облика дискриминације¹⁰⁴.
- Потребно је обогатити школски програм и образовати младе о старости и о потребама старих људи¹⁰⁵.
- Промовисање и подстицање самоорганизовања старијих људи са циљем да се унапреде различити видови самопомоћи и самозаштите¹⁰⁶.
- Организовање предавања, радионица и сл. од стране старијих лица на којима би они преносили своја знања и искуства из разних области, уметности, занатства, хобија¹⁰⁷.
- Потребна је промоција здравља и превентивне здравствене заштите кроз мере које би максимизирале здраве животне године и смањиле ризик од зависности, чиме ће се омогућити старијим људима да остану независни што је дуже могуће. Локални и регионални актери треба да помогну у спречавању зависности и у промовисању здравог живота, те је потребно развити сарадњу са компанијама у региону¹⁰⁸.
- Потребно је унапређивање интеграције старијих људи охрабривањем њиховог активног укључивања у заједницу и подстицањем развоја међугенерациских

104 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.). Београд: 6

105 Ibid

106 Ibid

107 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.), op.cit., 8

108 *How to promote active ageing in Europe*, EU support to local and regional actors, brochure. (2011), op.cit., 23

односа¹⁰⁹. Често долази до нетрпељивости између старих и млађих генерација јер стари мисле да их млади гурају у превремену пензију, а млади сматрају да су стари криви због њиховог незапослења. Локалне и регионалне власти стога могу играти важну улогу у побољшању разумевања и узајамног учења између генерација промовисањем иницијативе које их окупљају да развију решења. Требало би организовати међугенерациске центре у којима би се размењивала искуства, охрабривали лични односи и развијала међусобна размена¹¹⁰.

- Потребно је организовање различитих активности и мера у оквиру система образовања, културе, социјалне и здравствене политике и акција којима ће бити циљ промовисање вредности узајамног поштовања, разумевања и толеранције за различите потребе генерација, као и поштовање и позитивно вредновање доприноса старијих генерација у укупном развоју и функционисању заједнице¹¹¹.
- Потребно је олакшавати и подстицати старе на доживотно учење. Програм доживотног учења има за циљ: доживотно учење и мобилност старих људи; побољшање квалитета и ефикасности образовања и обуке; промовисање једнакости и социјалне кохезије, те је потребно бити креативан и иновативан на свим нивоима образовања и обуке.
- Потребно је реформисати образовни систем у складу са потребама савременог друштва и ширити мрежу Универзитета за треће доба. Због тога би, првенствено, требало обучити кадрове за рад са старијим лицима, као и њихово континуирано оспособљавање кроз обуке мултидисциплинарне природе тако да буду доступне што ширем кругу полазника и за различите

109 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.),, op.cit., 7

110 *How to promote active ageing in Europe*, EU support to local and regional actors, brochure. (2011),, op.cit., 27-28

111 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.),, op.cit., 37

врсте услуга и активности у раду са старијима без ограничења на само високе специјализације¹¹².

- Потребно је промовисати постигнуте резултате у образовању и напредовању полазника старијег узраста и рушити предрасуде које постоје у том погледу, не само код младих, већ и код припадника старије генерације¹¹³.
- Потребно је унапређивати начине за укидање функционалне неписмености и побољшавати нивое основног образовања старијих лица, укључујући старије избеглице и припаднике мањинских група, а посебну пажњу посветити равноправности полова у погледу остваривања права на образовање и мењања стереотипних улога и активно укључивање у међународну сарадњу на овом питању¹¹⁴.
- Потребно је предузимати мере на подизању нивоа и задовољавању културних, забавних и рекреативних потреба старијих лица, уз пуно уважавање њихових личних опредељења и афинитета, те унапређивати и обогаћивати постојећу понуду у тој области и иницирати и развијати нове облике и садржаје активности прилагођене потребама старијих људи¹¹⁵.
- Потребно је подстицати и помагати ширење мреже аматерских, културно – уметничких друштава пензионера, секција ветерана при спортским друштвима, и пензионерских одмаралишта¹¹⁶.
- Потребно је да се установе културе едукују о интересовањима старих лица (као потенцијалној публици), те да у своје културне програме укључе програме за

112 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.),, op.cit., 26

113 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.),, op.cit., 27

114 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.),, op.cit., 29

115 Национална стратегија о старењу 2006 – 2015. (2006.),, op.cit., 27

116 Ibid

старе и да помоћу брошура и реклама помогну старима да се укључе у културни живот на локалном или националном нивоу¹¹⁷.

- Потребно је развијати интересовање за културу од детињства, јер ће се „јак“ културни активизам у младости наставити и у каснијим фазама живота, те и у старости¹¹⁸.

117 http://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Kultur/Kulturelle_Bildung/50SurveyGermany-SummaryEnd.pdf, приступљено 26.04.2012.

118 http://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Kultur/Kulturelle_Bildung/50SurveyGermany-SummaryEnd.pdf, приступљено 26.04.2012.

Кључни налази

Култура старења

- Ако култура старења подразумева креирање вредносне климе у којој у старости славимо живот а не бежимо од смрти, у друштву које пружа адекватан сервис старости и препознаје њене потребе, онда, на основу резултата истраживања, можемо закључити да у нашем друштву морамо још много радити на култури старења јер имамо веома ниска очекивања од старости, а већина не препознаје старост као важну, равноправну животну фазу која пружа могућност проналажења нових интересовања и активности за које се није имало времена у доба запослености, подизања породице и других обавеза.

Радни активизам и породичне улоге

- У нашем друштву је доминантан образац пасивног, а не активног старења – чак 77% нема радно ангажовање, али и не жели да у „старо доба“ има ту врсту активности. Као разлог за пасивност наводе опште прихваћену норму да старима не припада да буду активни, тј. да „не желе да раде под старе дане“, чак 80% испитаника.
- Воља за радним ангажовањем старих у Србији (23%) је нижа у односу на земље Европске Уније (У Шведској и Великој Британији готово 60%) , али је изједначена са земљама у региону.
- Доминантни облик провођења времена у старости своди се на породичну средину и улоге, па 68% сматра да се чланови породице у потпуности брину о њима („терет“ старих у Србији углавном носе породице, а не држава). У Србији скоро две трећине домаћинстава у свом саставу има стару особу, или

се брине о старој особи, ван свог домаћинства. Најмањи број испитаних, 15% не жели да се ико брине о њима већ истичу самосталност, индивидуалност као вредност.

Старосна дискриминација

- Забринутост због свеprisутнујег „ејџизма“ највише испољавају грађани западноевропских земаља. У просеку 44,8% испитаника широм Европе сматра да у друштву постоји неравноправан третман старих. Готово исто толико испитаника у Србији (44,9%) се слаже са тврдњом да стари нису довољно уважавани и да су друштвено искључени.
- Сваки четври испитаник у Србији старији од 65 година је „на својој кожи“ осетио дискриминацију због својих година. У Европи је 27,8% испитаника старијих од 65 година пријавило да су били лоше третирани због својих година, те се Србија налази у нивоу европског просека, у групи са својим суседним земљама. У Скандинавији се тек око 10% осећа лоше третирано по основу година.
- Највише се осећају дискриминисано стари из Јужне и Источне Србије, готово трећина њих.
- Главни „кривци“ за старосну дискриминацију у Србији су, како показују резултати истраживања, млади, држава и здравство. Испитаници у Србији бележе дупло веће стопе дискриминације по основу година у радној, потрошачкој и здравственој сфери у поређењу са испитаницима из ЕУ.

Представе о старости

- Најчешће асоцијације које буди старост су „болест, заборавност, бескорисност, импотенција, ружноћа, сиромаштво, усамљеност и депресивност (старосне предрасуде и стереотипи).
- Готово четвртина испитаника се слаже са ставом да су „стари увек неком на терету“, а 16 % да су „стари људи неспособни да нормално функционишу“
- Негативни ставови према старости у друштву утичу на реалну позицију старих, по питању активног старења, финансијске позиције и самоперцепције. Прихватање улоге немоћних и бескорисних води у атрофију ранијих способности, што води до самодискриминације, и тиме се додатно појачавају негативни ставови у друштву.
- На представе о старости значајно утиче степен образовања и занимање. Високообразовани су склонији да мисле да не постоје негативни ставови о старости, док ниже образовани најчешће старост везују за „бити увек неком на терету“

Проблеми старијих грађана

- Више од половине старих сматра да се држава недовољно брине о својим најстаријим грађанима и то су дефинисали као основни проблем старих у Србији
- На другом месту рангирани су проблем дискриминације по основу година, затим непостојање подстицаја за активно провођење старости, потом неадекватна здравствена брига и нега
- Међу кључним проблемима је и неравнопреван третман у сфери ради због година старости и непостојање подстицаја за учешће старих особа на тржишту рада

- Међу проблемима старијих грађана препознаје се и усамљеност. У старости се долази до драматичних промена у породици и на социјалном плану, те се многи осећају изоловано и одбачено.
- Сваки трећи испитаник у „трећем добу“ се осећа усамљено
- На питање ко треба да решава проблеме старих, 82 % испитаника је изјавило да је то држава и њене институције. Мањи број испитаника, 9 %, сматра да овим проблемима треба да се баве стручњаци који се баве тематиком старења и старих, а 4,7% мисли да тај проблем треба да реше сами, преко својих удружења и организација.

Социокултурна интересовања у трећем добу

- Када смо питали испитанике шта за њих представља реч „култура“, највећи број испитаника, сматра да културу чине образовање и васпитање, затим уметност, па традиција и обичаји. Велику фреквентност у одговорима заузели су и књижевност и литература, а затим и мишљење да култура представља животни стил и манире.
- Ако се посматра у целости, може се закључити да грађани у трећем добу живота у Србији своје (слободно) време проводе пасивно, што потврђује и хипотезу овог истраживања, по којој *најчешћи вид социокултурног живота чине виђања са породицом и гледање телевизије*
- Најчешће спомињана омиљена активност у слободно време јесте *гледање ТВ* – а код 23,6 % старих, док је *штрикање, хеклање, вез и кројење* омиљена активност код 22,0 % старих лица, углавном жена. На трећем месту је *шетња* коју је навело 17,1 % испитаника
- кад је у питању партиципација на културним дешавањима, потребе су дупло веће у односу на навике, те тако 18 % старих има жељу да посећује културне

догађаје, иако то чини 9% њих. Овај податак указује да постоји потенцијал за већу културну партиципацију публике трећег животног доба, те да посебно треба радити на стратегијама анимације ове могуће публике.

- Када интересовањима за посећивање културних догађаја додамо и остале активности које спадају у културну партиципацију, као што су читање и уметничко стваралаштво, долазимо до податка да 33.5% испитаника заинтересовано за партиципацију у културном животу . Од тог броја заинтересованих за културни живот, највише је испитаника женског пола (54%) у старосној доби 65-74 (68%). Такође се може видети да су старији грађани више заинтересовани за културну потрошњу у приватној сфери (гледање телевизије, читање) него јавну културну потрошњу (одлазак на културне догађаје).
- Мали број (до 2 %) испитаника данас „веома често“ (сваког месеца) посећује културне догађаје, и то најчешће изложбе, књижевне вечери и фолклорне манифестације, а најмање биоскопе.
- Потврђена је претпоставка да су особе које живе у дому за старе активније у области културе, што сматрамо последицом организоване акције надлежних лица запослених у домовима и већег степена удруживања старих.
- Да су стари хетерогена група, показују и подаци да постоје јасне разлике у погледу културне партиципације грађана „трећег доба“ према степену образовања, занимањима али и региону становања. Тако високообразовани, стручњаци и становници Војводине представљају најактивније у пољу културе.
- Године су такође веома снажна детерминанта културних пракси. Испитаници су показали да се њихова културна партиципација два до три пута (у зависности од активности) смањила након уласка у треће животно доба. Доминантни разлог за смањење активности био је управо због система вредности, тј. због старосних норми које у нашем друштву налажу да „то није за старе људе«, а не због промена културних потреба, тј. интересовања.

- стари од 65 и више година живота најрађе слушају народну музику (73,9%). Овим податком се може потврдити хипотеза да су стари људи у Србији окренути традиционалнијим музичким правцима карактеристичним за ово подручје (окренутост националној и традиционалној култури). Ипак, око 15% испитаних је показало интересовање за савремене мизичке форме - 11.6 % старих слуша рок и поп музику и 4 % њез које се најчешће уврштавају у музичке правце нових, млађих, генерација.
- Због baby boomersa (они који су рођени 50-тих) и који тек треба да уђу у „трећи“ период живота, због популарности рок музике токо 60-тих и 70-тих година када су они одрастали (која је означавала и читав један покрет и идеолошку припадност) може се очекивати све веће учешће старих у токовима савремене популарне културе.
- Петина испитаника старијих од 65 година рекреативно се бави уметношћу, док се у земљама Европске Уније чак 60% пензионера бави стваралаштвом. Домови за стара лица су погодније окружење за бављањем уметничким стваралаштвом
- Истраживање управо указује на важност програма у области читалаштва код старијих. Иако податак да нешто више од половине испитаника није прочитало ниједну књигу у току годину дана није за похвалу, са 46% испитаника који су то учинили, дошло се до најзаступљније активности старијих у области културне партиципације (ако изузмемо гледање телевизије).
- 46,6 % старих не води унуке на културне догађаје, 18,3 % понекад, 13,8 % ретко, а само 6,4 % редовно воде унуке на културне програме. Ови подаци указују како на смањену међугенерациску сарадњу, тако и на незавидну породичну улогу сениора у стварању културних навика својих унука.

Разлози за непосеђивање културних садржаја

- Као главне разлоге неактивизма испитаници су одговорили, према квалитативној анализи, да су то болест (самих испитаника или чланова ближе породице), године живота и недостатак друштва.
- Посебно би требало обратити пажњу на став да због својих година стари не треба да посеђују културна дешавања. У потпуности или делимично више од две трећине (67%) испитаника сматра да стари не треба да се мешају и сметају младима. Код старих влада принцип немешања са другим генерацијама.
- Подаци показују да више од половине старих (60,1 %) не троши новац на културна дешавања, а да 23,8 % може да издвоји до 1.000 динара. Управо због лошег материјалног стања стара лица ће се првенствено одрећи неких „секундарних“ потреба, с тим да смо често наилазили и на став да би *издвајали и више за уметност, да не морају још некога да издржавају*. То указује и на специфичан положај старих у Србији, који иако имају ниска примања спадају у ретке са „сигурним» примањима те издржавају често и трећу генерацију (унуке).
- Највећи број испитаника, 27,1 %, је навео да, ипак, немају довољно интересовања за културне догађаје, а 26,3 % нема довољно новца. То говори о томе да недостатак културних навика стечених током живота, интересовања и знања о култури првенствено утичу, пре материјалне ситуације, на социокултурну партиципацију у старости.
- Од осталих разлога у анкети су навели да су то и неодговоарајући програми, болест и време почетка програма.

Информатичко доба и „треће“ доба

- „Никако не волим компјутере, то није за нас старије“ коментар је једног испитаника који сликовито описује снажан отпор према новим информационим технологијама код популације трећег животног доба
- 85.2 % испитаника је изјавило да не користи рачунар и интернет, док свакодневно користи 5.2 %. За разлику од овог података, 59% старих у земљама Европске Уније рачунаре користи свакодневно.
- Посебно је алармантан податак да више од половине испитаника уопште не жели да савлада вештину коришћења рачунара (57.2 %) јер сматра да се не може привићи на нову технологију, док 20 % не планира да научи рад на рачунарима јер нема новца за ту опрему.
- Како су технолошка писменост и коришћење интернета, данас постали готово императиви за функционисање у савременом друштву, податак да је већина старих изван ове сфере, указује на продубљавање међугенерациског јаза и неразумевања.

Едукације у „трећем“ добу

- Потврђена је хипотезе да људи трећег доба нису спремни на додатне едукације најпре због стереотипа да су престари за учење. 88,2 % испитаника је изјавило да не похађа ни један едукативни курс, јер нема жељу да „у овим годинама» учествује у таквим активностима. Ипак, 9,0 % је изразило жељу за похађањем едукативних курсева, иако до сада то нису чинили, а само 2,6 % већ похађа/или је похађало неки едукативни курс, најчешће курс рачунара и курс страних језика.
- Поређења ради, наспрам 2,6% испитаника у Србији који похађају неки едукативни курс, у САД-у тај број износи 24%

- Грађани вишег образовног нивоа, као и становници Војводине и Београда показују највећу спремност и одлучност за целоживотним учењем
- Област интересовања далеко више утиче на перманентно утиче него материјални положај, далеко више него у случају посећивања културних догађаја. 45,7% испитаника навело је као основи разлог непохађања курсева недостатак интересовања да учествује у таквим активностима, док је 14,8 % навело недостатак новца, а затим 11,3% да су стари људи престари за едукацију.
- Ако се сабере број оних који немају интересовања или *a priori* сматрају да учење није за старе, добија се број од 57%, дакле, више од половине испитаника у трећем добу због недостатка мотивације и старосних норми не учествује у програмима целоживотне едукације.
- Посебно би требало обратити пажњу на 12% испитаника који истиче проблем информисаности на пољу активности за старије суграђане, јер не знају да ли такви програми постоје у њиховом месту становања. То показује на важност рада на пољу промоције програма за ову популацију.

Волонтирање у „трећем“ добу

- У Србији волонтира 7,8% старијих, док 91,4 % старијих лица не волонтира
- 84,2 % грађана Србије који имају 65 и више година живота не волонтирају ни у једној организацији, или установи, нити имају жељу да се на овакав начин ангажују.
- Уочене су значајне разлике у пољу мотивације за волонтирањем између различитих образовних нивоа и региона Србије (ВСС и Београђани најактивнији у волонтирању)

- Старији грађани који волонтирају, најчешће то чине у „Црвеном крсту“ и удружењима пензионера, али су изразили спремност и да волонтирају у установама културе, геронтолошким центрима, хуманитарним организацијама и дечијим установама, чиме се доказује да су старија лица у Србији спремна и да желе међугенерациску сарадњу.
- Србија испод просека за ЕУ и земље Европе ван ЕУ по волонтирања старијих (чак три пута мање него у ЕУ). Међу земљама ЕУ стари највише волонтирају у Холандији 50%, а најмање у Португалији 6%.
- Старија лица у Србији волонтирају колико и стари у Грчкој (8%) и у Турској (9%).

Активности удружења пензионера у Србији

- Значајну улогу у активизму старих, па и културном, заузима мрежа удружења пензионера у Србији
- Удружења пензионера из 24 центара округа у Србији имају већи број чланова од општинских удружења са територије Београда
- Основна делатност удружења социјална и здравствена заштита и организовање (употпуњавање) друштвеног живота чланова, односно пензионера. Удружења функционишу и као хуманитарне организације, које својим члановима помажу у набавци животних намирница, те сва удружења наплаћују годишње чланарине својим члановима у висини од 150 до 300 динара (највећи број наплаћује чланарину од 200 динара).
- Удружења пензионера са територије Србије највише се баве организовање путовања у сфери културног туризма, организовањем излета и вишедневних екскурзија и одржавањем игранки које су препознате као најзанимљивији вид забаве.

- Од секција у склопу удружења пензионера највише су заступљене шаховске секције и певачке секције. Најмањи број удружења има драмске и оркестарске секције.
- Фолклорне секције имају готови сви градови из Војводине и централне Србије, док ова врсти активности у организацијама за старије није типична за Београдска удружења
- 58% удружења пензионера организује посете културним дешавањима, што говори о важности улоге организација старих на пољу подстицања социо-културног активизма, али 60% удружења нема попусте приликом културних дешавања у свом месту.
- Мање од половине анкетираних удружења пензионера сарађује са установама културе, а најчешће сарађују са културним центрима и позориштима.

Програмска понуда за старије поливалентних центара у Србији

- 80% поливалентних центара у Србији нема програме намењене старим лицима
- Поливалентни центри у Србији у својој понуди за старе имају концерте народне (изворне) музике, фолклорне наступе КУД – ова, трибине, књижевне вечери, изложбе (ручних радова) и позоришне представе.
- Три поливалентна центра са територије града Београда (Лазаревац, Сопот и Чукарица) организују програме намењене старим лицима, које чине концерти, изложбе и трибине о здрављу.
- Поливалентни центри у Србији не улажу довољно средстава, воље и идеја за покретање културног живота својих најстаријих житеља

Препоруке за поспешивање активне старости

- Развијање програма за подстицање активне старости
- Спречавање дискриминације помоћу медија (школски програми о старости и потребама старијих лица), и промовисање поштовања, толеранције и разумевања
- Развијање међугенерациске сарадње укључивањем старијих грађана у менторски и волонтерски рад и подстицањем старијих грађана на доживотно учење
- Задовољавање културних потреба старијих лица, односно уважавање опредељења и афинитета старијих грађана чиме би се унапредиле и обогатиле постојеће понуде
- Примена и унапређење постојећих Националних стратегија о старости

Литература

1. Bytheway, B. 2005. *Ageism. U: The Cambridge handbook of age and ageing*, Johnson, M. (ed.). Cambridge University Press
2. Вукмировић, Д. (дир.). 2011. *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011 – први резултати*. Билтен. Београд: Републички завод за статистику
3. Де Бовоар, С. 1987. *Старост*. том I, Београдски издавачко-графички завод. Београд
4. Hughes, M. E., Waite, J.L., Hawkey, C. L., Cacioppo, T.J. 2004. A Short Scale for Measuring Loneliness in Large Surveys, Results From Two Population – Based Studies. *Research of Aging*, Vol. 26, No. 6
5. Јарић, В. и Радовић, Н. 2010. Ејџизам. *Речник родне равноправности*. Београд
6. Keuchel, Sussane. 2009. Mit 50 in die Oper statt ins Rockkonzert?. *Politik und Kultur*. 26
7. Лакићевић, др М. 2010. Социјални профил Европске Уније. *Годишњак Факултета политичких наука*
8. Миноа, Ж. 1994. *Историја старости*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Сремски Карловци, Нови Сад
9. Миланков, М. 2009. *Појам и манифестације старосне дискриминације*, Дипломски рад. Универзитет у Београду - Филозофски факултет
10. Мрђа, С. 2011. *Културни живот и потребе ученика средњих школа у Србији*. Београд: Завод за проучавање културног развитка
11. Николић – Максић, Т. и Максимовић, М. (ур.). 2012. *Идеје за лепу и активну старост: примери добре праксе*. Београд: Друштво за образовање одраслих

12. Palmore. 2005. Age denial. U: *Encyclopedia od ageism*, Palmore at al. (ed). Haworth Press. New York
13. Scholz, D. (2009). Das Kapital des Alterwerdens aktivieren. *Politik und Kultur*. 27
14. Streib, G. 1968. Are the aged a minority group?. U: *Middle age and aging: a reader in social psychology*, Neugarten, B. ed. University of Chicago Press
15. Стојилковић, Ј. 2011. Пораст броја пензионера и старење становништва у Србији. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ* 61 (2): 69 - 85
16. Цветичанин, П., Миланков, М. 2011. Културне праксе грађана Србије – прелиминарни резултати. Београд: Завод за проучавање културног развитка

Интернет извори:

1. http://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Kultur/Kulturelle_Bildung/50SurveyGermany-SummaryEnd.pdf
2. http://www.b92.net/zivot/novodoba.php?yyyy=2012&mm=01&dd=13&nav_id=573565
3. <http://www.pravda.rs/2011/09/04/sporije-starimo-od-evrope>
4. <http://www.pio.rs/lat/lat-starosna-penzija.html>
5. <http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/174756/Besplatan-prevoz-za-starije-od-65-godina>
6. <http://www.stomatologija.info/component/content/article/166.html>
7. <http://www.msnbc.msn.com/id/5868712/ns/health-aging/t/ageism-america>
8. <http://www.politika.rs/rubrike/spektar/zivot-i-stil/Osecanje-usamljenosti.sr.html>
9. http://www.nshc.org.rs/pdf/zakon_o_volontiranju.pdf
10. <http://zena.blic.rs/strana/Mesta-u-srcu>
11. , <http://www.kccukarica.rs/univerzitet-za-tree-doba>
12. <http://www.novimagazin.rs/vesti/srbija--zemlja-starih-ljudi>
13. <http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/2080-evropa-sve-starija-broj-stanovnika-srbije-u-padu>

14. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2010/0352-57321031229D.pdf>
15. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Srbi-nisu-narod-najstariji.lt.html>
16. <http://hrpro.rs/en/laws/laws-procedures/514-poveanje-starosne-granice-za-odlazak-u-penziju-saekae-novu-vladu>
17. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf
18. http://www.ageuk.org.uk/Documents/EN-GB/For-professionals/ageism_across_europe_report.pdf?dtrk=true
19. <http://www.ub.uib.no/elpub/rokkan/N/N16-03.pdf>
20. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf
21. http://www.ilcuk.org.uk/files/pdf_pdf_181.pdf
22. <http://www.acenet.edu/Content/NavigationMenu/ProgramsServices/CLLL/Reinvesting/Reinvestingfinal.pdf>
23. <http://www.i2i-project.net/showAction.php?id=76>
24. <http://en.f3zo.si/about-the-festival>
25. http://www.aslect.eu/documents/german/case2_History_German_final.pdf
26. <http://www.55plus.montazstroj.hr/projekt>
27. <http://olimpijada3d.org>
28. <http://ess.nsd.uib.no/ess/round4/download.htm>

Документи

1. Републички завод за статистику. 2010. *Становништво, по великим старосним групама и полу*. Београд
2. *Национална стратегија о старењу 2006 – 2015*. 2006. Београд
3. *How to promote active ageing in Europe*, EU support to local and regional actors - brochure. AGE Platform Europe in partnership with the Committee of the Regions and the European Commission., 2011
4. European Cultural Values. 2007. *Special Eurobarometer 278/Wave 67.1*. European Commission
5. *Cultural statistics*. 2007. Eurostat. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

ЗАВОД ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРНОГ РАЗВИТКА, Риге од Фере 4, Београд

Маријана Миланков, Богдана Опачић

КУЛТУРА СТАРЕЊА И СТАРИ У КУЛТУРИ

Аутор фотографија
Марија Јанковић

За издавача
Александар Лазаревић

Тираж
20 примерака

Штампа
Цицero принт, Београд

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.75-053.9(497.11)
316.66-053.9(497.11)

МИЛАНКОВ, Маријана, 1981-
Култура старења и стари у култури :
културни живот и потребе у трећем добу /
Маријана Миланков, Богдана Опачић ; [аутор
фотографија Марија Јанковић]. - Београд :
Завод за проучавање културног развитка, 2012
(Београд : Цицero принт). - 165 стр. :
илустр. ; 21 x 21 cm

Тираж 20. - Стр. 5-7: У хоризонту
цивилизације продуженог животног века :
предговор / Милош Немањић. - Напомене и
библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 161-164.

ISBN 978-86-81529-46-1
1. Опачић, Богдана, 1979- [аутор]
а) Старост - Друштвени аспект - Србија б)
Културне потребе - Стари људи - Србија
COBISS.SR-ID 195831308